

SALLITAAN, KIELLETÄÄN, SIEDETÄÄN

Yhteiset pelisäännöt moninaiseen yhteiskuntaan

Tekijästä

VTT Pasi Saukkonen on Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin dosentti ja Jyväskylän yliopiston kulttuuripolitiikan dosentti, joka työskentelee erikoistutkijana Helsingin kaupunginkanslian kaupunkitietoyksikössä. Hän on toiminut myös erikoistutkijana ja johtajana Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskuksessa Cuporessa. Saukkonen on julkaissut runsaasti muun muassa maahanmuutosta ja monikulttuurisuudesta, kotoutumisesta ja kotouttamisesta, nationalismista ja kansallisesta identiteetistä sekä Suomen ja Alankomaiden politiikasta.

SALLITAAN, KIELLETÄÄN, SIEDETÄÄN

Yhteiset pelisäännöt moninaiseen yhteiskuntaan

Pasi Saukkonen

magma

Sallitaan, kielletään, siedetään
Yhteiset pelisäännöt moninaiseen yhteiskuntaan

Julkaisija: Tankesmedjan Magma
www.magma.fi

Magma 2023

Taitto ja kansi: Oy Nord Print Ab

ISBN: 978-952-7328-35-4 (print)

ISBN: 978-952-7328-36-1 (online)

ISSN: 1798-4629 (print)

ISSN: 1798-4610 (online)

© Pasi Saukkonen & Magma

Sisällysluettelo

Esipuhe	7
Saatteeksi	11
Johdanto	13
Poliittinen konsensus kulttuurisesta moninaisuudesta	17
Moninaisuus on totta ja monimutkaista	18
Yksilöt ovat vapaita ja heillä on ihmisoikeuksia	20
Oikeus vaatia kulttuurisia oikeuksia kuuluu kaikille	21
Demokratiaa ei voi kyseenalaistaa	23
Sananvapaus on laaja, muttei rajoittamaton oikeus	25
Yhteiskuntasopimusta ei voi tehdä, silti se tarvitaan	27
Kulttuuriset oikeudet puolueettomassa valtiossa	29
Vähemmistöillä on oikeus saada suojelua ja velvollisuus taata oikeuksia	32
Kaikista asioista ei tarvitse keskustella, joistain täytyy puhua yhdessä	37
Asioiden seurauksia ja vaikutuksia kannattaa miettiä	43
Julkisen vallan täytyy valita puolensa puolueettomuuden puolesta	46
Kunnioitetaan perinteitä ja hyväksytään, että ne muuttuvat	53
Jokin raja pitää olla kulttuurisilla vapauksillakin	61
Onko peittävä pukeutuminen sallittua?	63
Onko pakko kätellä toista?	67

Minkälainen perhe voidaan hyväksyä?	72
Saako vähemmistöön kuuluville nauraa?	77
Teurastaminen ilman tainnuttamista	81
Genitaalit erityisen suojelun kohteena	84
Keskustellaan, keskustellaan, keskustellaan	88
Yhteenkuuluvuus moninaisessa yhteiskunnassa	91
Yhteenkuuluvuuden tunnetta tarvitaan	92
Patriotismia ja nationalismia	98
Kansallinen identiteetti on monitahoinen asia	101
Liberaalia nationalismia vai uutta ydinkulttuuria	103
Mukaan kutsuvat symbolit ja kertomukset	109
Kuinka kansakunnat rakennetaan uudelleen?	113
Miltä Suomi näyttää moninaisen yhteiskunnan ja liberaalin demokratian valossa?	119
Suomi on liberaali demokratia, jossa monilla vähemmistöillä on oikeuksia	119
Moniarvoisen liberaalin demokratian haastajat	125
Keskustelua rajoista kulttuurisille vapauksille ja oikeuksille	128
Suomalainen kansakuntakäsitys yhdistää ja erottaa	135
Liberaali demokratia, etninen demokratia vai sekulaari demokratia?	138
Mitä Suomessa pitäisi tehdä?	142
Päättymätön tarina	147
Kirjallisuus	151

Esipuhe

Väestöliikkeet ja kotoutuminen ovat kuuluneet keskeisesti ajatuspaja Magman ohjelmaan sen perustamisesta vuodesta 2008 lähtien. Niin maastamuutto kuin paluukin, pakolaisuudesta puhumattakaan, ovat aikamme tärkeimpiä ja polttavimpia kysymyksiä. Eivätkä vain Suomelle, vaan koko Euroopalle ja muulle maailmalle.

Siirtolaisuuteen pätee sama kuin energiahuoltoon: ne eivät ole tulevaisuuden vaan tämän päivän kysymyksiä. Väestön näkökulmasta Suomi ei ole enää omavarainen maa, kuten se ei energian osalta ole ollut enää pitkään aikaan. Suomen työmarkkinoille tarvitaan tulevana vuosikymmeninä valtavasti uusia työntekijöitä, todennäköisesti reilusti yli puoli miljoonaa. Maan ikärakenne on pahasti vinoutunut. Kuolinluvut ovat korkeat ja syntyvyys alhaisista, eläkeläisiä on paljon ja nuoria vähän.

Viime vuosina vaatimattomaksi jäänyt väestönkasvu on ollut maahanmuuton varassa. Nykyään tunnutaan olevan yli puoluekentän yksimielisiä siitä, että Suomi tarvitsee ulkomaista työvoimaa. Lukumäärät vaihtelevat eri aloilla, mutta lähes kaikki työnantajat ovat huolissaan tulevaisuuden näkymistä. Esimerkiksi teknologiateollisuus arvioi uusien työntekijöiden tarpeekseen 130 000 jo seuraavan vuosikymmenen aikana. Määrä on huomattavan suuri pienelle maalle.

Maahanmuuttoon ja koutumiseen liittyvät kysymykset horjuttavat monia länsimaisia yhteiskuntia. Taloudellinen hyöty asettuu vasten humanitaarisia tarpeita. Samaa tahtia elinolosuhteiden

parantumisen ja niistä leviävien tietojen kanssa ovat toiset maat kasvattaneet vetovoimaansa tulijoiden silmissä.

Ruotsi ja Hollanti ovat perinteisesti lukeutuneet kaikkein vastaanottavimpiin maihin, mutta kotoutumisongelmiin viitaten ne ovat nyt sulkeneet rajojaan. Tanskassa on harjoitettu jo usean vuoden ajan politiikkaa, jolla pyritään purkamaan länsimaiden ulkopuolelta tulleiden asutuskeskittymiä, ”gettoja”. Ranskassa ja Saksassa puhutaan avoimesti rinnakkaisyhteiskunnista, joita epäonnistuminen kotoutumisessa on tuottanut.

Suuren osan Suomen tarvitsemista työntekijöistä on tullava muista maista ja vieraista kulttuureista, myös länsimaiden ulkopuolelta. Monia huolestaa ajatus erilaisten ihonvärien, taustojen ja tapojen yleistymisestä, entistä monikielisemmästä tulevaisuudesta.

Naapurimaa Ruotsista kantautuu monella tapaa pelottavia uutisia. On jengiampumisia, kunniamurhia ja raiskauksia, joihin ovat syyllistyneet sekä maassa syntyneet että juurettomat maahanmuuttajat. Ruotsi on nyt tiukentamassa siirtolaispolitiikkaansa, samaan aikaan kun Suomi on pakotettu harjoittamaan entistä avoimempaa linjaa hyvinvointivaltionsa pelastamiseksi. Ilmeinen paradoksi herättää kysymyksen: Mitä voimme oppia Ruotsista?

Eivätkä haasteet pääty tähän. Suomi ei ole Euroopan tai maailman ainoa maa, joka kärsii vinosta väestörakenteesta ja työvoimapulasta. Ikääntyvässä Saksassa hirvittää edessä oleva eläkeläis-aalto, joka koettelee yhteiskunnan tärkeitä toimintoja. Kuinka pieni pohjoinen Suomi pärjää kilpailussa työvoimasta Keski- ja Etelä-Euroopan suurten maiden kanssa? Ja missä vaiheessa englantii muuttuu väistämättömästi yhteiskuntaa pyörittäväksi kieleksi?

Maahanmuutto luo voimistuessaan uusia vähemmistöjä kaikkiin länsimaisiin yhteiskuntiin. Tällaista dynamiikkaa on kohtuullista toivottavaa tervetulleeksi. Yhtä selvää on, että historiattomuus, sosiaalinen haavoittuvuus ja yleisinhimillinen kateus voivat kääntää heiluria yhteiskuntaa hajottavaan suuntaan. Senkin

vuoksi on tärkeää turvata myös perinteisten vähemmistöjen perustavanlaatuiset intressit.

Kyse ei todellakaan ole tulevaisuudesta vaan nykyisyydestä, sillä pääkaupunkiseudulla asui vuoden 2020 lopussa yli 220 000 ulkomaalaistaustaista henkilöä, joista 180 000 oli syntynyt ulkomailla. Kaiken kaikkiaan he muodostavat viidesosan alueen työvoimasta.

Kokemukset Euroopan muista maista osoittavat, että epäonnistumiset kotoutumisessa niin yksilö- kuin kollektiivitasolla voivat johtaa monenlaisiin ongelmakimppuihin. Tällaista kehitystä voidaan hillitä esimerkiksi strategisesti harkitulla asuntopolitiikalla ja koulutuspoluilla, jotka estävät maahanmuuttajia ohjautumasta automaattisesti erilleen kantaväestöstä.

Monet kysymykset vaativat nopeita vastauksia. Kuinka saamme uuden mallin kansallista yhteiseloä toimimaan käytännössä? Liberaalidemokraattinen länsimainen yhteiskunta asettaa kyllä lakiteitse käyttäytymisehdot kaikille, jotka asuvat maan rajojen sisäpuolella. Mutta kaikki maassa syntyneetkään eivät aina toimi sääntöjen mukaan. Mitä sitten voimme vaatia heiltä, jotka tulevat Suomeen muista maista ja vieraista kulttuureista? Kärjistäen kuvattuna: Mitä tulee sallia tai sietää, mitä suorastaan kieltää?

Pasi Saukkonen käsittelee näitä kysymyksiä tässä kirjassa, jota voi pitää eräänlaisena pelinavauksena – ellei niiden aika ole jo ohitse. Suomi tarvitsee maahantulijoiden tehokasta kotoutumista, sekä suomeksi että ruotsiksi, ja samanaikaisesti vastaanottavaisen ilmapiirin, jossa niin humanitaariset pakolaiset kuin työperäiset maahanmuuttajat voivat tuntea itsensä tervetulleiksi. Tämän eteen tehdään jo paljon, mutta parempaan pyrittäessä tarvitaan myös vankkaa tietopohjaa. Sen avulla ovat vieraantumisen vaaratkin vältettävissä.

Helsingissä 22.12.2022

Nils Erik Forsgård

Johtaja, ajatuspaja Magma

Saatteeksi

Tämä kirja on suureksi osaksi syntynyt työskennellessäni Koneen Säätiön rahoittamassa Depolarize.fi -hankkeessa vuonna 2021. Olin tällöin osittaisella työvapaalla varsinaisesta toimestani Helsingin kaupunginkanslian kaupunkitie-toyksikön erikoistutkijan tehtävästä. Haluan kiittää hankkeen johtajaa Miriam Attiasta mahdollisuudesta tehdä tätä työtä erinomaisten osaavassa ja innostavassa ryhmässä ja Helsingin kaupunkia mahdollisuudesta syventyä tähän aihepiiriin ja keskittyä siitä kirjoittamiseen.

Miriamia haluan kiittää myös hyvistä huomioista ja paranusehdotuksista koskien teoksen käsikirjoitusta, ja samaa arvokasta työtä tekivät myös hankkeessa niin ikään tutkijana toiminut Panu Artemjeff sekä ystäväni ja tietokirjailijakollegani Simo Sipola. Sain käsikirjoituksesta myös kolme anonyymiä arviointilausuntoa, jotka tuottivat minulle osin paljon iloa ja osin suurta hyötyä. Kaikkea ei voinut millään ottaa huomioon, mutta ehkä seuraavassa kirjassa niistä aiheista enemmän.

Ajatuspaja Magmalle olen kiitollinen teoksen julkaisemisesta sekä Nils Erik Forsgårdille ja Mikko Majanderille hyvistä kommentteista. Hienoa, että kirja saattoi ilmestyä virallisesti kaksikielisessä Suomessa sekä suomeksi että ruotsiksi. Håkan Mattlinille suuri kiitos käännoistyöstä.

Kaikista jäljelle jääneistä virheistä, väärinkäsityksistä ja pieleen menneistä päätelmistä kannan tietenkin itse kaiken vastuun.

Either we learn to live together, or we die together.
(I. F. Stone)

Johdanto

Yhteiskunnan kulttuurinen monimuotoistuminen vaatii myös paikallisella tasolla, ja ehkä erityisesti juuri siellä, arjen sujuvuutta ja ennustettavuutta helpottavia yhteisiä pelisääntöjä sekä välineitä ristiriitojen sovitteluun ja konfliktien ratkaisemiseen.” Lainaus on omasta *Kotoutuminen kaupungissa* -kirjastani (2020), jossa tarjosin kokonaiskuvan maahanmuuton vaikutuksista pääkaupungin väestöön, Suomeen muuttaneiden kotoutumisesta sekä pääkaupunkiseudun etnisestä ja kulttuurisesta moninaistumisesta.

Teoksen julkaisemisen yhteydessä järjestettiin koronapandemian johdosta etäseminaarina pienimuotoinen julkaisutilaisuus syksyllä 2020. Sen keskusteluosiossa joku yleisön joukosta kiinnitti huomiota tähän ajatukseen ja kysyi minulta, mitä nämä yhteiset pelisäännöt Helsingin tapauksessa olisivat. En pystynyt vastaamaan kunnolla tähän kysymykseen. Minulla ei ollut valmiina mielessä tapaa ilmaista ytimekkäästi sitä, mitä olin asiasta ajatellut. Tiesin myös, että oli paljon kysymyksiä, joihin minulla ei ollut vielä vastauksia. Yhteiset pelisäännöt moninaisessa yhteiskunnassa on monimutkainen asia, eikä historiasta löydy kovin paljon välineitä sovellettavaksi nykyisiin oloihin.

Tämä kirja on yritys vastata tuohon kysymykseen. Esitän tässä teoksessa näkemykseni siitä, mitä nuo pelisäännöt voisivat olla ja minkälaisia asioita niistä sovittaessa olisi tärkeä ottaa huomioon. Helsingin sijaan olen ajatellut tätä kirjoittaessani Suomea, mutta monet asiat ovat hyvin sovellettavissa paikalliselle tasolle. Kaupungeissa ja kunnissa nämä asiat myös oikeasti ratkeavat, pa-

rempaan tai huonompaan suuntaan. Pysin käsittelemään asioita tiiviisti ja mahdollisimman yleistajuisesti. Samalla tavoitteena on riittävän yksityiskohtainen esitys, jotta kussakin asiakohdassa tärkeimpiä ongelmia pystytään ratkomaan ja vaihtoehtoja esittelemään.

Teos jakautuu kolmeen teemaan:

- 1) Mitä kaikkien yhteiskunnan jäsenten ja yhteisöjen tulee hyväksyä, jotta yhdessä eläminen ja toimiminen etnisen ja kulttuurisen moninaisuuden oloissa on mahdollista?
- 2) Millä tavalla voidaan ratkaista kysymykset siitä, mitä moninaisessa yhteiskunnassa voidaan liberalismien periaatteiden mukaisesti sallia; mitä pitää puolestaan sietää ja mitä täytyy kieltää?
- 3) Minkälaiden tekijöiden varaan voidaan rakentaa erilaisten ihmisten kesken sellaista yhteistä identiteettiä ja yhteenkuuluvuuden tunnetta, joka kantaa yhteiskunnan myös kriisien ja vaikeiden aikojen ylitse?

Teoksessa esitetyt ajatukset perustuvat elämää monikulttuurisessa yhteiskunnassa käsittelevään laajaan kansainväliseen kirjallisuuden ennen muuta politiikan tutkimuksen ja poliittisen filosofian mutta myös laajemmin yhteiskuntateorian ja -filosofian alalla. Tätä kirjallisuutta on osin esitelty vuonna 2007 ilmestyneessä *Politiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa* -teoksessani (toinen korjattu painos 2013). Olen myös tätä kirjoittaessani hyödyntänyt monipuolisesti julkista keskustelua esimerkiksi uskonnon ja tradition mukaisesta pukeutumisesta, tervehtimisestä ja muista kohteliaisuus säännöistä sekä eri väestöryhmiä koskevasta vitseistä. Tietoni ja kokemukseni Alankomaista ja Belgiasta ovat olleet suureksi hyödyksi kirjan laatimisessa.

Inspiraation ja tietojen lähteenä kaksi teosta ovat muita tärkeämpiä ja ansaitsevat tulla tässä erikseen mainituiksi. Toinen

näistä on belgialaisen filosofin Patrick Loobuyckin vuonna 2017 ilmestynyt teos *Samen leven met gezond verstand*. Tässä kirjassa Loobuyck hahmottelee poliittiseen liberalismiin perustuvia arvoja, periaatteita ja käytänteitä moninaiseen yhteiskuntaan. Raphael Cohen-Almagorin kirja *Just, Reasonable Multiculturalism: Liberalism, Culture and Coercion* ilmestyi puolestaan kesällä 2021. Siinä hän miettii, ovatko liberalismi ja monikulttuurinen yhteiskunta sovittavissa yhteen ja millä perusteella julkinen valta voi rajoittaa kulttuurisia oikeuksia. Olen esitellyt molempia kirjoja tarkemmin blogissani, <https://pasisaukkonen.wordpress.com/>.

Näillä teoksilla on paljon yhteistä, joskin ne myös eroavat toisistaan esimerkiksi rakenteen ja kirjoitustyylin osalta. Tärkeimmät ajatukset ja ehdotukset ovat kuitenkin keskenään samansuuntaisia, ja olen niistä myös itse enimmäkseen samaa mieltä kuin Loobuyck ja Cohen-Almagor. Olennaisimpia yhtymäkohtia heidän molempien ja minun välilläni ovat seuraavat: 1) liberaalin ajattelutavan, moninaisen yhteiskunnan ja kulttuuristen oikeuksien yhdistäminen on paitsi välttämätöntä myös mahdollista, ja siitä voi seurata monenlaisia hyötyjä; 2) yhdenvertaisessa, tasa-arvoisessa ja toimivassa yhteiskunnassa kaikki ei koskaan voi olla sallittua, vaan jotkin rajat täytyy olla myös kulttuurisille oikeuksille perusteiltaan avoimessa monikulttuurisessa yhteiskunnassa.

Yhteistä on myös se, että molemmissa teoksissa nojataan samoihin tieteen auktoriteetteihin. Tärkein näistä on oikeudenmukaisuudesta paljon kirjoittanut amerikkalainen filosofi John Rawls, mutta paljon vaikutusta on myös ollut niin ikään monikulttuurisuuden ja liberalismiin yhdistämistä pohtineella kanadalaisella filosofilla Will Kymlickalla. Molempien teosten taustalta löytyvät kauempaa menneisyydestä Immanuel Kant sekä John Stuart Mill sekä nykyfilosofeista ennen muuta Jürgen Habermas. Kaikkia viittä voi pitää liberaaleina ajattelijoina, joista varhaisemmat ovat edeltäneet nykyaikaista demokratiaa ja myöhemmät pohtineet demokratian toimintaedellytyksiä ja säilymisen mahdollisuuksia.

Poliittinen konsensus kulttuurisesta moninaisuudesta

Jotta poliittinen, taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen elämä yhteiskunnassa olisi sujuvaa, kaikkien siihen kuuluvien tulisi hyväksyä valtion ja yhteiskunnan tärkeimmät arvot ja periaatteet. Nämä arvot ja periaatteet ovat luonteeltaan poliittisia siinä mielessä, että ne eivät ole lähtöisin yhdenkään kulttuurisen yhteisön eettisistä tai moraalisisista käsityksistä ja näkemyksistä. Voi olla, että ne heijastavat joidenkin yksilöiden ja ryhmien ajatusmaailmaa ja elämänfilosofiaa enemmän kuin joidenkin toisten. Olennaista on kuitenkin, että ne voidaan perustella yleisillä eikä erityisillä syillä.

Nämä arvot ja periaatteet ovat myös liberaaleja siinä mielessä, että yhteiskunta perustuu ensisijaisesti yksilöihin, joilla on vapaa tahto ja kyky tehdä moraalisia päätöksiä. Ihmisoikeudet takaavat viime kädessä yksilöiden vapauden, oikeudet ja autonomian. Olennaista on myös yhteiskunnan demokraattisuus ja oikeusvaltioperiaatteen kunnioitus. Kaikki yksilöt ovat yhdenvertaisia lain edessä ja poliittisesti tasa-arvoisia. Asiat ratkaistaan enemmistö-päätöksellä joko edustuksellisen tai suoran demokratian menettelytapoja noudattaen ja vähemmistön tai vähemmistöjen perustavia oikeuksia kunnioittaen.

Avaan seuraavaksi tarkemmin tämän kulttuurista moninaisuutta koskevan poliittisen konsensuksen tärkeimpiä osatekijöitä. Toimivan monikulttuurisen liberaalin demokratian rakentaminen vaatii seuraavien yleisten periaatteiden ja käsitysten hyväksymistä:

- 1) Yhteiskunta on etnisesti ja kulttuurisesti moninainen.
- 2) Yksilön ihmisarvo on loukkaamaton.
- 3) Kulttuurisia oikeuksia saa vaatia.
- 4) Demokratia on arvo sinänsä.
- 5) Sananvapaus on laaja, muttei rajoittamaton oikeus.

Moninaisuus on totta ja monimutkaista

Nykyaikainen länsimainen yhteiskunta on käytännössä nykyään aina myös monikulttuurinen. Monikulttuurisuudella tarkoitan etnistä ja kulttuurista moninaisuutta. Yhteiskunnassa puhutaan eri kieliä, harjoitetaan eri uskontoja, ylläpidetään erilaisia tapoja ja traditioita ja uskotaan erilaisiin käsityksiin hyvästä elämästä. Ihmisillä on myös erilaisia etnisiä, kulttuurisia ja kansallisia identiteettejä. Osa moninaisuudesta on mittakaavaltaan pienimuotoista tai järjestäytymätöntä, osa siitä on puolestaan väkimmäältäään suurta ja pitkälle organisoitunutta. Joillain vähemmistöillä on pitkä, kenties vuosisatainen historia. Toiset ovat syntyneet viime vuosikymmeninä, kansainvälisen muuttoliikkeen seurauksena.

Moninaisen yhteiskunnan poliittinen konsensus edellyttää ensinnäkin, että kaikki hyväksyvät tämän moninaisuuden olemassaolon sekä kokonaisuutena että osina. On myönnettävä, että yhteiskunta ei ole etnisesti ja kulttuurisesti yhtenäinen ja että pyrkimys elättää ideaalikuvaan yhtenäisyydestä ja yrittää tehdä yhteiskunnasta väkisin sellainen on tämän konsensuksen vastaista. Se tarkoittaa myös sitä, että kaikki moninaisuuden muodot hyväksytään lähtökohtaisesti yhdenvertaisesti, niin vanhemmat kuin uudemmat vähemmistöryhmät, sekä organisoituneet että järjestäytymättömät. Kaikella moninaisuudella ei kuitenkaan välttämättä ole yhteiskunnassa samaa asemaa.

On olemassa etnisiä ja kulttuurisia ryhmiä, joiden jäsenet myös tuntevat kuuluvansa yhteen. Jos ihmisiltä tiedusteltaisiin heidän identiteettiään, he sanoisivat usein olevansa sen ja sen kielisiä tai kuuluvansa siihen tai siihen uskontokuntaan tai etniseen ryhmään tai kansakuntaan. Tällaista tietoa meillä on vain harvoista ryhmistä. Väestöä jaetaan myös erilaisten rekistereiden perusteella tilastollisesti eri tavoin esimerkiksi niihin, joilla on tietty kansalaisuus tai äidinkieli tai jotka kuuluvat tiettyyn uskonnolliseen yhdyskuntaan. Näiden tilastojen avulla saatu kuva yhteiskunnan etnisistä ja kulttuurisista rakenteista on kuitenkin usein puutteellinen ja harhaanjohtavakin. Viralliset rekisterit ja tilastot eivät tavoita kunnolla moninaisuuden monimuotoisuutta, esimerkiksi sitä, että monet kuuluvat tai katsovat kuuluvansa samanaikaisesti useisiin ryhmiin. Läheskään kaikki uskonnolliset yhteisöt eivät ole rekisteröityneitä uskonnollisia yhdyskuntia.

Etniset ja kulttuuriset ryhmät ovat myös lähempänä tai kauempana toisistaan sekä yhteiskunnassa perinteisenä pidettyä kantaväestöstä tai valtakulttuurista. Esimerkiksi kielen tai kansallisuuden yhdistämät ryhmät voivat olla myös hyvin heterogeenisiä. Suomen venäläiset, intialaiset tai espanjankieliset sisältävät hyvin erilaisia ihmisiä ja ihmisryhmiä. Sama uskonto saattaa yhdistää moneen eri etniseen tai kulttuuriseen ryhmään kuuluvia ihmisiä, toisaalta saman uskontokunnan sisällä saattaa olla suuria eroja suuntausten tai historiallisten kokemusten välillä. Monikulttuurisuus on monella tapaa myös monimutkaista, ja on aina sitä parempi, mitä täsmällisemmin termein siitä puhutaan.

Yhteiskunnan etniset ja kulttuuriset rakenteet eivät ole koskaan valmiita vaan jatkuvassa muutoksessa. Etnisyyden kokemukset ja kulttuuriset tavat ja elämäntavat muuttuvat koko ajan sisäsyntyisen kehityksen tai ulkopuolisen vaikutuksen ja suhtautumisen tuloksena. Jotkin ryhmät kasvavat ja toiset pienenevät, jotkin jopa katoavat. Maahanmuuton ja syntyvyyden seurauksena yhteiskuntaan tulee uusia ihmisiä, jotka liittyvät aikaisempiin ryhmiin tai muodostavat kokonaan uusia. Koska etniset ja

kulttuuriset rakenteet ja näiden rakenteiden sisällöt muuttuvat jatkuvasti, yhteiskunnan tavoista luokitella ihmisiä täytyy koko ajan käydä keskustelua ja pohtia käsitteiden ja tarkastelutapojen asianmukaisuutta ja luotettavuutta. Muutokset väestörakenteissa on huomioitava yhteiskunnan monikulttuurisuutta käsittelevässä politiikassa.

Yksilöt ovat vapaita ja heillä on ihmisoikeuksia

Yhteiskunta koostuu ensisijaisesti yksilöistä. Jokaisella yhteiskunnan jäsenellä on loukkaamaton yksilöllinen ihmisarvo. Jokainen ihminen kykenee oman järkensä avulla tekemään moraalisia päätöksiä. Kaikille kuuluu oikeus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin ja päättää useimmista asioista itsenäisesti. Lasta koskevissa päätöksissä on aina ensisijaisesti harkittava lapsen etua. Jokainen ihminen ansaitsee kunnioitusta sellaisena kuin hän on, ja hänen tulee kunnioittaa muita ihmisiä ensisijaisesti yksilöinä.

Yksilöt ovat vapaita ajattelemaan itse ja elämään ja toimimaan haluamallaan tavalla. Julkisen vallan puuttuminen yksilöiden elämään tai siihen, mitä tapahtuu perheessä tai muualla yksityisessä piirissä, tulee olla vähäistä ja selkein säännöksiin rajoitettua. On myös yhteiskunnan etu, että kaikki siinä asuvat ovat mahdollisimman vapaita toteuttamaan itseään ja pyrkimään elämässään eteenpäin haluamallaan tavalla. Jokaisessa ihmisessä on lahjoja ja potentiaalia, jonka hyödyntämistä ei kannata tehdä tarpeettoman hankalaksi.

Kaikki ihmiset ovat yhdenvertaisia ja tasa-arvoisia sellaisina kuin he ovat. Ketään ei saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen tai minkään muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Kiellettyä on myös välillinen

syryntä, jollaisena voi pitää esimerkiksi häirintää tai käskyä syrjiä. Yksilöiden vapautta ja oikeuksia voivat rajoittaa myös yhteiskunnassa ilmenevät rakenteelliset käytänteet, jotka asettavat ihmisiä eriarvoisiin asemiin, vaikka se ei olekaan niiden tarkoituksena.

Toisen ihmisen vahingoittaminen on lähtökohtaisesti aina kiellettyä. Vapaassa yhteiskunnassa julkisella vallalla on oikeus estää vahingoittamista tai muuta haitan tuottamista. Yhteiskunnalla on jopa velvollisuus puuttua asiaan, jos jonkin yhteisön sisällä rajoitetaan toisten vapautta tai vahingoitetaan toista ihmistä tavalla, jota ei voi hyväksyä. Keskinäinen sopimus ja yhteiset säännöt antavat esimerkiksi urheilussa oikeuden poiketa toisten ihmisten kohtelemisen muualla yhteiskunnassa noudatetuista normeista.

Suuri osa ihmisistä katsoo kuuluvansa myös yhteen tai useampaan yhteisöön. Yhtään yksilöä ei kuitenkaan saa pakottaa olemaan jonkin yhteisön jäsen, eikä yhteisöstä irtautumisesta saa seurata kohtuuttomia kustannuksia tai muuta haittaa. Suoran pakottamisen lisäksi kiellettyä on luoda niin suurta sosiaalista painetta, ettei yksilöllä ole tosiasiallisia mahdollisuuksia noudattaa omaa tahtoaan. Kaikilla on uskonnonvapaus sekä oikeus olla kuulumatta mihinkään uskonnolliseen yhteisöön. Jokainen päättää viimeistään aikuistuttuaan itse osallistumisestaan uskonnolliseen yhteisöön ja siitä eroamisesta.

Oikeus vaatia kulttuurisia oikeuksia kuuluu kaikille

Jokaisella ihmisellä on oma tai omat kielensä, oma vakaumuksensa, omat tapansa ja traditionsa sekä oma käsityksensä siitä, mitä on hyvä elämä. Ihmisillä on oikeus elää kulttuurinsa mukaisesti. Vaikka jokaisen yksilön kulttuuri on omanlaisensa, kulttuurin osatekijät liittyvät usein toisiinsa, ja niin muodostuu ryhmiä ja

yhteisöjä. Jokaisella ihmisellä on myös oikeus siihen, että hänen kielellinen, uskonnollinen tai muu kulttuurinen yhteisönsä tulee yhteiskunnassa tunnustetuksi. Tunnustuksen vähimmäistaso on se, että ryhmän tai yhteisön olemassa oloa ei kielletä eikä siihen kohdisteta halventavia tai muuten kielteisiä luonnehdintoja.

Kulttuuristen oikeuksien maksimaalinen toteutuminen tarkoittaa, että kaikilla yksilöillä on yhteisöjensä jäsenenä oikeus laajimpiin mahdollisiin oikeuksiin, joiden voi ajatella voivan kuulua kaikille. Kaikilla on oikeus oman äidinkiелensä säilyttämiseen ja kehittämiseen sekä oman kielensä puhumiseen ja muuhun ilmaistamiseen. Se ei kuitenkaan tarkoita välttämättä oikeutta julkisiin palveluihin tällä kielellä. Kenelläkään ei ole ilman vahvasti perusteltua syytä oikeutta erityiskohteluun uskontonsa tai elämäntavomuksensa tähden.

Jokaisessa yhteiskunnassa on perinteisiä kielellisiä ja kulttuurisia rakenteita ja näiden varaan rakentuvaa kielipolitiikkaa, uskontopolitiikkaa ja vähemmistöpolitiikkaa. Tämä historiallisesti rakentunut institutionaalinen järjestelmä luo puitteet kulttuurisia oikeuksia koskeville ratkaisuille. Lähtökohtaisesti yhteiskunnassa on hyvä kunnioittaa vakiintuneita tapoja ja traditioita ja jatkaa toimiviksi katsottuja menettelyjä. Yhteiskunnan kielten, uskontojen ja kulttuurisia yhteisöjen asemaa ja oikeuksia voi kuitenkin tarvittaessa perustellusta syystä muuttaa, jopa radikaalisti.

Avoimessa yhteiskunnassa on sanan- ja mielipiteenvapaus. Jokaisella yhteiskunnan jäsenellä on oikeus kyseenalaistaa vallitsevia säädöksiä, traditioita tai menettelytapoja ja vaatia niiden muuttamista tai itselleen oikeutta poiketa normista. Nämä oikeudet eivät vielä tarkoita, että yhteiskunnassa täytyy suostua kaikkiin vaatimuksiin, koska myös kielteinen päätös voi olla perusteltu. Hylätyn vaatimuksen esittäjä ei saa joutua kokemaan vahinkoa sen johdosta, mitä hän on tehnyt.

Jokaisen vaatimuksen esittäjän on syytä hyväksyä, että jos hän tai he pitävät omaa vaatimustaan oikeutettuna, myös muilla yksilöillä tai ryhmillä on vastavuoroisesti oikeus vastaavanlaisen

vaatimuksen esittämiseen. Yksikään uskonnollinen yhteisö tai sellaiseen kuuluva ihminen ei esimerkiksi voi vedota johonkin pyhään tekstiinsä tai lainata sitä ajatustensa tai toimintansa perusteena antamatta myös muille yhteisöille ja niiden jäsenille samaa oikeutta siteerata tai lainata omia opinkappaleitaan.

Yhteiskunnan jäsenillä on siten velvollisuus asettua myös toisten yksilöiden ja toisten yhteisöjen jäsenten asemaan. Heidän tulee pohtia yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumisen näkökulmasta oman vaatimuksensa oikeutusta suhteessa muiden mahdollisiin vaatimuksiin vastaavista oikeuksista. Eläytyminen toisenlaisten arvojen ja ideaalien mukaan elävien ja toimivien asemaan tai tilanteeseen ei ole helppoa, mutta kykyä empatiaan tarvitaan kulttuurisia oikeuksia koskevaan keskusteluun ja näiden oikeuksien toteuttamiseen. Sitä voi myös harjoitella.

Demokratiaa ei voi kyseenalaistaa

Ihmisiä on historiassa hallittu monin eri tavoin. Useimmissa poliittisissa järjestelmissä hallitsijat ovat olleet selvästi erotetut hallituista ja vallanpitäjät alamaista. Näissä valtioissa ihmisillä ei yleensä ole ollut tai ei vielääkään ole mahdollisuutta vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin. Demokratia on puolestaan toisenlainen järjestelmä, koska sen ytimessä on ihmisten periaatteellinen oikeus ja käytännön mahdollisuus vaikuttaa päätöksiin, joilla on suuri merkitys heidän oman elämänsä kannalta. Demokratia voi saada monenlaisia muotoja, mutta olennaista on se, että sen taustalla olevia perustavanlaatuisia periaatteita ei voi kyseenalaistaa.

Pienissä yhteisöissä asioista on päätetty demokraattisesti siten, että kaikki tai suuri osa yhteisön täysivaltaisiksi katsotuista jäsenistä on kokoontunut yhteen nostamaan asioita esille, keskustelemaan niistä ja tekemään lainvoimaisia päätöksiä. Tällaiset

suoran kansanvallan muodot ovat nykyäänkin käytössä ennen muuta kansanäänestyksissä ja sitä vastaavissa instituutioissa. Vaikka suoran demokratian erilaisilla muodoilla on suuri arvo vaikutusmahdollisuuksien toteutumisen kannalta, nykyaikaisissa suurissa yhteiskunnissa se ei kuitenkaan voi olla ensisijainen tapa taata poliittisen päätöksenteon demokraattisuus. Tarvitaan väistämättä edustuksellisen demokratian erilaisia muotoja, välillistä kansanvaltaa.

Edustuksellisen demokratian keskeinen periaate on, että kaikilla kansalaisilla on oikeus ja mahdollisuus osallistua niiden henkilöiden valintaan, jotka tekevät päätöksiä heidän puolestaan seuraavalla vaalikaudella. Useimmissa demokratioissa nämä henkilöt kokoontuvat yksi- tai kaksikamariseen kansanedustuslaitokseen, parlamenttiin, jota Suomessa vastaa yksikamarinen eduskunta. Suomessa ja monessa muussa maassa kansa osallistuu myös suoraan valtionpäämiehen valintaan. Tasavallan presidentti osallistuu Suomessa yhdessä eduskunnan luottamusta nauttivan valtioneuvoston kanssa hallitusvallan käyttöön perustuslaissa tehtyjen linjausten mukaisesti.

Demokratian tärkeitä periaatteita ovat myös yleinen ja yhtäläinen äänioikeus sekä päätösten tekeminen enemmistön tahdon mukaisesti. Nykyään tähän enemmistöperiaatteeseen tehdään kuitenkin usein tärkeä lisäys, jonka mukaan demokratia tarkoittaa enemmistön oikeutta käyttää valtaa vähemmistön tai vähemmistöjen perustavanlaatuisia oikeuksia kunnioittaen. Poliittisessa mielessä tämä tarkoittaa sitä, että vallassa olevat tahot eivät saa käyttää tilaisuutta hyväkseen heikentääkseen vähemmistössä ja siten oppositiossa olevien mahdollisuutta päästä avoimissa, reiluissa ja aidoissa vaaleissa seuraavalla kerralla valtaan.

Etnis-kulttuurisessa mielessä enemmistövaltaa ei saa käyttää yksipuolisesti vähemmistö(je)n aseman heikentämiseen. Monissa maissa esimerkiksi jokin kielellinen tai kulttuurinen ryhmä on määrällisesti niin ylivoimainen, että halutessaan se pystyisi enemmistövaltaa käyttäen tarvittaessa puoluerajojen ylitse poistamaan

yhden tai useamman vähemmistöryhmän kulttuurisia oikeuksia rikkomatta suoraan demokratian pelisääntöjä. Aidossa kansanvaltaisessa järjestelmässä vallassa olevat eivät kuitenkaan syyllisty tällaiseen, vaan he toimivat yhteistyössä vähemmistö(je)n kanssa ja kunnioittavat näiden perustavanlaatuisia oikeuksia esimerkiksi oman kielen ja kulttuurin säilyttämiseen.

Sananvapaus on laaja, muttei rajoittamaton oikeus

Sananvapaudella on suuri arvo demokraattisessa yhteiskunnassa, ja sitä pidetään nykyään yhtenä tärkeimmistä perusoikeuksista. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus takaa jokaiselle ihmiselle oikeuden mielipiteen- ja sananvapauteen. Suomen perustuslaki sisällyttää sananvapauteen oikeuden ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakkolta estämättä.

Sananvapaus ei kuitenkaan ole rajoittamaton. Sanallisella ja kuvallisella ilmaisulla voidaan aiheuttaa vahinkoa yksilöille ja yhteisöille, ja äärimmilleen venytettyä sananvapautta käyttämällä voidaan rajoittaa toisten ihmisten sananvapauden toteutumista esimerkiksi pelottelemalla tai uhkailemalla. Vihapuhe ja vastaavat haitalliset tavat ilmaista itseään häiritsevät rauhallista, maltillista ja järkiperusteista julkista keskustelua. Vahingollista ja perustellusti rajoitettavaa on myös sellainen sananvapauden käyttö, joka uhkaa kansallista turvallisuutta, yleistä järjestystä, terveyttä tai moraalialia.

Moninaisessa yhteiskunnassa joku yksilö tai yhteisö voi ehkä herkästi kokea kunniaansa loukatun tai jumalaansa solvatun tai oman ryhmänsä tulleen väkivallalla uhatuksi. Sananvapauden käytöstä käyty julkinen keskustelu sekä eräät julkisuudessa pal-

jon olleet tapaukset ovat saaneet toiset puolestaan väittämään, että ”enä ei saa sanoa mitään”. Oikeuslaitos tekee omaa työtään sananvapauden rajojen määrittelyssä voimassa olevan lainsäädännön mukaisesti. Sananvapauden rikkomisesta on kuitenkin Suomessa jouduttu käräjille melko harvoin. Niissä tapauksissa, joissa kiihottamista kansanryhmää vastaan on käsitelty tuomioistuimessa, tuomio on puolestaan usein annettu.

Kansalaisilla täytyy siten esimerkiksi olla oikeus arvioida kriittisesti uskontoja tai elämänskatsomuksia siitä huolimatta, että tämä saattaa johtaa joidenkin henkilöiden loukkaantumiseen tai muuhun mielensä pahoittamiseen. Tätä ei kuitenkaan tule pitää avoimena valtakirjana sivistymättömään kielenkäyttöön. Poliittiseen liberalismiin kuuluvat niin kyky esittää mahdollisesti jyrkkä mielipiteensä toisia tietoisesti loukkaamatta kuin kyky sieittää ilmaisuja, joiden sisältöä pitää moraalisesti paheksuttavina tai loukkaavina. Sananvapautta ei myöskään voi omia itselleen siten, että jyrkkiä lausuntoja antanut henkilö vaatii sananvapauden rajoittamista muilta silloin, kun itse joutuu arvostelun kohteeksi.

Sananvapauden ja sen rajoittamisen oikean tasapainon etsimistä ei voi jättää pelkästään tuomareille ja asianajajille. Moninaisessa yhteiskunnassa jokaisen tulee miettiä, minkälaista puhetta toisista ihmisistä ja ihmisryhmistä voidaan pitää suotavana ja minkälaista pitääkin paheksua, vaikka se ei täyttäisi oikeudellisen sananvapausrikoksen kriteerejä. Kuten edellä esitettiin, avoimessa ja liberaalissa yhteiskunnassa ihmisten pitää lähtökohtaisesti kunnioittaa toisiaan. Jokaisen sanankäyttäjän on hyvä asettaa itsensä myös ilmaisunsa kohteen asemaan. Jokaisen kielteisesti toisesta henkilöstä tai ryhmästä puhuvan kannattaa miettiä, haluaisiko hän, että hänestä itsestään tai hänen yhteisöstään puhuttaisiin samalla tavalla.

Yhteiskuntasopimusta ei voi tehdä, silti se tarvitaan

Edellä esitetyt periaatteelliset lähtökohdat ovat ymmärrettävissä perustavina edellytyksinä liberaalille ja monikulttuuriselle, vakaalle ja toimivalle demokraattiselle yhteiskunnalle. Jonkin niistä kiistäminen ja kieltäminen aiheuttaisi vakavaa kitkaa yhteiskuntajärjestykselle ja poliittiselle järjestelmälle. Kaikki lähtee yksilöistä, joilla tulee olla mahdollisimman laajat vapaudet. Yhteiskunta ei ole yksi yhteisö, vaan se on etnisesti ja kulttuurisesti moninainen. Kaikilla on oikeus vaatia oikeuksia, mutta kaikkea ei kuitenkaan voi sallia. Demokratiaa itseään ei voi kiistää, joskin kansanvaltaa voi toteuttaa monin eri tavoin. Vapaassa demokraattisessa yhteiskunnassa tulee olla laaja sanan- ja ilmaisunvapaus, mutta toisten vapauden rajoittaminen tai muu vahingon tuottaminen sananvapautta käyttämällä ei ole sallittua.

Näitä periaatteita ja niiden kannattamista ei ole syytä ottaa itsestäänselvyytenä. Esimerkiksi kansallisvaltiollinen ajattelutapa, jossa valtio, kansakunta ja yhteiskunta usein oletetaan yhdeksi ja yhtenäiseksi kokonaisuudeksi, on leimannut useiden vuosikymmenten yhteiskunnallista elämää ja poliittista ajattelua, ja monet ovat sisäistäneet sen ainoaksi oikeaksi. Siksi näitä periaatteita on tärkeitä pitää yllä, ja etenkin nykyisissä olosuhteissa korostaa, että yhteiskuntia kannattaa rakentaa tältä pohjalta.

Poliittinen konsensus kulttuurisesta moninaisuudesta on ymmärrettävissä yhteiskuntasopimuksena, jonka kaikki yhteiskunnan jäsenet symbolisesti allekirjoittavat. He hyväksyvät sen tutustumalla maan perustuslakiin ja sen tulkintoihin sekä sitä täydentävään lainsäädäntöön. Yhteiskunnan pelisäännöt saatetaan kaikille tiettäväksi varhaiskasvatuksessa ja kouluopetuksessa sekä maahanmuuttajien tapauksessa heidän kotoutumisprosessinsa eri vaiheissa. Työpaikoilla, muualla talouselämässä, etujärjestöissä ja

kansalaisyhteiskunnassa on tärkeä muistaa ja tarvittaessa muistuttaa, minkälaisien arvojen varaan yhteiskunta rakentuu.

Nämä yleiset ja jossain määrin ylevät arvot ja periaatteet eivät tietenkään riitä. Ne ovat lähtökohta esille nousevien asioiden tarkemmalle käsittelylle. Kaikista hankalimmat kysymykset koskevat sitä, mitä käytännössä voidaan hyväksyä, mitä täytyy suoralta kädeltä hylätä, ja mitä on pakko jotenkin sietää, vaikka asia tai ilmiö ei ole liberalismiin, tasa-arvon, suvaitsevaisuuden tai oikeudenmukaisuuden näkökulmasta ongelmaton. Kaikkiin kysymyksiin ei tässä kirjassa voida tarjota vastauksia. Se tuo kuitenkin esille näkökohtia, jotka auttavat käytännön ongelmien ratkaisemisessa.

Kulttuuriset oikeudet puolueettomassa valtiossa

Moninaisessa yhteiskunnassa on väistämättä erilaisia tapoja ajatella ja toimia. Yhteiskunnan avoimuuteen ja vapauteen kuuluu lähtökohtaisesti ihmisten ja ryhmien oikeus ajatella ja toimia tahtomallaan tavalla. Näiden vapauksien ja oikeuksien rajoittamisen tulee aina olla perusteltua ja oikeusvaltiossa perustua lakiin tai muihin julkisesti tiedossa oleviin normeihin.

Luonteenomaista inhimilliselle elämälle on kuitenkin myös se, että sekä yksilöillä että ryhmillä on taipumusta käyttäytyä toisinaan tai joissain tapauksissa tavalla, jota ei voida hyväksyä. Väärin tekemisestä on asetettu sanktioita, lievempiä tai ankarampia rangaistuksia. Näitä rajoituksia ja niiden rikkomisesta seuraavia rangaistuksia on myös kirjoitettu juridisten normien, lakien muotoon.

Lakijärjestelmät vaihtelevat maasta ja aikakaudesta toiseen. Joissain tapauksissa lainsäädännöstä pyritään tekemään mahdollisimman laaja eli suuresta määrästä asioita säädetään lailla. Toisessa ääripäässä tyydytään säätämään lakeja vain joistain asioista. Joissain maissa lait pyritään tekemään mahdollisimman täsmällisiksi ja yksityiskohtaisiksi. Toisissa taas asioita tulkitaan viime kädessä vasta oikeustapausten yhteydessä, lakia sovellettaessa.

Lainsäädäntöön ei koskaan voida kirjata kaikkea, mitä kulttuurisesti moninaisessa yhteiskunnassa voi tapahtua. Muuttuvissa olosuhteissa vastaan tulee väistämättä asioita ja ilmiöitä, joista ei

ole selvää säännöstä tai ennakkotapausta olemassa. Yhteiskunnassa täytyy tällöin olla valmius ottaa asioita käsittelyyn ja ratkaista niitä mahdollisimman nopeasti. Epätietoisuus siitä, miten erilaisissa tilanteissa pitää toimia, on monella tapaa vahingollisinta. Se johtaa helposti epävarmuuteen, ennakkoluulojen voimistumiseen ja keskinäiseen välttelyyn.

Joissain piireissä on ollut tapana ajatella, että lainsäädäntö on ikään kuin yhteiskunnassa vallitsevan arvomaailman juridinen ja kirjallinen ilmaus. Lait eivät kiellä – tai salli – mitään muuta kuin sen, mikä yhteiskunnassa muutenkin yleisesti ymmärretään vääräksi – tai oikeaksi. Tällöin lainrikkoja ei riko ainoastaan oikeudellista normia, vaan myös yhteisöllistä moraalialia, kansan oikeustajua. Oikeuslaitos toteaa rikoksen tapahtuneen ja asettaa tekijän siitä vastuuseen ja kärsimään asianmukaisen rangaistuksen.

Ajatus yhteisöllisen moraalien ja yhteiskunnan lainsäädännön perimmäisestä yhtäläisyydestä on varmasti aina ollut jossain määrin idealistinen. Erityisen ongelmalliseksi tämä ajattelutapa muodostuu kulttuurisen moninaisuuden oloissa. Jos yhteiskunta sisältää useita filosofisia, uskonnollisia tai elämänkatsomuksellisia yhteisöjä, silloin siinä on myös erilaisia käsityksiä oikeasta ja väärästä sekä hyvästä elämästä. Tällöin lainsäädäntö ei mitenkään voi heijastaa kaikkien ihmisten ja ryhmien moraalisia käsityksiä.

Moninaisuuden oloissa lainsäädäntö tuottaa yhteiskunnan sisään eriarvoisuutta. Joillekin yhteisöille ja niiden jäsenille oikeudelliset normit vastaavat pitkälti niissä vallitsevia moraalialisia käsityksiä. Toiset ryhmät tai niiden jäsenet kokevat puolestaan joutuvansa rangaistukset välttääkseen alistumaan sisimmässään vääräksi kokemaansa oikeudelliseen pakkovaltaan. Erot oikeana pidetyn käyttäytymisen ja yhteiskunnan normien mukaisen käyttäytymisen välillä voivat olla pieniä, mutta ne voivat myös poiketa toisistaan suuresti.

Tietyt kitka yksiselitteisen ja johdonmukaisen juridisen normiston ja yhteiskunnan arvojen ja elämäntapojen moninaisuuden välillä on väistämätön, eikä sille ole olemassa kaikkia ristiriitoja

selvittävää lopullista ratkaisua. Tämän päivän monikulttuurisissa liberaaleissa demokratioissa olennaista on olla tästä perustavanlaatuisesta ongelmasta ja siihen liittyvistä kysymyksistä tietoinen. Se vaatii sitä, että erilaisista asioista pitää niin ikään olla valmius käydä asiallista julkista keskustelua. Läheskään kaikki kysymykset eivät edellytä juridista käsittelyä vaan riittävän yhteiskunnallisen yhteisymmärryksen.

Tässä luvussa käsitellään seuraavaksi kysymystä: Kuinka voitaisiin parhaiten taata oikeusjärjestelmän riittävä yhtenäisyys ja selkeys ja samalla erilaisten yhteisöjen vapauksien ja oikeuksien toteutuminen? Tiivistetysti luvun sisällön ja tältä osin tämän teoksen sanoman voi esittää seuraavan luettelon avulla:

- Vähemmistöillä on oikeus saada suojelua olemassaolonsa ja kulttuuristen ominaispiirteittensä ylläpitämiseksi.
- Vähemmistöillä on velvollisuus taata jäsenilleen oikeus tehdä yksilöllisiä valintoja kärsimättä niistä kohtuuttomasti.
- Vaatimuksiin, jotka ovat jyrkässä ristiriidassa yhteiskunnan perustavanlaatuisten arvojen ja periaatteiden kanssa, ei tarvitse suostua. Ellei tätä ristiriitaa ole, asiasta täytyy keskustella. Se ei kuitenkaan välttämättä tarkoita kulttuuristen oikeuksien ainakaan maksimaalista toteutumista.
- Kulttuuristen oikeuksien rajoittamisessa kannattaa miettiä myös sen vaikutuksia ja seurauksia. Hyvää tarkoittavalla politiikalla ei aina saavuteta parhaita tuloksia, koska toimet voivat kääntää yhteisöjä yhteiskuntaa vastaan ja ennemmin vahvistaa kuin heikentää kielteiseksi katsottua traditiota.
- Normatiivisissa linjavedoissa on syytä pyrkiä ajallisesti kestäviin ja sisällöllisesti johdonmukaisiin linjaratkaisuihin. Tämä on vaikeata, jos kaikki asiat käsitellään toisistaan erillisinä ja jos jokainen keskustelu aloitetaan ikään kuin alusta.
- Oikeudellinen pluralismi voi olla perusteltua myös länsimaisessa liberaalissa demokratiassa. Sen toteutukseen voi sisältyä ongelmia, joita on syytä ennakoida. Julkisen vallan tulee

joka tapauksessa olla kulttuurisesti neutraali. Valtion lait ja politiikat sekä muiden julkishallinnollisten organisaatioiden säännökset ja toiminnot eivät saa lähtökohtaisesti heijastaa jonkin väestöryhmän arvoja ja periaatteita.

- Valtiossa ja ylipäätään yhteiskunnassa on traditioita, joiden ylläpitämisellä on oma kulttuurin jatkuvuutta ja sosiaalista koheesiota luova arvonsa. Kaikista perinteistä pitää kuitenkin aina voida käydä keskustelua, koska kaikki ne ovat peräisin jostain ihmisten itsensä jonain ajankohtana aloittamasta toiminnasta.
- Yhteiskuntaan vastikään muuttaneilta voi lähtökohtaisesti edellyttää, että erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa toimitaan, kuten asuinmaassa on ollut perinteisesti tapana. Yhdenmukaisuuden vaatimuksessa ei kuitenkaan ole syytä mennä liian pitkälle, koska kaikki yhteiskunnat ovat aina olleet moninaisia ja moniarvoisia, ja niissä on ollut tilaa monenlaisille tavoille toimia ja käyttäytyä.

Vähemmistöillä on oikeus saada suojelua ja velvollisuus taata oikeuksia

Karkeasti jaoteltuna maailmassa on kahdenlaisia vähemmistöjä. Yhtäältä on ihmisryhmiä, jotka ovat pienempiä kuin jokin määränsä ja kokonsa puolesta enemmistönä pidettävä ryhmä samassa yhteiskunnassa. Toisaalta vähemmistönä voidaan pitää myös selkeästä ryhmästä tai ryhmistä, jotka ovat heikommassa tai alistetussa asemassa siitä huolimatta, että se tai ne ovat kooltaan suuria ja mahdollisesti suurempia kuin muut vastaavat väestöryhmät.

Tällä tavalla ajateltuna suomenkieliset olivat autonomisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa kieliasetuksen voimaantuloon saakka vähemmistössä lukumääräisestä koostaan huolimatta.

Vastaavasti ruotsin kieltä Suomessa voi halutessaan pitää määrällisten tietojen nojalla vähemmistökielenä, vaikka kyseessä onkin toinen kansalliskieli. Etenkin valta-aseman osalta vähemmistöön kuulumisen edellyttää myös subjektiivista kokemusta siitä, että tilanne on epäoikeudenmukainen.

Vähemmistöillä ei historiassa useinkaan ole ollut paljon oikeuksia. Toisaalta paikallisyhteisöt ovat saattaneet pitkään elää omalla alueellaan omaa elämäänsä usein melko vapaasti. Kristinuskoon ja islamiin liittyy useimmista muista uskonnoista poiketen ajatus oikeudesta kääntää toisin ajattelevia ”oikeaan uskoon” ja jopa velvoite tehdä lähetystyötä. Nationalistinen ajattelutapa valtion ja kansakuntien rakentamisessa tuotti monissa maissa etnisten ja kielivähemmistöjen syrjintää ja sulauttamista, jopa vainoa.

Varhaisena vähemmistöoikeuksien järjestelmänä pidetään Osmanien valtakunnan *millet*-systeemiä, jossa eräille ryhmille kuten juutalaisille, ortodoksikristityille ja armenialaisille annettiin oikeus elää yhteisönsä sisällä sen omien lakien ja muiden säännösten mukaisesti. Euroopan puolella kalvinisteille (hugenoiteille) vuonna 1598 Nantesin ediktissä annetut kansalaisvapaudet ja -oikeudet mainitaan usein varhaisena vähemmistöpoliittisena ratkaisuna (joka tosin hylättiin vuonna 1685). Kun Liivinmaa siirtyi Ruotsille vuonna 1660, valloittaja lupasi säilyttää paikallisten katolilaisten omantunnonvapauden.

Eurooppaan luotiin lukuisia vähemmistöoikeudellisia sopimuksia ja instituutioita ensimmäisen maailmansodan aikaan ja välittömästi sen jälkeen tapahtuneessa uusien valtioiden syntymisen ja itsenäistymisen aallossa. Vasta toisen maailmansodan jälkeen asiassa tapahtui kuitenkin toden teolla edistystä. 1960-luvulta lähtien ajatus kollektiivisista oikeuksista yksilöllisten oikeuksien ohella saavutti laajempaa hyväksyntää. 1990-lukua voidaan pitää vuosikymmenenä, jolloin tehtiin kansallisesti ja ylikansallisesti monia merkittäviä vähemmistöoikeudellisia ja -poliittisia ratkaisuja.

Vahvistuneen liberaalin näkemyksen mukaan vallanpitäjillä/enemmistöllä ei liberaalissa demokratiassa ole oikeutta sortaa vähemmistöjä tai estää niitä käyttämästä kieltään, harjoittamasta uskontoaan tai ylläpitämästä kulttuuriaan. Pikkuhiljaa kasvoi myös ymmärrys, jonka mukaan kulttuuristen vapauksien ja oikeuksien toteutumisen kannalta ei riitä, että pidättäydytään aktiivisista sorto- tai sulauttamistoimista. Tarvitaan erilaisia institutionaalisia järjestelmiä varmistamaan periaatteellisten oikeuksien tosiasiallinen toteutuminen. Monille vähemmistöille annettiin itsemääräämisoikeutta päättää itse joistain asioista joko alueellisesti tai yhteisöllisesti.

Vaikutusvaltaisessa teoksessaan *Multicultural Citizenship* (2003 [1995]) kanadalainen liberaali filosofi Will Kymlicka esitti kantansa, jonka mukaan taatakseen olemassaolonsa ja kulttuurisen jatkuvuutensa ympäröivän yhteiskunnan ja valtion poliittiselta, taloudelliselta ja kulttuuriselta paineelta ja päätöksiltä vähemmistöillä on oikeus suojeleviin säädöksiin, instituutioihin ja toimiin. Tätä oikeutta rajaa kuitenkin se, että vähemmistöt eivät saa käyttää vapauksiaan ja oikeuksiaan yhteisönsä jäsenten vapauden rajoittamiseen ja tasa-arvon heikentämiseen.

Ulkoisilla suojelutoimilla (*external protections*) Kymlicka tarkoittaa yleisesti niitä järjestelyjä, joilla jokin vähemmistössä oleva ryhmä saa itselleen joitain negatiivisia tai positiivisia vapauksia ja oikeuksia. Ne turvaavat ryhmän, yhteisön tai sen jäsenten oman kielen tai kulttuurin säilyttämisen julkisen vallan tai muun toimintaympäristön suoraan tai välillisesti uhkaavalta tai sulauttavalta toiminnalta tai kehitykseltä. Näiden suojelutoimien rajana ovat kuitenkin sisäiset rajoitteet (*internal restrictions*), joilla jokin ryhmä tai yhteisö pyrkisi omaan kulttuuriinsa tai ryhmäsolidarisuuteen vedoten rajoittamaan omien jäsentensä vapauksia ja oikeuksia ajatella ja toimia parhaaksi katsomallaan tavalla sekä esimerkiksi kritisoida yhteisönsä traditioita tai valtajärjestelmiä.

Liberaalin yhteiskunnan joillekin ryhmille tai yhteisöille annamat kollektiiviset oikeudet eivät siis saa tarkoittaa sitä, että niitä

käytetään yksilönvapauden rajoittamiseen tai muuten liberalismin periaatteiden vastaisten traditioiden ylläpitämiseen tai muihin kulttuurisiin käytänteisiin. Jos näin kävisi, osa yhteiskunnan jäsenistä ei olisi tietyn yhteisön jäsenyytensä vuoksi yhdenvertaisessa asemassa yhteiskunnan muiden jäsenten kanssa. Esimerkiksi naisten vapauksia ja oikeuksia voitaisiin jossain yhteisössä rajoittaa sen sisäisellä normistolla tavalla, joka ei olisi yhteiskunnassa muuten hyväksyttävää. Muissakin tapauksissa vähemmistölle annetut kollektiiviset oikeudet voivat johtaa yksilön perusoikeuksien heikentymiseen.

Julkisen vallan lisäksi yhteisöjä sitoviin kiistattomiin perusoikeuksiin kuuluvat Suomen perustuslaissa esimerkiksi syrjinnän kielto, velvollisuus kohdella lasta tasa-arvoisesti yksilönä ja taata hänen vaikutusmahdollisuutensa omaa itseään koskevissa päätöksissä, sukupuolten tasa-arvon kunnioitus, jokaisen oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Perusoikeuksia ovat myös yksityiselämän, kunnian ja kotirauhan suoja sekä oikeus salata kirjeensä, puhelunsa ja muut luottamukselliset viestinsä. Jokaisella on uskonnon ja omantunnon vapaus samoin kuin sananvapaus sekä oikeus kokoontua ja perustaa yhdistyksiä ja liittyä niihin.

Poikkeaminen yleisestä säännöstä kulttuurisilla perusteilla ei saa tarkoittaa sitä, että siihen on pakko osallistua. Yhteisön jokaisella jäsenellä tulee olla vapaus itse valita, liittyykö hän esimerkiksi johonkin yhteisössä tärkeäksi pidettyyn ja sen kulttuurin jatkuvuutta ylläpitävään rituaaliin. Mikäli hän jättäytyy pois jostain traditiosta, se ei saa johtaa yksilön sosiaalisen eristämiseen tai lakisäätteisten oikeuksien riistämiseen.

Moniarvoisessa yhteiskunnassa on todennäköistä, että siihen sisältyy myös yksilöitä ja mahdollisesti myös ryhmiä ja yhteisöjä, jotka ajattelevat näistä perusoikeuksista toisin eivätkä ole valmiita antamaan esimerkiksi lapsille ja naisille perustuslain takaamia oikeuksia. Jollain henkilöllä tai ryhmällä voi esimerkiksi syntyä käsitys, että Suomen perustuslain 17. pykälässä taattu oikeus yl-

läpittää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan antaisi samalla oikeuden tuon kulttuurin nimissä rajoittaa toisten ihmisten tai oman ryhmän muiden jäsenten perustuslaillisia oikeuksia.

Tämä tulkinta ei ole lähtökohtaisesti mahdoton. Perusoikeuksia koskevan hallituksen esityksen (309/1993) perusteluissa sanotaan, että kyseisen säännöksen tarkoituksena on turvata kielellisten ja kansallisten vähemmistöryhmien (saamelaiten, romanien ja muiden ryhmien) omaperäisen kielen ja kulttuurin säilyminen. Perusteluissa mainitaan myös, että säännös velvoittaisi julkista valtaa sallimaan ja tukemaan siinä tarkoitettujen ryhmien oman kielen ja kulttuurin kehittämistä ja siinä tarkoitettujen ryhmien elinolosuhteiden kehittämistä niiden omaa kulttuuriperinnettä kunnioittaen.

Olennainen on kuitenkin lisäys, jonka mukaan tämä kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia varmistava ja juridisesti takaava säännös ei kuitenkaan tarkoita siinä tarkoitettujen ryhmien oikeutta omaan kulttuuriinsa vedoten poiketa suomalaisen oikeusjärjestyksen asettamista säännöistä.

Kulttuurisesti moninaisessa avoimessa yhteiskunnassa pyritään siten samanaikaisesti *sekä* edistämään mahdollisimman laajasti yksilöiden ja ryhmien kulttuuristen oikeuksien toteutumista *että* rajoittamaan näitä oikeuksia silloin, kun ne rikkovat yksilöiden perustavanlaatuisia vapauksia ja oikeuksia.

Käytännössä se tarkoittaa sitä, että säilyttääkseen joitain kulttuurisia piiriteitään tai käytänteitään yhteiskunnassa yhteisö voi samalla joutua luopumaan joistain tavoista ja traditioista, jotka ovat ristiriidassa yhteiskunnan arvojen ja normien kanssa. Tämä on tietenkin kulttuuristen oikeuksien rajoittamista ja eräänlaista puuttumista mahdollisesti jopa laajaa autonomiaa nauttivien yhteisöjen sisäisiin asioihin. Toisaalta jaottelu voidaan nähdä positii-visessa valossa järjestelynä, jossa tarjotaan eri ryhmille ja yhteisöille laajimmat hyväksyttävissä olevat vapaudet ja oikeudet.

Näiden rajoitteiden lisäksi voidaan mainita myös sellaisia kulttuurisia oikeuksia koskevia rajoitteita, jotka toteutuessaan

olisivat vahingollisia koko yhteiskunnan kannalta. Kiellettyinä voidaan näin ollen pitää esimerkiksi sellaista kulttuurisena pidettävää toimintaa, joka synnyttää vihamielisyyttä yhteiskuntaa tai toisia yhteisöjä kohtaan. Itsestään selvästi kiellettyinä voidaan pitää myös sellaista ajattelua ja toimintaa, jolla tietoisesti pyritään vahingoittamaan valtion poliittista vakautta, demokraattista järjestelmää tai oikeusvaltioperiaatetta tai sen alueellista yhtenäisyyttä tai sisäistä tai ulkoista turvallisuutta.

Kaikista asioista ei tarvitse keskustella, joistain täytyy puhua yhdessä

Edellä mainittiin, että liberaalissa moniarvoisessa demokratiassa kaikille kuuluu oikeus vaatia kulttuurisia oikeuksia. Sana on vapaa myös tässä mielessä. Jokainen kysymys tai vaatimus täytyy ottaa asianmukaisesti vastaan. Se ei vielä tarkoita sitä, että kaikkeen tarvitsee suostua. Se ei edes tarkoita sitä, että jokaisesta asiasta pitäisi aloittaa perinpohjainen keskustelu selvittelyineen. Vapaan monikulttuurisen yhteiskunnan pelisääntöihin kuuluu myös se, että jotkin asiat ovat sillä lailla ”pyhiä”, että niitä ja niiden noudattamista kunnioitetaan kaikissa olosuhteissa.

Belgialainen filosofi Patrick Loobuyck harmittelee sitä, että länsimaisissa yhteiskunnissa taito reagoida oikein tällaisten vaatimusten edessä on niin huonosti kehittynyt. Moraalinen paniikki lähtee helposti leviämään myös asioissa, joita voitaisiin käsitellä täysin rauhallisesti ja rationaalisesti. Keskustelu menee sivuraiteille myös silloin, kun asiaan sen kummemmin tutustumatta sitä aletaan vastustaa sillä perusteella, että ”kohta kaikki vaativat itselleen kaikkea eikä keneltäkään enää voi kieltää mitään”. Monet ottavat linjakseen kieltäytyä kaikista pyynnöistä, ehdotuksista ja vaatimuksista vain siksi, että ei ole olemassa sellaista kehik-

koa tai säännöstöä, joka määrittäisi mikä on ja mikä ei ole ok. Turvallisimmalta tuntuu sanoa aina ei.

Täsmällisen kehikon laatiminen olisikin vaativaa, mutta sen rakentamiseen kannattaa silti ryhtyä. Loobuyck esittää kirjassaan, että pitkälle päästäisiin jo sillä, että erotettaisiin toisistaan moraaliset ja käytännölliset perustelut. Sanapari ei ehkä ole paras mahdollinen, mutta itse asia on varsin yksinkertainen ja ymmärrettävä. On asioita, joiden osalta meillä ei ole mitään edellytyksiä sanoa rationaalisesti perustellen suoraan, että tällaista muutosta ei tehdä tai että tällaista poikkeusta emme salli. Sitten on asioita, joiden osalta voimme melko helposti löytää argumentteja sille, miksi asiat ovat niin kuin ne ovat. Vapautusta jostain yleisestä säännöstä tai oikeutta poiketa siitä ei voi sallia, jos säännön taustalta löytyy moraalinen syy sille, miksi tehdään juuri niin kuin tehdään.

Käytän seuraavassa asian havainnollistamiseksi Loobuyckin lisäksi hyväksi Raphael Cohen-Almagorin ajatuksia aiheesta ja heidän tarjoamiaan esimerkkejä. Monet edellä esitetyistä poliittisen konsensuksen peruspilareista tarjoavat mahdollisuuden vastata kieltävästi tai myöntävästi joihinkin kysymyksiin ja vaatimuksiin.

Esimerkiksi sellaiseen ehdotukseen tai vaatimukseen ei tarvitse suostua, joka kaventaisi yksilön vapauksia ja oikeuksia liberaalissa demokratiassa. Jossain yhteisössä pitkää oppivelvollisuutta voidaan pitää uhkana yhteisön jatkuvuudelle ja arvoille, koska kouluissa opetetaan yhteisössä paheksuttavia asioita esimerkiksi evoluutiosta tai seksuaalisuudesta. Huolta voidaan kantaa myös siitä, että oman yhteisön nuoret ovat liian paljon vuorovaikutuksessa siihen kuulumattomien ikätovereiden ja heidän maailmansa kanssa. Huoli voi sinänsä olla perusteltu, mutta oikeutta lyhyempään oppivelvollisuuteen ei silti tulisi antaa. Oppivelvollisuuden tarkoituksena on varmistaa kaikkien lasten yhdenvertaiset mahdollisuudet tehdä myöhemmin itse autonomisesti valintoja elämässään. Lasten ja nuorten yksilöllinen etu menee heidän taustayhteisönsä kollektiivisen edun edelle.

Liberaalissa yhteiskunnassa vahingon tuottaminen toiselle ihmiselle on kiellettyä, ja siten kiellettyjä ovat myös sellaiset toimet tai käytännöt, jotka johtavat toisen vahingoittumiseen, vaikka sitä ei heti tapahtuisikaan. Vahingoittaminen ei ole ainoastaan fyysisen vamman tuottamista, vaan vahingoittamisena voidaan pitää myös sellaista, mikä vaikuttaa kielteisesti toisen ihmisen tai ihmisryhmän henkiseen hyvinvointiin ja sosiaaliseen elämään. Vahingoittamisessa on monta astetta, ja sellaisista lievistä vahingoittamisista, joista ei tiedetä jäävän tavallisesti merkittävää pysyvää vahinkoa – kuten poikien ympärileikkaus – voidaan keskustella. Lähtökohtaisesti kuitenkin vahinkoperiaate rajaa asioita kulttuuristen oikeuksien hyväksymisen sisä- ja ulkopuolelle.

Lähtökohtaisesti kiellettyinä kulttuurisina ilmiöinä tai traditioina Loobuyck mainitsee esimerkiksi naisten sukuelinten silpomisen, joka sotii yksilön itsemääräämisoikeutta ja fyysistä koskemattomuutta vastaan. Islamin ja juutalaisuuden kulttuurisiin normeihin kuuluva teurastaminen eläintä tainnuttamatta on ristiriidassa eläinten hyvinvoinnin suojelemiseksi laaditun lainsäädännön kanssa. Pakkoavioliitot ovat niin ikään ristiriidassa länsimaisen yhteiskunnan perusteena olevan yksilön autonomian kanssa: jokaisella täytyy olla oikeus itse valita, kenen kanssa hän muodostaa perheen. Näitä aiheita käsitellään tarkemmin myöhemmin.

Loobuyck suhtautuu kielteisesti myös oikeuteen poiketa kulttuurisilla perusteilla liikenneturvallisuuteen liittyvistä säännöistä sekä rokotusten vastustamiseen periaatteellisista syistä. Viimeksi mainitun asian kohdalla on olennaista, että hänen kirjansa on julkaistu ennen koronapandemian puhkeamista. Rokottamattomalla ihmisellä on oikeus ottaa itselleen riski omasta sairastumisestaan ja mahdollisesti kuolemistään. Moraaliseksi kysymyksen tekee se, että kyse ei kuitenkaan vain hänestä itsestään, vaan riittävän immuniteettitason saavuttamisesta yhteiskunnassa, jotta taudilla ei ole leviämisen mahdollisuuksia. Rokottamattomat ihmiset vaikeuttavat tämän tason saavuttamista ja kuormittavat terveydenhuoltojärjestelmää yhteisestä edusta piittaamattomalla toiminnallaan. Toisaalta

myös heidän oma terveytensä on paradoksaalisesti kiinni siitä, kuinka paljon rokotetta kuitenkin yhteiskunnassa otetaan.

Euroopan maista Britanniassa sikhimiehille on annettu erivapauksia kypärän käytöstä moottoripyörällä ajettaessa. Loobuyckin mukaan tämäkin on kuitenkin ongelmallista, koska kypärä ei suojele ainoastaan ajajaa, vaan myös muita tiellä liikkuvia estettävissä olevilta tragedioilta. Moottoripyörään törmäävän autoilijan näkökulmasta ei ole samantekevää, onko kaksipyöräisen kuljettajalla ollut päässään kypärä vai onko hänet kulttuurisen vapauden näkökulmasta vapautettu siitä. Ylinopeudesta sakottamisen tarkoituksena ei ole rangaista ihmisiä, joilla on painava kaasujalka, vaan suojella kaikkia tiellä liikkuvia.

Silloin kun on kysymys käytännöllisistä ratkaisuista, joilla koskaan ei ole ollutkaan moraalista tai periaatteellista perustelua, tai jotka ovat sellaisen ajan mittaan menettäneet, yhteiskunnassa pitää olla suurempi valmius käydä keskustelua vaihtoehtoisista toimintamuodoista. Keskustelu ei vielä tarkoita sitä, että esitetty vaatimus esimerkiksi käytännön muuttamisesta tai kulttuurisesta poikkeamisesta hyväksytään. Keskustelu täytyy kuitenkin käydä vakavalla ja avoimella mielellä, ja siinä on tärkeitä olla mukana kaikkien niiden osapuolten, joille asialla on suuri merkitys.

Loobuyck tarjoaa joitain esimerkkejä sellaisista asioista, joita voi olla perusteltua järjestää toisin tai joissa asiaa voidaan ainakin harkita. Esimerkiksi kouluissa voitaisiin varsinkin tärkeimpien kokeiden aikataulun suunnittelussa ottaa huomioon ramadanin vuotuinen ajankohta. Näin muslimitaustaiset oppilaat eivät turhaan joudu eriarvoiseen asemaan suhteessa niihin oppilaisiin, jotka eivät paastoa samaan aikaan. Kysymykset erilaisista työasuista ja univormuista ovat niin ikään lähtökohtaisesti käytännöllisiä, ja sellaisina niitä myös pitäisi ratkoa. Jos tietty asustus on välttämätön tehtävien suorittamisen ja työntekijän turvallisuuden kannalta, se pitäisi myös perustella sellaisilla syillä. Esimerkiksi julkisen liikenteen kuljettajien asustus voi sisältää paljon variaatiota ilman, että työn toteutus siitä kärsii.

Länsimaissa käytössä olevan vuosikalenterin juhla- ja lomapäivistä monet perustuvat alun perin kristinuskoon. Vaikka osa väestöstä tulkitsee nämä ajankohdat yhä uskonnollisina juhlina, ne ovat pitkälti menettäneet tätä merkitystään. Kalenterivuoden jakaminen arki- ja juhlapäiviin on muuttunut käytännölliseksi järjestelyksi, traditioksi, jolla sinänsä on oma arvonsa mutta jonka muuttamattomuutta ei pitäisi enää perustella uskonnollisilla syillä. Vastaavasti uskonnonvapauden toteutumisen nimissä toisten uskontokuntien jäsenet voivat saada esimerkiksi vapaata koulusta viettääkseen omia juhliaan. Tämä täytyy kuitenkin järjestää niin, etteivät oppivelvollisuus ja oikeus opetukseen vaarannu. Mahdollisuus haudata vainajat oman uskonnon normien ja traditioiden mukaisesti lisää yhteiskunnassa vapautta kaventamatta sitä keneltäkään.

Vastaus kysymyksiin ja vaatimuksiin voi olla lopulta kielteinen niin ikään käytännöllisistä syistä. Oikeuksien epääminen ei saa tapahtua automaattisesti edellä mainitulla argumentilla, että ”jos teidän kohdallanne tehdään poikkeus, niin kohta oven takana on pitkä jono vaatimassa samaa vapautusta”. Joissain tapauksissa tällainen perustelu voi kuitenkin olla perusteltu. Kulttuurinen moninaisuus on nykyisin monissa maissa ja etenkin niiden suurimmissa kaupungeissa niin laajaa ja kirjavaa, että kaikkien mahdollisten asioiden ottaminen huomioon tai suostuminen kaikkiin ehdotuksiin tuottaisi enemmän kaaosta kuin järjestystä.

Joissain tapauksissa yhden ratkaisumahdollisuuden tarjoaa sosiaalisen instituution kuten koulun yleisen uskonnollisen ja elämäntarkoituksellisen neutraaliuden vahvistaminen. Kun ollaan tarkempia sen suhteen, että asiasisällöissä, järjestelyissä ja esimerkiksi sisustuksessa ei suosita valtauskontoa, myös vähemmistöissä ymmärretään, että nyt toimitaan uskonnon näkökulmasta neutraalissa tai puolueettomassa tilassa tai instituutiossa. Yhdelläkään uskontokunnalla ja sen jäsenillä ei tällöin ole oikeutta erioikeuksiin, vaan kaikki ovat samalla viivalla.

Moninaisuuden kannalta parempi ratkaisu voisi kuitenkin olla antaa mahdollisuuksien mukaan tilaa myös eri uskontojen tai

elämänkatsomusten näkymiselle. Perustelluista syistä oikeuksia tai vapauksia voitaisiin antaa joidenkin uskontokuntien tai elämänkatsomuksellisten yhteisöjen jäsenille. Tämä tarkoittaa käytännössä rajanvetoa, joka on aina hankalaa: joillain vähemmistöillä on enemmän oikeuksia kuin toisilla. Vaikka ratkaisun tekeminen voi olla työlästä ja lopputulos herättää kritiikkiä, asianmukaisesti tehty ja oikeudenmukaisena pidettävä päätös tulee yleensä ajan mittaan myös yleisesti hyväksytyksi.

Erottelu perinteisiin vähemmistöihin ja viimeaikaisen maa-hanmuuton tuottamiin uusiin väestöryhmiin voi joissain tapauksissa olla toimiva jako. Päätöksiin voi vaikuttaa myös se, kuinka olennaisena omien kulttuuristen oikeuksien toteutumisen kanalta jokin yhteisö pystyy esittämään tietyn vapauden tai oikeuden toteutumisen. Tällöin on tärkeitä pyrkiä selvittämään asiaa laajasti eikä vain sen yhtä suuntausta kuunnellen.

Määrillä on myös merkitystä. Esimerkiksi koulussa voi olla perusteltua, että suuri ryhmä, jonka jäsenet muodostavat suuren osan koulun oppilaista, saa enemmän näkyvyyttä. On oikeudenmukaista, että siihen kuuluvien asema ja oikeudet otetaan järjestelmällisemmin huomioon kuin pieni ryhmä, johon kuuluu ehkä vain pari koululaista. Tällaisessa tilanteessa on kuitenkin huolehdittava siitä, ettei järjestelyissä tapahdu syrjintää ja pyrittävä varmistamaan, ettei kukaan koe itseään syrjityksi. Keskustelun pitää olla avointa myös päätöksen jälkeen, ja julkisen vallan edustajien pitää pystyä jatkossakin perustelevaan päätöksensä.

Asioiden seurauksia ja vaikutuksia kannattaa miettiä

Kysymyksiä kulttuuristen oikeuksien sopivuudesta liberaalin demokratian puitteisiin voidaan tarkastella kahdella eri tavalla. Molemmat tavat on jo edellä tuotu esille erilaisia näkökulmia esiteltäessä. Etiikan näkökulmasta kyse on yhtäältä velvollisuusetiikasta ja toisaalta seurausetiikasta.

Velvollisuusetiikka eli deontologinen etiikka korostaa toiminnan yhteensopivuutta tiettyjen sääntöjen kanssa. Olennaisia eivät ole tekojen seuraukset vaan niiden syyt tai muut perusteet, jotka joko ovat oikeita tai sitten eivät ole. Edellä esitetty Kantin ajatus jokaisen ihmisen sisäsyntyisestä ihmisarvosta, jonka vuoksi häntä pitää aina kunnioittaa päämääränä itsessään, on velvollisuus-eettinen maksimi. Tällaista etiikkaa sisältyy myös moniin normikokoelmiin Mooseksen kymmenestä käskystä kansainvälisiin sopimuksiin ja julistuksiin. Jyrkimmilleen tulkittuna esimerkiksi valehtelemisen kielto pakottaisi puhumaan totta myös esimerkiksi silloin, kun totuuden lausumisella (esimerkiksi pakolaisen piilopaikasta) on katastrofaalisia seurauksia.

Pohdittaessa yhdessä elämistä moninaisuuden oloissa tietyt velvollisuuseettiset näkemykset ovat välttämättömiä, mutta ne eivät kuitenkaan riitä. Tarvitaan myös seurauseettistä pohdintaa ja arviointia. Edellä on jo puhuttu John Stuart Millin tunnetuksi tekemästä vahinkoperiaatteesta: ihminen on vapaa kaikkeen muuhun paitsi vahingon tuottamiseen toiselle. Seurauseettinen päättelykään ei kuitenkaan aina ole yksinkertaista. Jos toimien seurauksia ja vaikutuksia ruvetaan miettimään, etukäteen tai jälkikäteen, helposti paljastuu, että monilla teoilla on sekä myönteisiä että kielteisiä pidettäviä tuloksia. Näiden punnitseminen ja asettaminen tärkeysjärjestykseen voi osoittautua hankalaksi.

Velvollisuuseettinen päättely johtaa eräässä muodossaan sopimusteoreettiseen filosofiaan. Poliittisessa filosofiassa on esimer-

kiksi perusteltu valtiota ja valtarakenteita luonnontilaan sijoitetun kuvitteellisen yhteiskuntasopimuksen avulla. Näin toimivat esimerkiksi Thomas Hobbes ja John Locke uuden ajan alussa. Amerikkalainen filosofi John Rawls elvytti puolestaan *A Theory of Justice* -teoksessaan (1988 [1971]) sopimusteoreettista ajattelua utilitaristisen etiikan kritiikissään. Hän hyödynsi ajatusta tietämättömyyden verhosta luomalla ajatuskokeen, jossa ihmiset sopivat yhteiskunnalle pelisäännöt tietämättä, mikä on heidän asemansa ja ominaisuutensa tässä yhteiskunnassa. Tällaisessa tilanteessa ihmiset päätyisivät hänen mukaansa järjellisesti reiluksi peliksi ymmärrettävään käsitykseen oikeudenmukaisuudesta.

Tätä rawlsilaista lähestymistapaa hyödyntävät omissa kirjoissaan sekä Patrick Loobuyck että Raphael Cohen-Almagor. Heidän kirjoissaan käyttämässä konkreettisemmässä pohdinnoissa liu'utaan kuitenkin useissa kohdin seurauseettiseen päättelyyn. Arviointia siitä, millä tavalla erilaisiin kulttuurisia vapauksia koskeviin järjestelyihin ja käytännön toimintoihin pitäisi suhtautua, tehdään sillä utilitaristisella perustelulla, mitä hyötyä ja mitä haittaa mistäkin on.

Molempia myös tarvitaan. Kun mietitään monikulttuurista liberaalia demokratiaa ja selvitetään käytännön ratkaisuja erilaisiin kysymyksiin ja vaatimuksiin, perustavanlaatuisten eettisfilosofisten normien lisäksi on syytä pohtia myös toimien seurauksia ja vaikutuksia. Näin kannattaa tehdä, vaikka tehtävä ei ole helppo. Usein esille nousee todellakin sekä hyötyjä että haittoja, eikä kokonaisarviointia voi niiden yhteismitattomuuden vuoksi selvittää laskutoimituksilla.

Voidaanko esimerkiksi päättää, onko kulttuurisen oikeuden lisäys isompi ja/tai tärkeämpi tapaus kuin yksilönvapauden rajoitus? Jos sananvapauden laajentaminen lisää suvaitsevaisuutta mutta heikentää väestösuhteita, voidaanko jollain mittatikkulalla selvittää, onko ratkaisu ollut enemmän hyvä kuin huono? Monissa tapauksissa seurauksia ei myöskään voi tietää ennalta. Ne paljastuvat vasta sitten, kun tiettyyn toimeen on jo ryhdyt-

ty, joskus pitkän ajan päästä. Tässä vaiheessa voi olla hankalaa, ja seurauksiltaan kielteistä, alkaa peruuttaa takaisin ja ottaa joltain väestöryhmältä pois oikeuksia, jotka sille on kertaalleen annettu.

Kulttuurisilla vapauksilla ja niiden käytännön toteutumisel-la voi lähtökohtaisesti olla paljon myönteisiä yhteiskunnallisia vaikutuksia sekä ihmisille itselleen että koko yhteiskunnalle. Jos vähemmistöihin kuuluvat tai esimerkiksi maahanmuuttajat ko-kevat, että kaikki ovat tervetulleita ja yhdenvertaisia ja että perus-teltuja toiveita otetaan huomioon, yhteenkuuluvuuden tunne ja osallistuminen yleisesti yhteiskunnan toimintoihin voivat samalla lisääntyä. Toisaalta esimerkiksi Patrick Loobuyck korostaa, että kyse ei kuitenkaan saa olla yhteiskunnallisten rinnakkaistodel-lisuuksien rakentamisesta ja että tämä riski on myös aina otet-tava huomioon. Erillisvapauksia ei pidä käyttää yhteiskunnasta eristäytymiseen.

Tietyihin vapauksiin ja oikeuksiin liittyviä konkreettisempia pohdintoja seurauksista ja vaikutuksista tarkastellaan joidenkin asiakysymysten yhteydessä myöhemmin. Näiden lisäksi pitää muutenkin yrittää miettiä myös erilaisten toimien yleisempiä ja kauaskantoisempia seurauksia. Minkälaista kulttuuristen oikeuk-sien, yksilönvapauksien, keskinäisen kunnioituksen ja vuorovai-kutuksen ja osallistavan demokratian yhteiskuntaa pitkällä täh-tämällä ollaan rakentamassa? Lyhytnäköisesti oikeansuuntaisella poliittisella päätöksellä voi olla ajan mittaan enemmän kielteisiä kuin myönteisiä vaikutuksia.

Voi esimerkiksi olla, että halutaan päästä eroon jostain nai-sia alistavasta traditiosta tai ajattelutavasta, mutta jonkin asian – esimerkiksi pukeutumiskoodin – kieltämisellä saadaan aikaiseksi yhteisön kääntymistä pois yhteiskunnasta ja naisten vapauksien vähenemistä. Yhteisön jäsenten fyysisistä koskemattomuutta ha-lutaan kenties suojella kieltämällä esimerkiksi ympärileikkauk-set, mutta seurauksena voi olla toimenpiteiden tekemistä salaa ja osaamattomien puoskareiden toteuttamina. Yhtäältä eettisten periaatteiden kanssa ristiriidassa oleviin ei-toivottuihin asioihin

ja ilmiöihin täytyy puuttua, mutta samalla pitäisi olla tietoinen siitä, että interventiosta voi olla enemmän haittaa kuin hyötyä. Sosiaalietiikan professori Jaana Hallamaa nosti tämän riskin hyvin esille pohtiessaan keinoja vähentää rokotevastaisuutta.

Leimaaminen, painostaminen ja ihmisten ajattelukyvyyn epäileminen eivät ole tehokkaita keinoja tuottaa toivottua toimintaa. Pakkotoimilla uhkaaminen ei muuta kenenkään ajattelutapaa vaan on omiaan lujittamaan aiemmin omaksutut näkemykset horjumattomaksi vakaumukseksi. Rokottamattomien niputtaminen yhteiskunnan viholliseksi voimistaa vastakkainasetteluita, kasvattaa epäluuloisuutta julkista valtaa kohtaan ja heikentää kansalaisten keskinäistä luottamusta. (Hallamaa 2021.)

Julkisen vallan täytyy valita puolensa puolueettomuuden puolesta

Jos tarkoituksena on, että yhteiskunta on kaikille sen jäsenille vapaa, yhdenvertainen ja tasa-arvoinen, julkisen vallan täytyy joka tapauksessa olla puolueeton, neutraali. Se tarkoittaa sitä, että valtio ei saa lähtökohteisesti asettaa yhdenkään uskonnon, elämäntavojen tai filosofisen tradition puolelle. Tällaisesta puolueellisuudesta olisi väistämättä seurauksena se, että tämän yhteisön tai tradition ulkopuoliset olisivat valtaväestöä heikommassa asemassa.

Historiaa ei tietenkään saa pois pyyhittyä. Monien lakien ja muiden säädösten taustalta löytyy länsimaissa kristillisiin periaatteisiin ja traditioihin palautettavissa olevaa lainsäädäntöä. Useimmissa tapauksissa – ja useimpien ihmisten mielestä – nämä säädökset ovat kuitenkin jo irtautuneet uskonnollismoraalisesta perustastaan ja muuttuneet maalliseksi oikeusnormistoksi, jota

noudatetaan ja ylläpidetään vetoamalla sekulaariin perinteeseen tai esimerkiksi liberaalin valtion demokraattisiin arvoihin.

Nykyisissä moninaisuuden oloissa päätöksiä ei voi perustella minkään rajatun väestöryhmän omilla arvoilla ja normeilla. Kaikki päätökset ovat tietenkin aina lähempänä tai kauempana joidenkin yhteisöjen sisällä vallitsevia omia näkemyksiä ja käsitteitä. Niiden varsinainen oikeutus täytyy kuitenkin saada jostain muualta kuin jostain uskonnollisesta, elämäntarkoituksellisesta tai filosofisesta arvojärjestelmästä.

Neutraalisuuteen kuuluvat myös yhteiskunnan jäsenten vapaus, tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. Kuuluminen johonkin ryhmään ei saa vaikuttaa siihen, miten johonkin sen jäseneseen suhtaudutaan. Kaikilla valtion kansalaisilla on samat poliittiset ja oikeudelliset oikeudet ja vapaudet, kaikilla yhteiskunnan jäsenillä samat sosiaaliset, taloudelliset ja sivistykselliset oikeudet ja vapaudet. Poliittisia oikeuksia on viime aikoina laajennettu Suomessa ja monissa muissa maissa muillekin kuin valtion kansalaisille.

Patrick Loobuyck korostaa, että neutraalisuus ei ole moninaisessa yhteiskunnassa tavoite sinänsä. Sen sijaan se on moraalinen perusta, jolta käsin tavoitteellisia ratkaisuja tehdään yhteiskuntajärjestyksen säilyttämiseksi ja yhteiskunnan edelleen kehittämiseksi. Tässä mielessä valtion neutraalisuuden perustelu ei itsessään ole neutraali eikä vaikka ideologisia tarkoituksia. Sen tarkoituksena on luoda parhaat mahdolliset edellytykset vapaudelle, tasa-arvolle ja oikeudenmukaisuudelle. Näiden ideaalien toteutuminen on puolestaan ehto sille, että moninainen yhteiskunta pystyy toimimaan parhaalla mahdollisella tavalla.

Loobuyck painottaa myös, että neutraalius ei tarkoita samaa kuin suvaitseminen. Hän ymmärtää suvaitsemisen, toleraation, tässä nimenomaan sietämisenä eli jonkin sellaisen pitkin hämpäin hyväksymisenä, jota kuitenkin samanaikaisesti kavahtaa tai halveksii. Sietämiseen liittyy helposti ajatus useamman kerroksen kansalaisista: ne, joita suvaitaan, ovat toisen tai kolmannen luokan väkeä suhteessa niihin, joissa ei ole mitään huomauttamista.

Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo toteutuvat ainoastaan näennäisesti ja ikään kuin pakotettuna.

Neutraali valtio ei siten suvaitse ketään tai mitään. Se suhtautuu yhdenvertaisesti jokaiseen, oli tämä sitten maahan muuttanut tai maassa syntynyt, homo- tai heteroseksuaali, kristitty, muslimi tai ateisti – sillä edellytyksellä ettei liberaalin demokratian perustavanlaatuisia arvoja ja periaatteita rikota. On muutenkin asioita ja ilmiöitä, joiden yhteydessä puolueettomuudesta pitää luopua nimenomaan sen taustalla olevan perustan suojelemiseksi. Neutraaliutta on esimerkiksi toimia aktiivisesti lainvastaista syrjintää vastaan, koska epäoikeudenmukaisen syrjinnän salliminen tarkoittaisi myös puolueettomuudesta luopumista.

Kirkon ja valtion suhde on neutraalisuuden näkökulmasta kysymys, johon eri maissa on haettu hyvin erilaisia ratkaisuja. Kaikissa länsimaissa toteutuu periaatteellinen uskonnonvapaus, oikeus harjoittaa uskontoaan ja olla kuulumatta mihinkään uskonnolliseen yhteisöön. Tämä ei kuitenkaan välttämättä riitä. Yksilötasoisesta uskonnonvapaudesta huolimatta eri uskontokunnat (ja niiden ulkopuoliset) voivat olla hyvin eriarvoisissa asemissa. Moninaisuuden oloissa liberaalidemokraattisen valtion tulisi olla uskonnollisesti puolueeton. Se tarkoittaa, että mikään kirkkokunta tai muu uskonnollinen yhteisö ei saa olla valtionkirkko eikä edes valtionkirkkomaisessa virallisessa asemassa.

Valtion uskonnollisen neutraalisuuden ei kuitenkaan tarvitse eikä sen kannatakaan tarkoittaa täyttä uskontokieltäisyyttä. On hyvä, jos julkinen valta tunnustaa uskonnon merkityksen monien yhteiskunnan jäsenten henkilökohtaiselle identiteetille ja sosiaaliselle elämälle. Täysin maallinen valtio kieltää esimerkiksi julkisten virkojen haltijoilta kaiken sellaisen pukeutumisen, joka viittaa johonkin uskonnolliseen traditioon ja tunnustuksellisuuteen. Tällöin valtio kuitenkin valitsee puolensa uskontokuntien ulkopuolisten puolesta uskontokuntiin kuuluvia vastaan.

Valtion ja kirkon suhde voi moninaisuuden oloissa tarkoittaa myös sen kaltaista järjestelyä, josta pakistanilaistaustainen britti-

sosiologi Tariq Modood (2005) käyttää nimeä suhteellinen toisistaan erottaminen. Tällöin valtio ei kiellä uskonnollisen elämän olemassaoloa ja sen merkitystä ihmisten elämässä, vaan antaa sille kohtuullisesti tilaa. Uskonto saa näkyä julkisten viranhaltijoiden pukeutumisessa käytännöllisillä syillä perusteltuihin rajoihin saakka (esimerkiksi viranhaltijoiden kasvojen täytyy olla näkyvisä). Tätä vapautta ei kuitenkaan pidä ymmärtää siten, että valtio olettaisi esimerkiksi johonkin uskontokuntaan kuuluvien pukeutuvan tietyllä tavalla.

Siinä missä uskonnon suhteen valtio voi olla neutraali, kielen osalta yksikään valtio ei voi olla puolueeton. Kaikissa maissa ei ole laissa määriteltyä virallista kieltä. Sellaisen asemassa voi yksinkertaisesti olla kieli, joka on ollut julkisen hallinnon ja oikeuslaitoksen kieli niin kauan kuin joku jaksaa muistaa. Ruotsin kielilaki, joka neljännessä pykälässä toteaa ruotsin olevan maan pääkieli (*huvudspråk*), on vasta vuodelta 2009. Monessa muussakin maassa virallisen kielen juridinen sääntely on melko tuoretta perua. Esimerkiksi Yhdysvalloissa englanti on virallinen kieli *de facto* mutta ei *de jure*.

Monessa maassa on useampi kuin yksi virallinen kieli. Usein virallinen kaksi- tai monikielisyys toteutuu kuitenkin täysimääräisesti vain alue- tai paikallistasolla. Kaksi- tai monikieliset länsimaat ovatkin yleensä liittovaltioita, joiden osavaltioissa voi olla yksi tai useampi virallinen kieli. Belgia muodostuu kolmesta kieliyhteisöstä, hollanninkielisistä, ranskankielisistä ja saksankielisistä sekä kolmesta alueesta, hollanninkielisestä Flanderista, ranskankielisestä Valloniasta ja kaksikielisestä Brysselistä. Monissa maissa yhdellä tai useammalla vähemmistökielellä on virallisen kielen asema jollain alueella, kuten Suomessa saamelaiden kotiseutualueella pohjoisimmassa Suomessa.

Käytännöllisesti katsoen kaikissa maissa on enemmän puhuttuja kieliä kuin virallisia kieliä. Nämä ”muut kielet” ovat suhteessa julkiseen valtaan ja yhteiskunnallisen asemansa puolesta erilaisissa positioissa johtuen muun muassa historiallisista syistä sekä

kieliryhmien koosta. Monessa maassa joitain yleensä vanhempia vähemmistökieliä on virallisesti tunnustettu ja niille tai niiden puhujille on annettu joitain erillisoikeuksia sekä taloudellista tukea, vaikka niillä ei virallisen kielen asemaa olekaan. Nämäkin oikeudet voivat olla joko henkilösidonnaisia, jolloin ne pätevät koko maassa, tai aluesidonnaisia, jolloin ne pätevät vain tietyllä paikkakunnalla tai alueella.

Oma lukunsa on englannin kielen ja englanninkielisten asema etenkin länsimaissa. Toisen maailmansodan jälkeen englannin kielestä on tullut yleisesti maailmankieli, jonka asema ja vaikutusvalta ovat kiistattomia. Monessa maassa useita julkisia palveluja on saatavilla englanniksi, vaikka se ei virallinen kieli olekaan, ja englannin kielellä pärjää muutenkin sosiaalisessa elämässä ja muualla yhteiskunnassa. Tämä tarkoittaa samalla sitä, että äidinkielenään englantia puhuvat ovat kielellisten oikeuksien toteutumisen kannalta paremmassa asemassa kuin useimpien tai kaikkien muiden ei-virallisten kielten puhujat. Toki englannin kielen vahva asema auttaa myös sellaisia ihmisiä, joilla englannin kielen taito on hyvä, vaikka omalla äidinkielellä ei esimerkiksi palveluja saisikaan.

Täyttää kielellistä oikeudenmukaisuutta on varmasti nykyisenkaltaisissa moninaisuuden oloissa mahdotonta saavuttaa. Olennaista on kuitenkin tunnustaa myös kielellisen moninaisuuden olemassaolo ja arvostaa sitä asiaintilana. Jokaisella ihmisellä tulee olla oikeus oman kielensä käyttöön yksityisissä ja muissa sellaisissa oloissa, joissa sen käyttöä ei ole mitään syytä rajata tai rajoittaa. Kieliperusteista syrjintää ja muuta epäasiallista kohtelua vastaan täytyy taistella. Jokaisessa yhteiskunnassa on myös joitain kieliä, jotka ansaitsevat muita kieliä enemmän tukea ja arvostusta. Erityisten oikeuksien ja avoimen julkisen tuen piiriin voi kuulua esimerkiksi historiallista vääryyttä kokeneiden alkuperäiskansojen tai muiden vähemmistöjen kieliä. Velvollisuus suojella ja tukea koskee etenkin niitä kieliä, joiden säilyminen, käyttö ja kehittäminen ovat vain yhdestä tai kahdesta yhteiskunnasta kiinni.

Moninaisen yhteiskunnan kielelliseen toimivuuteen kuuluu myös se, että jokaisella siinä pysyväisluonteisesti asuvalla tulee olla mahdollisuus hankkia itselleen riittävät taidot yhteiskunnan virallisessa tai virallisissa kielissä. Tähän kannattaa myös kannustaa, koska heikko tai olematon osaaminen yhteiskunnan tai alueen valtakielessä sulkee ihmisen ulos sosiaalisista verkostoista myös laajemmin. Vaikka esimerkiksi tulkkauksen avulla kaikista välttämättömimmät asiat saadaan hoidettua, kielitaidon puutteet saattavat viivästyttää asioiden hoitamista, altistaa väärinymmärryksille ja ylipäätään rajata elämänpiiriä.

Vähemmistöjen oikeuksiin saattaa kuulua myös ratkaista sisäisiä ristiriitoja ja konflikteja oman yhteiskunnan piirissä omien arvojen ja normien mukaisesti. Edellä viitattiin Osmanien valtakunnan *millet*-järjestelmään, jossa eräät etnis-uskonnolliset yhteisöt saattoivat käsitellä joitain asioita omissa oikeusistuimissaan. Myös myöhemmin tällaisia järjestelyjä on luotu eri maihin, joskin länsimaissa se on sittemmin ollut harvinaista. Yhtenäisestä normatiivisesta järjestelmästä poikkeavista järjestelyistä voidaan käyttää oikeudellisen pluralismin käsitettä (ks. esim. Melissaris 2004). Sillä viitataan yleisesti siihen, että tietyn valtion tai yhteiskunnan ja sen oikeuskulttuurin tai oikeusjärjestyksen piirissä esiintyy useampia oikeudellisia järjestelmiä tai tulkintakäytäntöjä.

Oikeudellista pluralismia on toteutettu usein ennen muuta perheensisäisissä asioissa sekä perintöoikeudessa. Perheeseen liittyvien perinteiden ylläpitämisen mahdollisuutta voidaankin pitää kulttuuristen oikeuksien toteutumisen yhtenä koetinkivenä. Silloin tietyn väestöryhmän sisällä voidaan noudattaa joissain kysymyksissä omaan yhteisöön liittyvää lainsäädäntöä ja lainkäyttöä, vaikka se poikkeaisi yhteiskunnan yleisistä normeista. Personaliteettiperiaate, jonka mukaan eri väestöryhmien sisällä sovelletaan erilaisia oikeusnormistoja, voi kuitenkin olla käytössä myös esimerkiksi rikosoikeudessa. Suppeammassa muodossa oikeudellinen pluralismi toteutuu silloin, kun jollekin väestöryhmälle annetaan mahdollisuus poiketa kaikkia muita koskevasta oikeudellisesta normista.

Suomen kaltaisessa maassa ajatus oikeudellisesta pluralismista voi tuntua lähtökohtaisesti vieraalta. Meillä on totuttu ajattelemaan, että yhteiskunnan oikeudellinen järjestelmä on yksi lakien ja säädösten kokonaisuus ja että laki on sama kaikille. Kenelläkään ei ole lähtökohtaisesti, ilman erityistä perusteltua syytä, erillisiä oikeuksia tai vapauksia. Oikeudellista pluralismia voidaan puolestaan pitää välineenä uusiin maailman ymmärtämisen tapoihin ja yksilöiden ja ryhmien suurempiin vapauksiin sekä siten myös enemmistön ja vähemmistöjen väliseen parempaan tasa-arvoon. Rinnakkaista oikeudellista moninaisuutta ovat viime vuosikymmeninä tuoneet länsimaihin etenkin kysymykset alkuperäiskansojen mutta jossain määrin myös perinteisten vähemmistöjen kulttuurin tunnustamisesta ja itsemääräämisoikeudesta.

Usein on kuitenkin kyse eri uskontokuntien normijärjestelmien integroimisesta samaan valtiolliseen kokonaisuuteen, ja sen vuoksi myös viimeaikainen globaali muuttoliike on tuonut Eurooppaan ja muualle uusia kysymyksiä oikeudellisen pluralismin hyväksyttävyydestä ja erilaisista toteutusmahdollisuuksista. Tunnettu tapaus oli Kanadassa vuonna 2003 jätetty virallinen hakemus sharia-oikeusistuimen perustamiseksi. Hakemuksen teki mahdolliseksi vuonna 1991 tehty lakimuutos, joka salli välitystuomioistuimien käytön talous- ja perheriitojen ratkaisussa. Tätä vapautta paikallinen juutalaisyhteisö olikin jo käyttänyt hyväkseen. Asiasta virinneen laajan keskustelun jälkeen Ontarion pääministeri päätti mielenosoitusten jälkeen kieltää sharia-lain käytön ja aikoi samalla kieltää kaikki uskonnolliset oikeusistuimet perheasioiden selvittelyssä. Tämäkin keskustelu osoitti, että moninaisen yhteiskunnan kysymysten yhteydessä asioista ja ilmiöistä paljastuu usein monia tarkastelukulmia ja näkökohtia, kun niistä käydään perusteellista julkista keskustelua.

Kunnioitetaan perinteitä ja hyväksytään, että ne muuttuvat

Jokaisessa yhteiskunnassa on suuri määrä erilaisia historiallisesti rakentuneita tapoja ja traditioita, joista monia pidetään yhteisinä koko yhteiskunnalle tai kansakunnalle tai ainakin suurimmalle osalle siinä asuvia ihmisiä. Perinteelle luonteenomaista on jatkuvuus, ja sen kautta syntyy monenlaisia merkityksiä. Perinteeseen osallistuminen liittää ihmisiä yhteen sekä aikaisempiin sukupolviin että siinä samaan aikaan mukana oleviin. Toistuvat tapahtumat ja tilanteet ja niille annetut yhtäläiset tulkinnat auttavat hahmottamaan kansakuntaa kuviteltuna yhteisönä. Benedict Andersonin *Imagined Communities* -teokseen (1983) viitaten tällä tarkoitetaan laajaa ihmisjoukkoa, jonka jäsenet eivät tunne toisiaan, mutta silti tuntevat kuuluvansa yhteen.

Perinteillä on siten lähtökohtaisesti oma arvonsa sekä paikansa ja tehtävänsä yhteiskunnassa, eikä niitä kannata ryhtyä ilman perusteltua syytä poistamaan tai edes muuttamaan radikaalisti. On kuitenkin hyvä muistaa, että useimmilla pitkäikäisiksi tai jopa ikiäikäisiksi tulkituilla tavoilla ja traditioilla on lyhyempi historia kuin mitä yleensä kuvitellaan. Osa niistä on tieteen tahtoen sellaisiksi luotu, ja niihin on myös tarkoituksellisesti liitetty elementtejä, jotka saavat ne tuntumaan vanhemmilta kuin mitä ne ovatkaan. Etenkin nationalismin huippuvuosina 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa vakiinnutettiin monia ”kansallisina” pidettäviä juhlia ja julkisia seremonioita ja julkaistiin paljon sellaisia koulukirjoja ja muita teoksia, jotka määrittivät sitä, miten kunnan kansalaisen tuli käyttäytyä.

Avoimessa yhteiskunnassa tapojen ja traditioiden kritisointi on aina luvallista. Se kuuluu täydellisesti sananvapauden piiriin. On myös täysin oikeutettua pyytää julkista valtaa tai jotain yhteiskunnallista tahoja luopumaan jostain perinteestä, jos se koetaan syrjivänä tai loukkaavana, tai pyytää oikeutta olla osallistumatta

esimerkiksi uskonnonvapauden kanssa ristiriidassa olevaan toimintaan tai tapahtumaan. Oikeus pyytää vapauksia ja oikeuksia ei tässä tapauksessa vielä kuitenkaan tarkoita, että kaikkiin pyyntöihin tai vaatimuksiin täytyy suostua. Ne täytyy kuitenkin ottaa vakavasti ja käsitellä asianmukaisesti.

Traditiot saattavat sisältää rasistisia tai jotain väestöryhmää koskevia muuten vihamielisiä tai halveksivia elementtejä. Joissain tapauksissa ne ovat syntyneet ja kehittyneet aikana, jolloin ei ole ollut tarvetta ajatella, miten esimerkiksi ihonvärittään tai uskonnoltaan toisenlainen asian ja sen esittämisen tavan kokisi. Hyvä esimerkki tästä on Pyhän Nikolauksen juhlintaan liittyvän Sinterklaasin *Zwarte Piet* -hahmo Alankomaissa ja osassa Belgiaa. Tämä ”Musta Pekka” on perinteisesti maalattu mustaksi ja muistuttamaan muutenkin stereotyyppistä mielikuvaa afrikkalaisesta. Suomessa hieman vastaavaa stereotypisointia löytyy Tiernapoikiin kuuluvan Murjaanien kuninkaan hahmosta.

Zwarte Piet -hahmon käsittely antaa myös viitteitä siitä, millä tavalla traditioiden synnyttämin jännitteisiin kannattaa tai ei kannata puuttua. Aihe alkoi herättää enemmän keskustelua 2000-luvun puolella, ja se on johtanut jopa väkivaltaisuuksiin äitynyttä protestointia sekä vastaan että puolesta. Pahimmillaan asiaan osallistui aktiivisimmin ääripäät eli yhtäältä ne, joiden mielestä *Zwarte Piet* oli läpeensä rasistinen hahmo, ja toisaalta ne, joiden mielestä tässä arvokkaassa kansallisessa perinteessä ei ollut mitään rasistista. Jo 1900-luvun puolella katukuvaan oli kuitenkin alkanut ilmestyä myös monella muulla tavalla värjättyjä (ja nimettyjä) ”Pekkoja”. Viime vuosina suosiota on lisännyt *Piet*-hahmo, jonka kasvoilla on hieman mustaa merkinä siitä, että hän on joutunut menemään nokisen savupiipun lävitse.

Joidenkin mielestä varsinkin maahanmuuttajien tulee uudessa asuinmaassaan käyttäytyä ”maassa maan tavoilla”, ajattelivat he näistä tavoista, traditioista ja pelisäännöistä sitten mitä tahnassa. Tätä lausahdusta käytetään monin tavoin, mutta tarkemmin avattuna kyse on usein suomalaisten lakien ja muiden virallisten

normien kunnioittamisesta ja noudattamisesta. Näin asia selitettiin esimerkiksi SDP:n vuonna 2010 julkaisemassa maahanmuuttopoliittisessa ohjelmassa. Ilmaisuvallinta vaikuttaa hieman populistiselta, koska se herättää mielikuvan siitä, että Suomeen muuttaneiden pitäisi muutenkin käyttäytyä kuten muutkin. Perussuomalaisen Timo Soini ilmaisi asian samoihin aikoihin omassa vaalikampanjassaan juuri näin.

Lakien kunnioittamisen ja noudattamisen suhteen asia on selvä: kaikkien yhteiskunnan jäsenten, niin muualta tulleiden kuin aina maassa asuneidenkin tulee toimia näin. Lakien rikkomista tapahtuu molempien väestöryhmien keskuudessa, ja lainsäädäntö sisältää myös jokaisen säännöksen kohdalla asianmukaisen rangaistusasteikon, jota tuomioistuimessa puolestaan sovelletaan. Suomessa asuva ulkomaan kansalainen voidaan karkottaa maasta tiettyihin rikoksiin tai useisiin rikoksiin syyllistymisestä sekä muiden ihmisten tai kansallisen turvallisuuden vaarantamisesta. Tällaisten asioiden suhteen ”maassa maan tavalla” -ilmaisua ei kannattaisi käyttää, koska kyseessä on enemmän itsestäänselvyys: ”maassa maan lakien mukaisesti”.

Moninaisen yhteiskunnan yhteisten pelisääntöjen näkökulmasta asiaa kannattaa kuitenkin pohtia myös hieman pidemmälle. Joidenkin mielestä ”maassa maan tavalla” tarkoittaa todellakin yhteiskunnan kulttuuriin ja sosiaalisen kanssakäymisen konventioihin sopeutumista jäännökseltä. Tällöin maahanmuuttajan tai vähemmistöön kuuluvan velvollisuutena on sulautua valtakulttuuriin ja sen toimintaperiaatteisiin ja jättää omat kulttuuriset arvonsa ja norminsa yksityiselämän piiriin. Kaikista radikaaleimmat vaativat täydellistä sulautumista uuden asuinmaan kulttuuriin.

Kun tällaisia vaatimuksia esittävilta henkilöiltä tiedustellaan, mitkä esimerkiksi Suomessa olisivat sellaisia sosiaalisen kanssakäymisen tai henkilökohtaisen käyttäytymisen normeja, joita kailta maassa asuivilta voitaisiin edellyttää, seurauksena on usein pitkä hiljaisuus. Tai sitten vastaukseksi tulee latteuksia tai itsestäänselvyksiä kuten ystävällisyys toisia ihmisiä kohtaan. Joskus

esitetään ”suomalaisina” tapoja tai käytänteitä, joita suuri osa niin sanotusta kantaväestöstäkään ei noudata. On epäoikeudenmukaista edellyttää Suomeen muuttavalta jokaviikkoista saunomista, säännöllistä luonnossa liikkumista tai innostumista jääkiekon maailmanmestaruudesta, koska eivät monet muutkaan näin toimi tai tunne.

Sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja laajemmin julkisessa tilassa elämiseen liittyy kuitenkin tekoja ja tilanteita, jotka ovat aidosti varsin laajalti jaettuja ja samanaikaisesti sellaisia, joiden suorittaminen tietyllä tavalla ei ole lainkaan itsestään selvää. Oma käyttäytymisemme on usein sosiaalistumisen prosessissa muuttunut niin automaattiseksi, että emme kiinnitä siihen sen kummempaa huomiota. Sitä vastoin havaitsemme herkästi, jos joku kanssaihmisemme käyttäytyy normista tai säännöstä poikkeavalla tavalla. Nopeasti nousee esille kysymys siitä, oliko tapahtunut vahinko vai oliko sen takana jotain muuta, erilaisia arvoja ja normeja. Paljon maailmallakin keskusteltu tällainen vuorovaikutustilanne on tervehtiminen, johon usein ladataan paljon merkityksiä mutta jota toteutetaan myös hyvin monilla eri tavoilla. Asiaa käsitellään tarkemmin myöhemmin.

”Maassa maan tavalla” -ajatteluun sisältyy siis monenlaisia ongelmia. Yksi niistä on se, että edes kaikista yhtenäisimmässä maassa ei millään elämän osa-alueella voi olla vain yhtä ainoata tapaa, vaan kyse on aina tapojen variaatioista. Suuri osa ihmisistä muuntelee tiettyä käyttäytymismallia melko suppeiden rajojen sisällä, niin ettei eroja aina edes huomaa tai niihin ei kiinnitä huomiota. Sitten on myös suurempia poikkeamia, jotka eivät kuitenkaan yleensä herätä sen kummempia tunteita tai keskustelua. Taustalla voi olla esimerkiksi jonkin vähemmistöryhmän tapapukeutua, tervehtiä tai aterioida tietyllä tavalla, mutta joissain tapauksissa kyse voi olla myös muoti-ilmiöstä tai henkilökohtaisesta eksentrisyydestä.

Myös arkisten tapojemme tai ylipäänsä käyttäytymistä koskevien sääntöjemme historia on usein lyhyempi kuin yleisesti

kuvitellaan. Saksalainen sosiologi Norbert Elias tuli 1990-luvun lopulla kuuluisaksi ”sivilisaatioprosessia” käsitelleistä teoksistaan (1969; 1982 [1939]). Kirjoitin sivilisaatioprosessin lainausmerkkeihin, koska kyse ei niinkään ole ylemmästä tai paremmasta kulttuurista. Sen sijaan termillä viitataan kehityskulkuun, jonka aikana erilaiset esimerkiksi pöytätapoihin, puheenparsiin, ruumiintoimintoihin, seksuaalisuuteen ja väkivallan käyttöön liittyvien normien rikkominen alkoivat uuden ajan alusta lähtien sisältää häpeän ja vastenmielisyyden tuntemuksia. Väärin käyttäytyvä huomattiin, ja hän huomasi virheensä viimeistään tällöin itsekin.

Tietyt käyttäytymismallit alkoivat levitä yleensä aluksi kunnian hovista ja muusta aatelista lähtien osittain matkimalla, osittain vääränlaisen käytöksen tuottaman sanktion kuten häpeän tunteen vahvistamana. Rangaistukset saattoivat toki olla konkreettisia esimerkiksi lasten kasvatuksessa, jossa ruumiillista kuritusta pidettiin pitkään paitsi sallittuna myös suotavana. Yksilöllistä käyttäytymistä ja sosiaalista kanssakäymistä sääteleviä oppaita alettiin tuottaa, ja kirjapainotaidon kehittymisen seurauksena ne alkoivat levitä aivan toisella tavalla kuin ennen. Tämän prosessin seurauksena eurooppalaisen käyttäytymisen perinteisesti moninaiset mallit ja muodot yhdenmukaistuivat merkittävästi.

Kolmas ”maassa maan tavalla” -ajattelutapaan liittyvä ongelmakeho on se, että vapaassa yhteiskunnassa ihmisten käyttäytymistä ei ole syytä rajoittaa kuin erityisen hyvästä syystä. Laki määrittää sallitun ja kielletyn välisen rajan, mutta lainsäädännöllä ei pidä määrittää oikeaksi ja vääräksi muita kuin sellaisia asioita, jotka sitä edellyttävät. Liberalismin periaatteita kunnioittavassa yhteiskunnassa juridisesti määriteltyjen elämänilmiöiden piiri on syytä säilyttää mahdollisimman suppeana. Asialla on myös käytännöllinen puolensa: pitää välttää sellaisen toiminnan sanktioimista, jonka tekemistä tai tekemättä jättämistä ei kuitenkaan voida kunnolla valvoa.

Lakien ja asetusten sallimien ja kieltämien asioiden piirin ulkopuolella on enemmän kyse sellaisista ilmiöistä, joita pidetään

sopivina tai epäsopivina. Suvaitsevaisimmatkin ihmiset tekevät arvostelmia toisten käytöksestä, vaikka eivät läheskään aina tuo näkemystään esille. Yhteiskunta voi olla rajoittava myös sillä tapaa, että vaikka laki sallisi kaikenlaista, niin ihmisten vuorovaikutus puristaa ihmisten elämää ja yhdessäoloa tiukasti määriteltyyn muottiin. Aina ei tarvita sanoja ilmaisemaan halveksuntaa tai muuten kielteistä suhtautumista, vaan tuomio voi tulla pelkällä katseella tai fyysisen etäisyydenoton kautta. Tämä sosiaalinen paine voi olla seurausta ajalta, jolloin yhteiskunta oli myös kulttuurisesti yhtenäisempi, ja erilaisuuden sieto voi sen seurauksena olla heikkoa.

Ajan mittaan perinteisiin vähemmistöihin kuuluvat ovat liikuneet ja tulleet lähemmäksi monien arkea, ja etenkin kansainvälinen muuttoliike on moninaistanut yhteiskunnan käyttäytymismalleja. Kaikissa Euroopan maissa asuu monista kulttuureista tulleita ihmisiä, ja etenkin suurissa kaupungeissa moninaisuus voi olla hyvin laajaa. Niihin mahtuu paljon erilaisia kulttuurisia ajattelutapoja, ja suuri joukko ihmisiä noudattaa niitä. Tällaisissa olosuhteissa yhdessä elämistä helpottaa, jos ihmiset ovat lähtökohtaisesti suvaitsevaisia: toisenlaiseen käyttäytymiseen suhtaudutaan uteliaasti, ystävällisyyttä sinänsä pidetään tärkeämpänä kuin sen esittämisen tapaa, ja ymmärretään, että oudolta vaikuttavan käytöksen takana voi olla täysin ymmärrettävä ajattelutapa.

Kaikenlaiselle sosiaaliselle käyttäytymiselle ja vuorovaikutukselle ei kuitenkaan voi olla tilaa. Yhtäältä niitä rajoittavat liberalismin perussäännöt: ihmistä on kunnioitettava, toisen vahingoittaminen ei ole sallittua. Toisaalta eri tavoin käyttäytyviltä voi edellyttää vastavuoroisuuden periaatteen huomioimista: säännöstä poikkeavasti toimivien velvollisuutena on ajatella, että jos heillä on tähän oikeus, niin he eivät voi kieltää toisilta vastaavia oikeuksia. Omien oikeuksien lisääminen ei voi tapahtua toisten oikeuksien kaventamisen kustannuksella.

Tasapuolisuuden lisäksi myös käytäntö luo omat rajoitteensa. Super-moninaisessa yhteiskunnassa asiat voivat käydä turhan

hankalaksi esimerkiksi väenpaljoudessa, jos käyttäytymisen kirjo on hyvin suurta. Voi olla vaikea tervehtiä jokaista hänen suosi-mallaan tavalla, jos näitä tapoja on hyvin paljon eivätkä lähes-kään kaikki ole ennalta tiedossa. Jokaisen täytyy osata joustaa ja suvaita sekä erilaisuutta että vilpittömyyttä ymmärtämättömyyttä. Käytännön syistä täyteen yhdenmukaisuuteen pakottaminen on kuitenkin tässäkin kohden toimintamalli, johon ei saa turvautua turhan päiten.

Jokin raja pitää olla kulttuurisilla vapauksillakin

Teoksessaan *Rethinking Multiculturalism* (2000, ks. myös 2005) brittiläinen intialaistaustainen filosofi Bhikhu Parekh toteaa, että kulttuureiltaan moninaiset yhteiskunnat sisältävät yhteisöjä, joiden jotkin käytänteet tai traditiot ovat ristiriidassa yhteiskunnan sovinnastapojen kanssa. Vaikka vapaassa yhteiskunnassa pitää olla valmis sietämään monenlaista, kaiken hyväksyminen ei hänenkään mukaansa ole mahdollista. Yhteiskunnalla on myös velvollisuus toimia moraalittomia tapoja vastaan ja ylläpitää sen omien perustavanlaatuisten normien ja arvojen jakamattomuutta. Kaiken säännöstä poikkeavan kieltäminen johtaisi puolestaan moraaliseen dogmatismiin, yleiseen suvaitsemattomuuteen ja yhteiskunnan perinnäistapojen ja traditioiden kritiikittömään hyväksymiseen. Parekh nostaa esille seuraavia teemoja, joista on käyty julkista keskustelua (alkuperäistä listaa on hieman lyhennetty ja muokattu).

1. naisten sukuelinten silpominen
2. moniavioisuus
3. muslimien ja juutalaisten harjoittama eläinten teurastaminen
4. järjestetyt avioliitot
5. avioliitot lähisukulaisten kesken
6. kehon viiltely osana initiaatoriittä

7. jonkin kouluopetuksen kieltäminen tytöiltä liian paljastavan pukeutumisen vuoksi
8. päähuivin käyttö kouluissa tai muu uskonnollisesti säädelty pukeutuminen
9. sikhimiesten kieltäytyminen leikkaamasta partaansa tai käyttämästä kypärää turbaanin sijaan
10. joidenkin ryhmien kieltäminen osallistua kouluopetukseen jonkin ikärajan jälkeen
11. ei-kristilliset hautauskäytännöt
12. naisten miehiä vähäisemmät oikeudet ja mahdollisuudet

Kuten turkkilaistaustainen amerikkalainen filosofi Seyla Benhabib (2002) huomauttaa, suuri osa näistä kysymyksistä käsittelee naisten ja tyttöjen oikeuksia ja asemaa. Se kertoo paitsi sukupuolten välisistä roolieroista ja erilaisista asemista eri yhteisöissä myös laajemmin siitä, kuinka tärkeitä ja tunteita herättäviä seksuaalisuuteen ja lisääntymiseen liittyvät asiat ovat ylipäätään. Elleivät ne olisi, maahanmuuttajien tai vähemmistöjen edustajien olisi helpompaa luopua aikaisemmista tai vanhempiensa tavoista. Toisaalta vastaanottavan yhteiskunnan olisi tällöin helpompi hyväksyä se, että yhdet tekevät näitä asioita yhdellä tavalla ja toiset toisella. Molemmiin puolin tietyt toimintatavat tulkitaan kuitenkin oikeiksi ja toiset vääriksi, ei ainoastaan erilaisiksi.

Nostan tässä luvussa käsittelyyn joitain näistä kiistakysymyksistä. Pohdin erityisesti sitä, millä perusteilla asioita ja ilmiöitä voidaan ja osin täytyykin moninaisessa liberaalissa demokratiassa sallia ja mitä puolestaan täytyy kieltää ja myös käytännössä vastustaa. Otan tarkasteluun ensinnäkin pukeutumiseen ja tervehtimiseen liittyvät teemat ja kysymykset. Erikseen tarkastelen avioitumisen ja muun perheenmuodostuksen arvoja ja käytänteitä. Vaikka sitä ei Parekhin listassa mainita, osana laajempaa keskustelua ilmaisunvapaudesta on kiistelty eri väestöryhmiä käsittelevästä huumorista ja kulttuurisesta omimisesta. Eläinten teurastamisen erilaisia käytänteitä käsitellen niin ikään omassa luvussa, samoin

sukuelinten operointia osana laajempaa fyysisen koskemattomuuden teemaa. Kaikki aiheet ovat hyvin laajoja, eikä niiden kaikkia osa-alueita ja ulottuvuuksia voida käsitellä tässä yhteydessä tyhjentävästi.

Onko peittävä pukeutuminen sallittua?

Kaikilla on miltei koko ajan joitain vaatteita päällä. Havaitsemme toisten pukeutumisen kenties myös ennen mitään muuta asiaa, ja teemme nopeasti ja osin tiedostamattomasti tulkintoja siitä, mikälainen ihminen on kyseessä. Vaatetuksella on monia tarkoituksia, eikä suuri osa niistä kytkeydy lainkaan suoraan ihon suojaamiseen esimerkiksi auringolta, kylmyydeltä, kolhuilta tai hyönteisten pistoilta. Vaatteilla lähetetään myös muille ihmisille signaaleja esimerkiksi sosiaalisesta asemasta, arvoista tai elämäntavasta.

Pukeutuminen on ollut aina sosiaalisesti säänneltyä: miesten, naisten ja lasten on kuulunut pukeutua tietyllä tavalla. Tiettyyn sosiaaliseen asemaan on liittynyt tiettyntyyppinen vaatetus, niin että kuka tahansa on voinut arvioida, onko kyseessä aatelinen, munkki, sotilas vai kauppias. Alueellista variaatiota on syntynyt jo varhain muistakin kuin esimerkiksi ilmastollisista syistä. 1800-luvulla luotiin tietoisesti maille, alueille ja paikkakunnille tyyppilliseksi katsottavia asusteita. Kuulumista tiettyyn ryhmään on voitu ilmaista esimerkiksi käyttämällä tietynlaista päähinettä tai tietynväristä huivia. Monilla työpaikoilla on käytetty univormuja, ja toisinaan myös koululaisille on luotu yhtenäinen asustus.

Vaatetuksen historia osoittaa myös ihmiskunnan suurta mielikuvitusta lukuisine erilaisine variaatioineen. Sen lisäksi, että eri kulttuureissa ja eri alueilla on ollut erilaisia pukukoodeja, vaatetus on myös muuttunut ja yhä muuttuu. Tämän päivän suomalainen olisi nykyisissä vaatteissaan outo näky 1800-luvun alun Helsingin

kaduilla, ja keskiajan talonpoika herättäisi nopeasti huomiota tämän päivän suomalaisella maaseudulla. Monilla nykyisillä vaatekappaleillamme kuten miesten solmiolla on historiaa vain muutama sata vuotta, nykyisessä muodossaan vielä selvästi vähemmän. Vielä 1800-luvun lopulla housuihin pukeutunut nainen herätti suurta huomiota Amsterdamin kaltaisessa suurkaupungissa.

Länsimaissa suuntaus on 1900-luvulla ollut pääsääntöisesti kohti vapautuneempaa pukeutumiskoodia. Sitä mukaa kun yhteiskunnat ovat yksilöllistyneet, vaatetuksella onkin alettu entistä enemmän viestiä myös omasta henkilökohtaisesta identiteetistä. Joissain sosiaalisissa tilaisuuksissa on yhä varsin tiukka vaatetusta koskeva säännöstö, ja joissain ammateissa edellytetään virkapuvun tai muuten standardoidun vaatetuksen käyttöä. Normaalisessa arjessa itse kukin voi pitkälti päättää, minkälaiseen asusteeseen hän pukeutuu. Samanaikaisesti kuitenkin esimerkiksi muodin virtaukset voivat määrittää hyvinkin tarkasti etenkin nuorten mutta myös ainakin joidenkin aikuisten todellisia valinnanmahdollisuuksia.

Pukeutumiskoodin yleinen vapautuminen ja sukupuolten tasa-arvon lisääntyminen vaatetuksen valinnassa lienee kuitenkin yhtenä syynä siihen, että yhteiskuntien moninaistuessa pukeutumiseen on alettu kiinnittää paljon huomiota. Se on johtanut osin monikulttuurisuuden ihannoimiseen, kun esimerkiksi afrikkalaisten ja aasialaisten värikkäiden ja monimuotoisten pukujen on katsottu elävöittävän julkista tilaa. Asia on kuitenkin herättänyt myös kielteistä huomiota ennen muuta islamin säännösten ja muslimien kulttuuristen koodien mukaisten naisille asetettujen rajoitteiden kautta. Erityisen paljon keskustelua on herättänyt oikeus (ja velvollisuus) pukeutua *burkaan* tai *niqabiin*.

Peittävän pukeutumisen normi on islamissa sekä joissain muissa uskonnoissa ja kulttuureissa osa yleisempää sääntöä, jonka mukaan naisten oleskelua ja liikkumista julkisessa tilassa täytyy rajoittaa. Näin voidaan tehdä äärimmäisessä muodossa siten, että naisilla on täysin erilliset tilat ja heillä on oikeus tavata vain aviomiestään tai lähisukulaisiaan. Lievemässä muodossa liikkumi-

nen julkisuudessa ja kohtaamiset toisten kanssa ovat mahdollisia, mutta vain peittävien vaatteiden kanssa ja mahdollisesti hunnun ympäröimänä.

Kolme tärkeintä musliminaisten uskonnollisten normien mukaisiksi katsottua vaatetta ovat hiukset, kaulan ja ainakin osan rintakehästä peittävä *hijab*, koko vartalon lisäksi kasvot silmiä lukuun ottamatta peittävä *niqab* ja myös silmät kankaaisen ristikon taakse peittävä *burka*. Oikeudesta käyttää näitä vaatteita on tullut Euroopassa laajasti levinnyt poliittinen kysymys, ja liian peittäväksi katsotun vaatetuksen käyttöä on rajoitettu useissa maissa.

Ranskassa asia kytkeytyi vahvasti käsitykseen vaatetuksesta uskonnollisena signaalina sekulaarissa valtiossa. Viime vuosina *burka* tai *niqab* on kielletty myös Euroopan maista laajimmin Belgiassa (2011), Bulgariassa (2015), Itävallassa (2017), Tanskassa (2018) ja viimeksi Sveitsissä vuonna 2021. Perustelut kiellolle ovat vaihdelleet eri maissa, mutta yhteistä on ollut se, että säännökset eivät ole kohdistuneet ainoastaan islaminuskoisiin, vaan laajemmin uskontoihin, naisten ja miesten tasa-arvoon tai ylipäätään tunnistamisen tarpeeseen. Joissain tapauksissa kieltö on rajoitettu esimerkiksi kouluihin tai julkisiin virkoihin, joissa puolestaan myös *hijabin* käyttö on voinut olla rangaistava teko. Kasvot peittävän vaatetuksen kieltöä ei ole aina pantu kovin tehokkaasti toimeen.

Aiheesta käytyihin keskusteluihin ovat liittyneet uskonnollisen identiteetin ja symboliikan julkituomisen lisäksi vahvasti myös pohdinnat yhtäältä naisten alistamisesta ja toisaalta naisten vapaudesta pukeutua haluamallaan tavalla. Islamien nimissä tehtyihin terroritekoihin liitettyä peittävään pukeutumiseen on yhdistetty myös turvallisuuskytymykset, aina henkilön tunnistamisesta räjähteiden kätkemiseen. Joidenkin mielestä burka tai vastaava on merkki kotoutumattomuudesta tai jopa muusta yhteiskunnasta eristäytymisestä ja ns. rinnakkaisyhteiskuntien muodostumisesta. Perustelujen painopiste näyttää vaihtelevan maasta toiseen ja esimerkiksi poliittisten katsantokantojen välillä. Burka nähdään äärioikeistossa eri tavalla ongelmallisena kuin feminismissä.

Perusteluista monet ovat lähtökohtaisesti varteenotettavia syitä suhtautua kielteisesti tähän kulttuuriseen normiin ja siitä seuraavaan arjen käytäntöön. On esimerkiksi selvä, että naisten liikkumisen ja ylipäättään itsemääräämisoikeuden rajoittaminen ei kuulu yksilöiden oikeuksia ja sukupuolten tasa-arvoa kunnioittavaan liberaaliin yhteiskuntaan. Uskonnollisen identiteetin laajamittainen julkinen esittäminen voi tuottaa jännitteitä luonteeltaan maallisissa instituutioissa. Esimerkiksi kouluissa tietyn uskonnollisen pukeutumiskoodin yleistyminen voi tuottaa joillekin yhteisön jäsenille tarpeettoman kovaa painetta sopeutua itsekin siihen. Yhteisöön kuulumattomat voivat puolestaan kokea itsensä ulkopuolisiksi. Monissa tilanteissa on myös todellakin tärkeätä pystyä tunnistamaan henkilö siksi, joka hän esittää olevansa.

Toisaalta vapaaseen yhteiskuntaan ei kuulu myöskään määrittää kovin tarkasti, millä tavalla ihmiset saavat ja eivät saa pukeutua ja esiintyä julkisessa tilassa tai työpaikallaan. Oikeuden rajoittamiselle pitää olla hyvät perustelut. Lisäksi yksilöiden valinnanvapauden vähentäminen on kyettävä tekemään niin, ettei kielloista synny mielikuvaa jonkin kulttuurisen tai uskonnollisen yhteisön yleisemmästä ulossulkemisesta tai syrjinnästä.

Kaikkiin edellä mainittuihin perusteluihin sisältyy myös tällä tavalla tarkasteltuna ongelmia. On syytä hyväksyä, että musliminaiset, jotka kertovat pukeutuvansa kulttuurisen koodin mukaisesti vapaasta tahdostaan, todella usein ajattelevat näin. Silloin sinänsä arvostettava ajatus heidän ”vapauttamisestaan” muuttuukin valinnanvapauden rajoittamiseksi. Uskonnollisten symbolien kieltö julkisissa tehtävissä ja kouluissa on yleensä tehty niin, että niiden julkinen esittäminen on kielletty kaikilta. Asia ei kuitenkaan ratkea täysin tällä, koska kieltö ei kohtelee tasapainoisesti kaikkia ryhmiä ja koska silloin ylipäättään uskontoihin kuulumattomia suositaan. Henkilöiden tunnistaminen voi olla muutenkin joskus varsin haastavaa, eikä räjähteiden kuljettamiseen välttämättä lainkaan tämäntyypistä peittävää vaatetusta tarvita.

Kenties tärkeimpänä kysymyksenä olisin itse taipuvainen pitämään sitä seurausetiikan mukaista kysymystä, että jos pukeutumiskoodi sinänsä on ongelmallinen ja jos väestöryhmien välisiä suhteita halutaan edistää, onko kiellosta enemmän haittaa kuin hyötyä. Joitain ilmeisiä haittoja on olemassa. Osa musliminaisista katsoo vapautensa tulevan rajoitetuksi, koska he eivät saa pukeutua haluamallaan tavalla. Toisten vapautta rajoittaa myös se, että he joutuvat omasta tai muiden tahdosta vähentämään liikkumista julkisessa tilassa. Kielto ei myöskään välttämättä vähennä uskontoon takertumista vaan nimenomaan lisää sitä, minkä lisäksi suhtautuminen muuhun yhteiskuntaan voi muuttua kielteisemmäksi.

On myös hyvä muistaa, että myös suomalaisessa traditiossa etenkin naimisiin menneiden naisten on yleisesti kuulunut peittää hiuksensa ja kaulansa ulkona liikkeessään vielä muutama sukupolvi sitten. Ylipäätään Euroopassa naisten kehoa paljastava pukeutuminen on hyvin viimeaikainen ilmiö. Tämä perinne kertoo meille ensinnäkin, että nykyisin vieraalta vaikuttava toimintatapa ei välttämättä ole kaukana siitä, miten omassa kulttuuripiirissämme on ollut tapana ajatella ja toimia. Toisaalta se välittää myös viestiä siitä, että kulttuuriset käytännöt muuttuvat ja pääsääntöisesti mukautuvat yleisiin arvo- ja asenneilmapiiriin muutoksiin. Palaan pukeutumiseen liittyviin kysymyksiin seuraavan alaluvun päätteeksi, yhdessä tervehtimiseen kytkeytyvien asioiden kanssa.

Onko pakko kätellä toista?

Tervehtiminen on universaali ilmiö ihmisten kesken, mutta se, keitä tervehditään ja kuinka tervehditään, on aika- ja paikkasidonnaista (ks. esim. Suominen 2017). Hyvien tapojen mukaisen tervehtimisen oppiminen on olennainen osa sosialisatiota, yhteisön ja yhteiskunnan jäseneksi tulemistä, ja tervehtimiskäytännöt

on usein sisäistetty niin vahvasti, että niitä pidetään luonnollisina eikä niihin juuri kiinnitetä huomiota. Kokemus virheellisestä tervehtimisestä tuottaa usein häpeän ja syyllisyyden tunteita, ja muiden poikkeaminen säännöstä kiinnittää huomiota. Sellaisen ihmisen tervehtimättä jättäminen, jota kuuluisi tiettyssä tilanteessa tervehtiä, aiheuttaa pahaa mieltä tai jopa loukkaantumista.

Onko yhteiskunnassa välttämätöntä tervehtiä vain yhdellä tavalla, esimerkiksi kätelemällä vai voitaisiinko hyväksyä useampia tapoja tervehtiä? Sujuva sosiaalinen elämä perustuu osin siihen, että toimimme riittävän yhdenmukaisella tavalla. Se, että ihmiset toimivat kuten odotamme ja oletamme heidän toimivan, tuottaa ennustettavuutta ja lisää turvallisuuden tunnetta. Jos joutuisimme esimerkiksi kohtaamistilanteissa olemaan jatkuvasti epävarmoja sen suhteen, miten ihmiset tervehtivät meitä ja kuinka meidän pitäisi tervehtiä heitä tai kuinka meidän pitäisi tulkita jotain normaalista poikkeavaa tervehtimisen tapaa tai tervehtimättä jättämistä, se voisi vähentää kanssakäymistä ja heikentää keskinäistä luottamusta.

Toinen asia on, että myös tällä alueella tietty suvaitsevaisuus on tarpeen ja hyödyllistäkin. Tervehtiminen on asia, jossa kovin jäykät säännökset eivät myöskään ole mielekkäitä sujuvan sosiaalisen kohtaamisen ja vuorovaikutuksen näkökulmasta. Jokainen meistä tervehtii usealla eri tavalla esimerkiksi perheenjäseniä, ystäviä, naapureita ja muita tuttavii ja toimii eri tavoin erilaisissa enemmän tai vähemmän muodollisissa tilaisuuksissa. Siitä ei ole mitään haittaa, jos osaamme myös tulkita erilaisia tervehtimistapoja ja vastata niihin asianmukaisesti. Tässäkin mielessä vastavuoroisuus voisi olla hyvä periaate: kukaan itselleen oikeutta tiettyyn tervehtimisen tapaan vaativa henkilö ei voi kiistää toisilta ihmisiltä heidän oikeuttaan omaan tapaansa.

Asia käy jälleen monimutkaisemmaksi, jos tiettyyn tervehtimisen tapaan sisältyy myös arvomaailmaan kytkeytyvä viesti, joka on kiistanalainen keskinäisen kunnioituksen sekä ihmisarvon ja tasa-arvon tunnustamisen näkökulmasta. Tunnetuimmat tällaiset

tapaukset koskevat sitä, että mies kieltäytyy kättelemästä naista tai muuten tervehtimästä tavalla, joka edellyttää fyysistä kosketusta. Kieltäytyminen voi toki tulla myös naisten puolelta. Kättelemineen on vielä sillä tavalla moniulotteinen ele, että tervehtimisen lisäksi sillä on myös muita funktioita. Sen kautta ilmennetään luottamusta, kunnioitusta ja tasavertaisuutta. Riitoja sovitaan kättelemällä, sopimukset sinetöidään kättelemällä, ja urheilussa voittaja ja voitettu kättelevät toisiaan reilun pelin päättymisen hengessä.

Kieltäytyminen koskettamasta toista sukupuolta yhdistetään julkisuudessa yleensä konservatiivisesti ajatteleviin muslimeihin. Kuitenkin myös muissa yhteisöissä saattaa olla vastaavia käyttäytymissäntöjä. Belgiassa Antwerpenin paikalliset kristillisdemokraatit olivat kosiskelleet vuoden 2018 paikallisvaaleihin ehdokkaaksi ultraortodoksista hasidijuutalaista Aron Bergeriä. Asiasta syntyi kuitenkin skandaali, kun Berger ilmoitti kieltäytyvänsä uskontonsa vuoksi kättelemästä naisia. Hänen mukaansa se olisi epäkunnioittavaa hänen vaimoiaan kohtaan. Lopulta Berger vetäytyi ehdokkuudestaan.

Euroopassa on luotu kättelemään velvoittavia säännöksiä ja rangaistu ihmisiä, jotka ovat kieltäytyneet kättelemästä. Saksassa kansalaisuutta ei annettu eräälle maassa jo pitkään asuneelle ja elämässään menestyneelle mieshenkilölle, koska hän niin ikään kunnioituksesta vaimolleen antamaa lupausta kohtaan ei halunnut kätellä naista tilaisuudessa, jossa hänelle olisi luovutettu kansalaisuuden vahvistava asiakirja. Kädenpuristus oli oikeudessa katsottu syvälle Saksan sosiaaliseen, kulttuuriseen ja juridiseen elämään juurtuneeksi perinteeksi. Kieltäytyminen kättelemisestä toisen sukupuolen perusteella loukkasi maan perustuslain tasa-arvoa koskevia periaatteita.

Tanskassa on suorastaan säädetty laki, joka vaatii maan kansalaisuuden saavia kättelemään asiaa koskevassa seremoniassa. Kun laki tuli voimaan vuoden 2019 alussa, eräs maassa pitkään asunut irlantilainen kääntäjä puolestaan veti pois kansalaisuushakemuksensa, koska hänen mielestään tällaisen käytöksen vaatiminen

Tanskan perinteisen kulttuurin vaalimisen nimissä on ristiriidassa Tanskan niin ikään perinteisen demokratian ja suvaitsevaisuuden kanssa. Kättelemine kuuluu hänen mielestään hyviin tapoihin, eikä kieltäytymistä kätellä vastakkaista sukupuolta ole mitään syytä puolustaa. Kättelemiseen pakottaminen ei kuitenkaan kuulu demokraattisen yhteiskunnan hyväksyttäviin toimintatapoihin.

Kättelemisvaatimusta perustellaan usein tarpeella selvittää, ettei kyseessä oleva henkilö edusta uskonnollista ääriajattelua. Perustelu on kuitenkin outo. Jos kättelemiseen tietyissä yhteyksissä pakotetaan, aidosti yhteiskunnalle vaaralliset henkilöt voivat ”taktisesti” kätellä niissä tilanteissa, joissa sitä vaaditaan saavuttaakseen mahdollisuuden edistää omia tavoitteitaan. Toisaalta niin muslimien kuin juutalaisten piirissä on täysin mahdollista ottaa vakavasti toiseen sukupuoleen koskemattomuuden normi (perheen ulkopuolella) ilman, että tällainen arvokonservatismi kuitenkaan on mitenkään nähtävissä yhteiskunnallisena ääriajatteluna. Arvokonservatismia sinänsä yksikään liberaali demokratia ei voi kieltää, vaikka siihen sisältyisi ajattelua ja toimintaa, jota on vaikea ymmärtää.

Sekä kasvot peittävän pukeutumisen että kättelemisen osalta koronapandemia monimutkaisti asioita edelleen. Varsin nopeasti länsimaisessa liberaalissa yhteiskunnassa totuttiin siihen, että vastaanotulijoiden kasvot ovat vain osittain näkyvissä. Samoin opittiin erilaisia muita tapoja tervehtiä toista, solmia sopimuksia ja kiittää vastustajaa kuin kättelemine tai halaaminen. Sellainen käyttäytymismalli, jota oli pidetty täysin luontaisena ja jopa sosiaalisen kanssakäymisen kannalta välttämättömänä, oli koronapandemian aikana yhtäkkiä poissa käytöstä. Se toimii samalla muistutuksena siitä, että näillä tavoilla on myös oma historiansa. Vaikka kättelemisestä on viitteitä hyvinkin kaukaa historiassa, sen yleistymine nykyiseen muotoon on kuitenkin melko tuore ilmiö. Toiseen säätyyn kuuluvan ja toiseen sukupuoleen kuuluvan kättelemine ei ole läheskään aina ollut sopivaa, halaamisesta puhumattakaan.

Sekä pukeutumisen että tervehtimisen suhteen ei liberaalissa demokratiassa lähtökohtaisesti tule velvoittaa toimimaan tietyllä tavalla. Kyseessä eivät ole sellaiset asiat, joiden kohdalla yksilöiden vapautta on oikeutettua tai mielekäästä rajoittaa. Pukeutumisen kohdalla on toki ammatteja tai työtehtäviä, joissa tiettyä pukeutumista voidaan vaatia esimerkiksi työturvallisuuden tai ammattiin kuuluvien tunnistettavuuden perusteella. Näissäkin tapauksissa on usein mahdollista luoda puitesäännöt, joiden sisällä voi olla jonkin verran variaatiota, kuten esimerkiksi poliisin asusteesta löytyy eri maista erilaisia valikoimia.

Joissain tapauksissa pukeutumisen ja tervehtimisen koodeihin sisältyy arvoja ja normeja, jotka ovat ristiriidassa länsimaisen liberaalin demokratian perustavanlaatuisten arvojen kanssa. Esimerkkejä tästä ovat naisten vapauden ja tasa-arvon rajoittaminen edellyttämällä hyvin peittävää pukeutumista tai naisten asettaminen eriarvoiseen asemaan kieltäytymällä tästä syystä kätelemästä tai myös muuten tervehtimästä naista. Nämä vapautta rajoittavat ja tasa-arvon kyseenalaistavat arvot ovat sinänsä paheksuttavia, mutta tämäntyyppisten asioiden vastustaminen niiden ilmenemismuotoja kieltämällä ei kuten sanottua välttämättä ole kovin tehokasta eikä sillä tavalla muutenkaan päästä aina parhaimpiin lopputuloksiin.

Todennäköisesti mielekkäämpi ja pidemmällä tähtäimellä tehokkaampi toimintatapa on sallia normista poikkeavaa käytöstä, mutta samalla määrätietoisesti ja johdonmukaisesti välittää signaalia siitä, mikä on yhteiskunnan taholta toivottavaa ja mihin puolestaan suhtaudutaan kielteisesti, vaikka sitä ei kielletäkään. Avainasemassa tässä ovat julkisen sektorin puolesta koulut, mutta tärkeitä paikkoja välittää sekä sietämisen että suuntaamisen viestiä ovat myös lukuisat palvelulaitokset, joissa tapahtuu paljon kohtaamista. Harvat arvoistaan ja kulttuuristaan kiinni pitävät ihmisetkään haluavat toimia tavalla, joka toistuvasti tuottaa kömpelöitä ja mahdollisesti molemmin puolin vaivaannuttavia tilanteita.

Olennaista on ymmärtää tietyn käytöksen tai toimintamallin taustalla vaikuttavia arvoja ja periaatteita, ja niiden halveksunnan sijaan pyrkiä vaikuttamaan niiden tulkintaa sellaiseen suuntaan, että ne ja niiden ilmenemismuodot ovat kuitenkin sovitettavissa länsimaisen yhteiskunnan arvoihin. Siitä, että tämä on mahdollista, löytyy lukuisia esimerkkejä, esimerkiksi islamilaisen muodin piiristä. Romanien valtaväestöstä poikkeavat kätelemistä koskevat säännöt eivät myöskään ole estäneet osallistumista suomalaiseseen yhteiskuntaan ryhmä- ja yksilötasolla. Ihmisten kulttuurinen mielikuvitus toimii myös tällä alueella hakien sopivaa tasapainoa jatkuvuuden ja sopeutumisen välillä.

Minkälainen perhe voidaan hyväksyä?

Perhe on yhteiskunnan perustavia instituutioita. Jonkinlaisia perheitä lienee kaikissa ihmisyhteisöissä, kulttuureissa ja yhteiskunnissa ja jokaisessa niistä vallitsevaa perhekäsitystä pidetään helposti luonnollisena, itsestään selvänä. Poikkeamia yleisesti hyväksytyistä säännöistä voidaan halveksua ja niistä voidaan jopa rangaista ankarasti. Maailmassa on kuitenkin suuri määrä erilaisia perhekäsityksiä ja siten myös perheitä. Saman perhekäsityksenkin sisältä löytyy usein monenlaisia tosielämän variaatioita osin olosuhteiden pakosta, esimerkiksi puolison tai molempien vanhempien menehtymisen johdosta.

Olennaista perheessä on läheisyys: perheenjäsenet ovat toisilleen läheisimpiä kuin useimmille muille ihmisille. Silloin kun perheenjäsenet asuvat samassa taloudessa, kotitalouden ja usein myös rakennuksen, kodin, rajat erottavat yhden perheen muista ihmisistä ja muista perheistä. Perheenjäseninä voidaan pitää kuitenkin myös laajempaa ryhmää ja useita sukupolvia. Perheenjäsenet ovat yleensä fyysisesti toisilleen sukulaisia, mutta perheeseen voi

kuulua esimerkiksi adoption tai sijoittamisen kautta myös muita henkilöitä.

Modernin länsimaisen yhteiskunnan käsitys perheestä on rakentunut ydinperheen käsitteen ympärille. Ydinperheen jäseniä ovat avioliitossa elävät isä, äiti ja heidän yhteiset (alaikäiset) lapsensa. Kautta aikojen on kuitenkin ollut esimerkiksi orpoja, aviotomia lapsia, adoptoituja lapsia ja nuoria lapsettomia pariskuntia ja yksilöitä, yksinhuoltajia, leskiä, isovanhempien hoitamia lapsia, eronneita pariskuntia, monenlaisia uusperheitä ja niin edelleen. Huomattavasti uudempia ilmiöitä ovat samaa sukupuolta olevien parisuhteet ja heidän oikeutensa lasten hankkimiseen ja kasvattamiseen.

Vähemmistöryhmissä on usein ollut valtavirrasta poikkeavia perhekäsityksiä. Suomen romanien perhekäsitys on perinteisesti sisältänyt useampia henkilöitä kuin suppean ydinperheen. Myös joissain uskonnollisissa yhteisöissä perhekäsitys on ollut tavallisuudesta poikkeava. Tunnetuin tapaus lienee mormonien keskuudessa alun perin sallittu moniavioisuus, jota on joissain fundamentalistisissa ryhmissä harjoitettu vielä käytännön laittomaksi julkistamisen jälkeen.

Kansainvälinen muuttoliike on kuitenkin tuottanut moniin maihin suuren määrän erilaisia tapoja ymmärtää perhe ja elää perhesääntöjen mukaisesti. Useissa tapauksissa yksityisen perhe-elämän ja julkisen perhekäsityksen yhteensovittaminen on melko ongelmattonta: esimerkiksi useamman kuin kahden sukupolven asuminen samassa taloudessa ei yleensä tuota ongelmia. Joissain tapauksissa kitka on kuitenkin suurempaa, ja esimerkiksi oikeus rangaista lasta fyysisesti on usein kiistanalainen kysymys. Tarkastelen tässä luvussa lähemmin kysymystä järjestetyistä tai pakkoavioliitoista sekä moniavioisuudesta.

Joitain avioitumisen muotoja on helppo tuomita. Ajattelemme lähtökohtaisesti, että perheen muodostamiseen täytyy olla molempien osapuolten suostumus ja että molempien täytyy olla täysi-ikäisiä henkilöitä. Näin ollen kiellettyjä ovat avioliitot, jois-

sa toinen tai molemmat osapuolet pakotetaan ihmissuhteeseen, jota he ovat mahdollisesti jopa avoimesti vastustaneet. Pahinta on lasten naittaminen, yleensä tytön, häntä vanhemmalle miehelle. Näihin verrattuna muita järjestettyjen avioliittojen muotoja on vaikeampi määritellä laittomiksi tai muuten kielletyiksi.

Ihan yksinkertaisia eivät kuitenkaan ole pakkoavioliitotkaan eivätkä edes lapsiavioliitot. Pakkoavioliittoja esiintyy nykyään yleisimmin länsimaiden tai läntisen kulttuurin ulkopuolella. Aikaisemmin avioliittoja, joihin vähintään toinen osapuoli, yleensä nainen, on pakotettu, tai josta hänellä ei ole ollut pääsyä pois, on ollut myös Euroopassa. Täysi-ikäisyyden raja on myös liukunut historiassa, ja siitä on eri puolilla maailmaa erilaisia käsityksiä. Uskonnolliset normit saattavat olla sallivampia kuin maallinen lainsäädäntö. Pakkoavioliitto voi myös olla seurausta esimerkiksi taloudellisista olosuhteista tai siitä, että jokin perhe on muiden syiden vuoksi pakotettu naittamaan lapsensa.

Pakotetut avioliitot eivät sovi liberaaliin demokratiaan, koska niissä yksilönvapaus ja autonomia eivät toteudu. Tutkimusten, oikeustapausten ja avustustoiminnan perusteella pakkoavioliittoja kuitenkin esiintyy myös länsimaissa. Joissain tapauksissa ne kytkeytyvät myös muuttoliikkeeseen, koska avioitumisen kautta suvun tai perheen jäseniä voidaan pyrkiä saamaan vauraampiin olosuhteisiin. Pakkoavioliittoja on kuitenkin noussut esille myös esimerkiksi Itä-Euroopan romanien sekä joidenkin uskonnollisten yhteisöjen yhteydessä. Yksittäisiä tapauksia on syytä ratkaista parhaiten niihin sopivilla välineillä. Ongelman laajamittainen ratkaiseminen edellyttää pitkäjänteistä panostamista taustalla vaikuttavien sosiaalisten normien muuttamiseen.

Sellainen järjestetty avioliitto, jonka muodostamiseen osallistuu pariskunnan lisäksi myös muita ihmisiä mutta jossa molemmilla täysi-ikäisillä puolisoilla on myös sananvaltaa, on haasteellisempi tapaus. Vaikka ajatus saattaa tuntua nykyisessä suomalaisessa ilmapiirissä vieraalta, ilmiö on sellainen, josta ei liene mitään mahdollisuuksia päästä eroon eikä siihen ole perustettakaan, ellei

lakeja tai kansainvälisiä sopimuksia rikota. Tässä mielessä kyse on länsimaisen avioliittoinstituution moninaistumisesta. On kuitenkin olennaista pitää mielessä, että myös alun perin vapaaehtoisesti muodostettu avioliitto voi ajan mittaan muuttua pakotetuksi liitoksi. Yhteiskunnan on syytä huolehtia siitä, että perheissä tunnetaan mahdollisimman hyvin puolisoiden oikeudet suomalaisen lainsäädännön mukaisesti, ja myös oikeus lähteä suhteesta.

Moniavioisuus ymmärretään tässä institutionaalisempaan ihmissuhteiden järjestelmänä kuin useiden kumppanien pitämisenä ilman minkäänlaista suhteiden muodollistamista. Moniavioisuudella on niin ikään erilaisia muotoja. Miehellä voi olla useita vaimoja (polygynia), mutta harvemmin esiintyy myös polyandriaa eli sitä, että naisella on useita miehiä. Toisinaan kyse voi olla ryhmäavioliitosta, joka on puolestaan polyamorian eräs muoto. Moniavioisuutena pidetään toisinaan myös peräkkäistä yksiavioisuutta esimerkiksi huoltajuus- tai omistajuussuhteiden jatkumisen vuoksi. Tässä yhteydessä painotutaan kuitenkin samanaikaiseen moniavioisuuteen.

Moniavioisuus liitetään yleensä islamiin, jossa miehen lupa avioitua maksimissaan neljän naisen kanssa kuuluu uskonnon normijärjestelmään. Sitä harjoitetaan kuitenkin jonkin verran myös muissa yhteisöissä. Moniavioisuus on sallittua useiden Lähi-idän ja Pohjois-Afrikan maiden sekä esimerkiksi Iranin ja Pakistanin lisäksi useissa muissa Afrikan maissa, mutta toisaalta kiellettyä joissain muslimienemmistöisissä maissa kuten Tunisiassa ja Turkissa. Esimerkiksi väkirikkaassa Intiassa ja Filippiineillä moniavioisuus on sallittua vain muslimeille. Kaikkialla sitä ei harjoiteta kovin yleisesti, vaikka järjestely olisikin sinänsä laillista.

Yhdistyneet kansakunnat on järjestönä ottanut kielteisen kannan moniavioisuuteen, ja kaikissa länsimaissa käytäntö on kriminalisoitu. Koska monissa maissa asuu suurehkoja määriä muslimiväestöä, josta osan mielestä moniavioisuus pitäisi sallia, tai sen *de facto* toteutumisesta ei ainakaan pitäisi rangaista, asia on herättänyt jonkin verran keskustelua.

Bhikhu Parekhin mukaan muslimit pystyvät esittämään mielenkiintoisia näkökantoja sekä polygynian puolustamiseksi että sen kieltämisen kritisoimiseksi. Ne eivät kuitenkaan saa hänen mieltään käännetyksi ilmiön sallimisen puoleen. Ongelmallista Parekhin mukaan on ennen muuta se sukupuolten välinen erotte-
lu, että miehillä on oikeus avioitua useampien kuin yhden naisen kanssa, mutta naisilla ei ole vastaavaa oikeutta miehiin nähden. Sukupuolten välinen tasa-arvo ei hänen mielestään ole kulttuuri-
sidonnainen, vaan rationaalisesti puolustettavissa oleva yleismaailmallinen moraalinen arvo. Moniavioisista järjestelyistä seuraa helposti myös monenlaisia sosiaalisia ongelmia kuten keskinäistä kilpailua, mustasukkaisuutta ja luottamuksen puutetta. Lapset jäävät todennäköisemmin vaille vahvan henkilökohtaisen identiteetin edellyttämää vakaata ja luotettavaa toimintaympäristöä.

Sen sijaan on vaikeampi suhtautua yksiselitteisen kriittisesti sellaiseen aitoon polygamiaan, jossa sukupuolet ovat suhteiden muodostamisen näkökulmasta tasaveroisessa asemassa ja jossa pystytään muuten takaamaan ihmisarvon, tasa-arvon, vapauden ja vastaavien muiden periaatteiden toteutuminen. Ainakin tois-
taiseksi ollaan kuitenkin tilanteessa, jossa näiden edellytysten ei voi katsoa täyttyvän, eikä legalisointiin siten ole olemassa laajaa tarvetta. Näin ollen moniavioisuuden kieltäminen juridisesti on Parekhin mukaan yhä perusteltua.

Yhteiskunnan on kuitenkin vaikea valvoa sellaista moniavioisuutta, jota ei ole muodollisesti vahvistettu maallisen lainsäädännön mukaan. Liitot voidaan solmia myös kulttuuristen normien ja käytänteiden mukaisesti, ja näin muodostuva perhe voi elää yhteiskunnan silmissä erillisinä yksikköinä ja yhteisön silmissä yhtenä perheenä. Tällaisen tosiasiallisen moniavioisuuden laajuudesta ei ole tietoa, mutta tiettävästi sitä esiintyy jonkin verran Suomessakin, tuskin kuitenkaan kovin laajassa mittakaavassa.

Tällaisen kulttuurisen ilmiön suhteen julkinen valta joutuu väistämättä jonkin verran tasapainoilemaan. Jos moniavioisuus on laissa kiellettyä, yhteiskunnan ei pidä myöskään lähettää sel-

laista signaalia, että periaatteellisesta kiellosta huolimatta ilmiö käytännössä sallitaan. Tällä olisi laajoja vahingollisia vaikutuksia ylipäätään lakien kunnioitukselle ja lakien mukaan elämiselle. Tästä syystä yhteiskunnan on myös puututtava tapauksiin, jotka syystä tai toisesta tulevat tietoon. Puuttuminen on sitäkin tähdellisempää, jos tapaukseen liittyy muita kielteisiä elementtejä, esimerkiksi pakkoavioliiton muodossa. Sen sijaan julkisen vallan tuskin kannattaa käyttää kovin paljon resursseja tällaisten tapaus-ten etsimiseen.

Saako vähemmistöön kuuluville nauraa?

Ihmiset nauttivat siitä, että jokin saa heidät hyvälle tuulelle, hymyilemään ja parhaimmillaan nauramaan. Huumori on vahvasti yhteydessä laajempaan kulttuuriin ja yhteisöllisyyteen. Toisilleen läheiset ihmiset nauravat usein – joskaan ei aina – samoille asioille. Niitä, joita tietyt tarinat tai vitsit eivät naurata, kutsutaan helposti huumorintajuttomiksi. Joissain tapauksessa vakavana pysyminen katsotaan osoitukseksi siitä, että ihminen on toisenlainen: *häntä* tämä juttu ei huvita, koska *he* ovat sellaisia.

Jopa kulttuurisesti yhtenäisessä yhteiskunnassa on eroja huumorintajussa esimerkiksi lasten ja aikuisten sekä eri tavoin koulutusta saaneiden henkilöiden välillä. Etnisesti ja kulttuurisesti moninainen yhteiskunta sisältää väistämättä vielä enemmän monenlaisia käsityksiä siitä, minkälainen vitsailu on sopivaa ja mitkä jutut naurattavat. Monikulttuurisessa yhteiskunnassa jotkin jutut, joiden voisi olettaa olevan kaikkien läsnäolijoiden mielestä hauskoja, saattavat jättää joitain heistä kylmäksi. Jotkut kenties jopa pahoittavat mielensä. Heidän mielestään konteksti (esimerkiksi sosiaalinen tilanne) ei ehkä ole vitsailun paikka. Vitsissä tai tarinassa voi myös olla jotain, mikä pahoittaa heidän mielensä.

Jotkin hauskoiksi tarkoitettut jutut voivat todellakin loukata toisia ihmisiä. Kyseessä voivat olla joidenkin pyhinä pitämien arvojen vastaiset sisällöt. Useissa maailman maista on olemassa erityinen lainsäädäntö koskien jumalanpilkkua, ja monissa yhteisöissä se on ankarasti kielletty, vaikka asiaa ei suoraan lainsäädännössä mainittaisikaan. Suomessakin jaettiin tuomioita jumalanpilkkasta vielä 1960-luvulla, ja asia sisältyy yhä rikoslakiin, jossa säädetään myös uskonrauhan rikkomisesta ja siitä jaettavista rangaistuksista. Uskonrauhaa voi lainvastaisesti rikkoa esimerkiksi pilkkaamalla julkisesti Jumalaa tai herjaamalla tai häpäisemällä julkisesti sitä, mitä kirkko tai uskonnollinen yhdyskunta pitää pyhänä tai häiritsemällä jumalanpalvelusta tai vastaavaa uskonnollista tilaisuutta.

Tässä yhteydessä erityisen olennainen huumorin alalaji on se, jossa tietoisesti tehdään pilkkua jostain toisesta väestöryhmästä kuten etniseksi, kielelliseksi, uskonnolliseksi tai muuten kulttuuriseksi ymmärretystä ryhmästä tai yhteisöstä. Tämä toisinaan etniseksi huumoriksi kutsuttu hauskanpidon laji on hyvin yleistä: useissa maissa esiintyy suuri määrä vitsejä esimerkiksi yhteiskunnan vähemmistöistä tai naapurimaiden ihmisistä tai elämäntavoista. Olennainen osa omaa lapsuuttani oli kirja nimeltä 365 vitsiä ruotsalaisista, jonka monet jutut naurattivat minua kovasti. (Paljon myöhemmin huomasin teoksen olevan alun perin tanskalaista tekoa.)

Huumoria syntyy monista lähteistä, ja se täyttää erilaisia sosiaalisia funktioita. Yksi näistä tarkoituksista on vahvistaa sisäryhmän, meidän, identiteettiä ja yhteenkuuluvuutta. Samalla pidetään yllä ja vahvistetaan erottelua ulkoryhmään tai -ryhmiin, muihin. Tähän tarkoitukseen soveltuu erittäin hyvin juuri etninen huumori. Se voi olla melko viatonta ja hyväntahtoista, tai se voi olla tietoisesti tai tiedostamattomasti pahantahtoista, loukkavaa. Molemmissa tapauksissa kuitenkin toistetaan ja siten vahvistetaan stereotyyppioita ja ennakkoluuloja. Ulkoryhmän erilaisuutta korostetaan, kun taas ryhmän sisäisiä eroja minimoidaan.

Etnisiä vitsejä voidaankin Lenka Gogován (2016) mukaan tarkastella eräänlaisina sosiaalisina lämpömittareina, jotka osoit-

tavat ryhmien ja yhteisöjen välisiä suhteita. Ne auttavat myös havaitsemaan, missä kohden milloinkin on sensitiivisyyden raja. Kuinka pahasti esimerkiksi jostain vähemmistöryhmästä tai naapurimaan kansasta voi sanoa, niin että se on vielä hauskaa eikä paheksuttua, tai mahdollisesti jopa kiellettyä. Rajankäynti on selkeintä aggressiivisen huumorin tapauksessa, jota käytetään toisten ihmisten tai ryhmien tietoiseen pilkkaamiseen tai loukkaamiseen. Tällaista vitsailua käytetään usein nimenomaan oman ryhmän arvostuksen ja ylemmyyden tunteen nostamiseen.

Joskus käsitykset siitä, mikä on sopivaa tai hauskaa, muuttuu jopa radikaalisti ja varsin lyhyessä ajassa. Keväällä 2021 monessa mediassa uutiskynnyksen ylitti tunnetun amerikkalaisen koomikon Jay Lenon julkinen anteeksipyyntö. Hänen vitseissään oli usein kuvattu ja käsitelty aasialaisia heitä halventavalla ja stereotyyppisellä tavalla, mikä oli herättänyt myös arvostelua. Hän kertoo vitsejä kehitellessään pitäneensä niitä harmittomina ja ainakin osittain totuudellisina. Hänen mukaansa tuolloin ajateltiin myös, että joku aina loukkaantuu jostain, joten siitä ei tarvitse välittää.

Lenon tapaus liittyy myös siihen traagiseen tapahtumaan, jossa Atlantan ampumavälikohtauksessa kuoli kahdeksan henkilöä, joista kuusi oli aasialaistaustaisia naisia. Vaikka ei syöllistäisi Lenoa aasialaistaustaisten naisten tappamisesta, tapaus pakottaa tunnustamaan, että väestöryhmien välisten suhteiden muodostumisessa eri ryhmistä ja yhteisöistä kerrotut humoristiset ja muutkin jutut vaikuttavat siihen, miten suhtaudumme yksilöinä ja kollektiivisesti erilaisiin ihmisiin. Jatkuvasti toistetut kielteiset kuvaukset vahvistavat käsityksiä toiseudesta ja alempiarvoisuudesta. Seurauksena voi olla monenlaista syrjintää ja hyljeksintää. Pahimmillaan se osaltaan johtaa satunnaisiin tai jopa järjestelmällisiin väkivallantekoihin.

Puheenvuorossaan oikeudenmukaisuudesta israelilainen filosofi Avishai Margalit (1998) kirjoittaa, että hänen näkemyksensä mukaan tärkeämpää kuin pyrkiä mahdollisimman suureen hyvään on pyrkiä pääsemään eroon vakavista ja kipeistä epäkoh-

dista. Hänen tavoitteenaan ei olekaan oikeudenmukainen yhteiskunta, vaan hyvin käyttäytyvä tai kelpo yhteiskunta (*decent society*). Tällaista yhteiskuntaa määrittää se, että sen julkiset sosiaaliset instituutiot eivät nöyryytä ketään sulkemalla heitä ihmisyyden ulkopuolella. Hän erottaa tästä sivistyneen yhteiskunnan (*civilized society*), joka puolestaan tarkoittaa sellaista hyvätapaisuutta, että ihmiset itse, yhteiskunnan jäsenet, eivät nöyryytä toisiaan.

Margalitin näkemys kelpo yhteiskunnasta soveltuu hyvin pohdintaan pelisäännöistä moninaisessa liberaalissa demokratiassa. Tässä yhteydessä eli pohdittaessa huumorin sopivuuden ja siten ylipäättään sananvapauden rajoja, olennaisempi huomio kiinnittyy jälkimmäiseen eli sivistyneeseen yhteiskuntaan. Ihmiset voivat nöyryyttää toisiaan pahasti kertomalla heistä ikäviä vitsejä tai kertomuksia. Tällaisen nöyryytyksen pahin muoto on se, että huumorin tai muun kuvauksen kohde kokee tulevansa asetetuksi ulkopuolelle, vähempiarvoiseksi kuin kaikki muut.

Tasapainoilu on tässäkin tapauksessa paitsi välttämätöntä myös hyödyllisintä. Sananvapauden on liberaalissa demokratiassa syytä olla niin laaja kuin mahdollista. Kuten edellä on mainittu, sen rajoittaminen voi kuitenkin olla perusteltua. Vihapuhe onkin kielletty monissa maissa, ja osa vihapuheesta on aina ollut puettu myös huumorin asuun. Se, että tarkoituksena on saada ihmiset nauramaan, ei kuitenkaan vähennä esimerkiksi solvauksen potentiaalista loukkaavuutta eikä tee siitä sosiaalisten seurausten osalta vähemmän vaarallista. Kontekstilla on toki merkitystä, mutta lähikohtaisesti humoristinen ilmaisu ei tee esimerkiksi vähemmistöjen halventamisesta hyväksyttävää.

Lainsäädännön ja oikeustapausten avulla voidaan asettaa rajoja sallitun ja kielletyn välille. On kuitenkin hyvä, jos kovin paljoa ei tarvitsisi juridisesti kieltää. Oikeudenkäynneistä tulee helposti monimutkaisia, ja niissä on vaikea päästä aina sellaiseen lopputulokseen, jonka perusteella voidaan suoraan päätellä myös muiden ilmaisujen sallittavuutta. Tarkat säännökset ja yksityiskohtaiset tuomiot perusteluineen voivat myös alkaa oikeasti rajoittaa sa-

nanvapautta, ja kuten sanottu, moninaisessa yhteiskunnassa täytyy olla myös valmiutta vastaanottaa monenlaista sellaista, mitä ei ehkä haluaisi kuulla.

Medialla ja muilla julkisuuden toimijoilla on tässä asiassa suuri rooli ja paljon mahdollisuuksia vaikuttaa yleisen ilmapiirin ja väestösuhteiden niin myönteiseen kuin kielteiseenkin kehitykseen. Kaikkea, mikä ei ole lainvastaista, ei välttämättä kuitenkaan kannata päästää julkisuuteen. Tällaista ”sensurointia” kannattaa harjoittaa etenkin sellaisilla foorumeilla, joilla on paljon vaikutusvaltaa mielihoidelmastossa ja joilla esitetyistä näkemyksistä helposti ajatellaan, että on täysin hyväksyttyä sanoa esimerkiksi maahanmuuttajista tai jostain vähemmistöstä näin. Margalitia soveltaen ehdottomana rajanvetona voisi pitää sellaista sisältöä, joka tuottaa nöyryytyksi tuleminen tunteita kuvaamalla joitakuita alempiarvoisina tai pahimmillaan ihmiskunnan ulkopuolella olevina. Toki myös tätä vähäisempi loukkaus voi olla vakavasti epäsopeva.

Teurastaminen ilman tainnuttamista

Lihansyönti edellyttää sitä, että ravinnoksi tarkoitettut eläimet täytyy tappaa. Syömisen tärkeä rooli ihmisten elämässä ja se, että kysymys on kuitenkin hengen riistämisestä toiselta elävältä olennot, jonka kanssa on jo muodostunut jonkinlainen suhde, lienevät vaikuttaneet siihen, että kotieläimen teurastamiseen on jo varhain syntynyt erilaisia sääntöjä. Näistä säännöistä osa on selvästi hygieenisääntöjä ja terveydellisiä, toiset taas enemmän uskonnollisia tai muuten symbolisia. Myöhemmin aikoina mukaan on tullut myös enemmän pohdintaa siitä, miltä tapahtuma eläimestä tuntuu ja miten siihen olisi suhtauduttava eläinten hyvinvoinnin näkökulmasta.

Hyvin monia eläimiä teurastetaan. Kysymys asianmukaisesta tavasta toteuttaa teurastus koskee julkisessa keskustelussa

ennen muuta suurempien nisäkkäiden kuten sikojen, lampaiden, vuohien ja nautakarjaan kuuluvien eläinten teurastamista. Länsimaissa pohdinta tarpeesta tainnuttaa eläin ennen hengen riistämistä alkoi yli sata vuotta sitten. Englannissa lehmien ja sikojen tainnutus ennen teurastamista tehtiin pakolliseksi vuoden 1933 lainsäädäntöuudistuksessa. Tainnuttamisen välineet ovat kehittyneet ajan mittaan.

Nykyisin tainnuttamatta teurastaminen on lähtökohtaisesti kiellettyä useissa Euroopan unionin maissa. Tällä tavalla teurastetun eläimen lihan tuonti maahan on kuitenkin sallittua. Suomessa tainnutusvaatimus on osa eläinsuojelulainsäädäntöä, joka noudattaa Euroopan unionin asiaa koskevia direktiivejä. EU:n tuomioistuin linjasi vuoden 2020 lopulla, että tainnuttamisesta ei tarvitse joustaa uskonnonvapautta koskevien periaatteiden ja normien perusteella. Siipikarjan teurastus ilman tainnuttamista on Suomenkin lakien mukaan sallittua katkaisemalla esimerkiksi kanan kaula nopeasti.

Uskonnollisista syistä tietyllä tavalla toteutettua hengen ottamista ruuaksi tarkoiteltu eläimeltä kutsutaan rituaaliteurastukseksi. Se on siten syytä erottaa useissa kulttuureissa yhä esiintyvistä eläinuhreista. Rituaaliteurastus kuuluu niin ikään monen kulttuurin traditioihin. Eniten keskustelua herättävät pääperiaatteiden osalta samankaltaiset juutalaisten ja muslimien säännökset siitä, millä tavalla teurastetun eläimen liha on *kosher* (juutalaisilla) tai *halal* (muslimeilla). Islamilainen säännöstö sallii tainnuttamisen juuri ennen verenlaskua, kun se on oikein toteutettu, juutalaisuudessa kaikki tainnuttamisen ennen kaulavaltimon katkaisemista on kiellettyä.

Euroopan unionin tuomioistuimen päätös siis antaa valtioille mahdollisuuden kieltää tainnuttamatta teurastaminen, mutta ei kuitenkaan velvoita tekemään tainnuttamista pakolliseksi. Päätös ei vähennä asiaa koskevien eurooppalaisten kansallisten säännösten moninaisuutta. Tilanne lienee erikoisin Belgiassa, missä sekä ranskankielinen Vallonia että hollanninkielinen Flanderi

edellyttävät tainnuttamista, mutta kaksikielinen ja väestöltään hyvin monimuotoinen Bryssel ei. Vaikka uskonnonvapautta ei tainnuttamisen vaatimuksella katsota loukattavan (kohtuuttomasti), on selvää, että joissain maissa uskonnonvapaus toteutuu tässä mielessä laajemmin ja toisissa maissa suppeammin. Belgian tapauksessa eroja löytyy siis jopa saman maan sisältä. On selvää, että keskustelu jatkuu vielä.

Onko aikaisemmin tässä teoksessa esitetyistä arvoista ja periaatteista välineiksi auttamaan tämän ongelman ratkaisemista? Nyt kyseessä ei ole ihmisten keskinäisen kunnioituksen puute eikä vahingon tekeminen toiselle ihmiselle. Valtioiden, ja Euroopan unionin, suvereenieihin oikeuksiin kuuluu säätää myös siitä, miten eläimiä voi kohdella. On selvää, että esimerkiksi eläinten kiduttaminen tai huolenpidon vakava laiminlyönti ovat sellaisia ilmiöitä, joiden kohdalla ei ole perusteltua tehdä kulttuurista poikkeusta. Voisiko olla perusteltua tehdä sellainen kuitenkin juutalaisten ja muslimien teurastamista koskevien uskonnollisten normien ja traditioiden kohdalla?

Vai pitäisikö länsimaissa asuvien muslimien ja juutalaisten hyväksyä yhteiskunnan lainsäädännön määrittelyt sille, millä tavalla suoritettu teurastus on lainmukainen? Yksi tapa löytää ratkaisu maallisiin normeihin sopeutumisen ja uskonnollisten normien yhteensovittamisen ongelmaan voisi olla *kosher*- ja *halal*-säännösten sopeuttaminen paikallisiin olosuhteisiin. Maallisen lainsäädännön puitteista voisi löytyä tapoja toimia tavalla, joka on yhä uskonnollis-moraalisessa mielessä oikein. On vaikea uskoa, etteikö sekä juutalaisuuden että islamin historiassa ole ollut teurastamisesta sekä ajallista kehitystä että alueellista vaihtelua. Kaikkein fundamentalistisimmille tällaiset myönnytykset eivät varmaan voisi käydä päinsä, mutta kuinka monille ne sopisivat?

Liberaalin demokratian lainsäädäntö ja lain tulkinta voisivat puolestaan tehdä oman kädenojennuksensa etsimällä tapoja löytää harmonia maallisen lainsäädännön taustalla vaikuttavien arvojen ja periaatteiden sekä uskonnollisten normien ja traditioiden välil-

lä. Tässä työssä apua voisi olla siitä, että länsimaisten käytäntöjen historiassa on myös teurastettu tainnuttamatta ja siitä, että lakien mukainen teurastaminen ei valitettavasti aina poista kaikkia muita olosuhteita, jotka aiheuttavat eläimille tarpeetonta kärsimystä. Tältä pohjalta voisi olla helpompi löytää aineksia kompromisseille kuin jyrkästä kahtiajaosta sivistyneisiin ja takapajuisiin käytänteisiin ja kulttuurisesta ylimielisyydestä.

Genitaalit erityisen suojelun kohteena

Teurastamisesta käytävää keskustelua varmaan jonkin verran haittaa myös ”rituaaliteurastuksen” käsite, joka jo sanana herättää helposti vastenmielisyyttä vapaamielisenä ja edistyksellisenä itseään pitävän henkilön mielessä. Ehkä vielä voimakkaammin asenteita lukkiuttaa sanapari ”sukupuolinten silpominen”, joka on sittemmin yleistynyt kuvaamaan käytäntöä, josta aikaisemmin käytettiin laajasti tyttöjen ja naisten ympärileikkauksen nimitystä.

Tämä käsitteellinen kehitys on siinä mielessä perusteltu, että ympärileikkaus saattoi antaa tarpeettoman lievän ja turhan hyväksyttävän ilmaisun jopa erittäin väkivaltaisille kulttuurisille käytänteille. Toisaalta ”sukupuolinten silpomisen” alle sijoitetaan toisinaan koko ilmiökenttä erilaisine variaatioineen. Kaikki tavat ylläpitää taustalla vaikuttavia arvoja eivät ansaitse näin raakaa nimitystä, ja osa niistä voidaan kenties sovittaa länsimaiseenkin yhteiskuntaan samantyyppisillä kompromissiratkaisuilla, joihin edellä viittasin teurastamisen yhteydessä.

Yritän seuraavaksi täsmentää näitä ajatuksia hieman. Nojaan esityksessäni Raphael Cohen-Almagorin aiheesta teokseensa *Just, Reasonable Multiculturalism* (2021) kirjoittamaan lukuun. Tämän kirjan tarkoituksena oli siis löytää edellytyksiä kulttuuristen oikeuksien maksimaaliselle toteutumisellet ja samanaikaisesti

joidenkin traditioiden ja tapojen kieltämiselle. Tässä yhteydessä kysymys on siitä, milloin ja millä perusteilla julkisella vallalla on oikeus tai jopa velvollisuus puuttua sellaisiin traditioihin, jotka aiheuttavat fyysistä vahinkoa joko henkilöille itselleen tai toisille henkilöille.

Ihmisen oikeus ruumiilliseen koskemattomuuteen on ihmisoikeuksista vanhimpia ja perustavimpia. Nykyään puhutaan ennemmin sisällöltään laajemmasta henkilökohtaisesta koskemattomuudesta, mutta fyysinen turvallisuus on yhä asian keskiössä. Asian ratkaiseminen on helppoa kaikista vakavimmissa tapauksissa kuten hengen tai vapauden riistämisessä tai pysyvän ruumiinvamman tuottamisessa. Mikään traditio ei oikeuta surmaamaan toista ihmistä esimerkiksi perheen tai suvun maineen tai kunnian säilyttämiseksi. Mitä lievemmästä vahingosta on kysymys, sitä painavammiksi käyvät toisaalta kulttuurisia oikeuksia ja vanhempien oikeuksia lapsiaan nähden koskevat argumentit.

Aina John Stuart Millistä lähtien on eroteltu toisistaan vahingon aiheuttaminen toisille ja vahingon aiheuttaminen itselle, joista jälkimmäisen pitäisi liberalismiin hengessä pääsääntöisesti olla sallittua, ja ensimmäisen puolestaan kiellettyä. Asia ei kuitenkaan tässäkin tapauksessa ole täysin yksinkertainen. Itsensä surmaamisella on esimerkiksi vaikutuksensa myös lähimmäisten hyvinvoinnille, ja taustalta saattaa löytyä esimerkiksi sosiaaliseen paineeseen kytkeytyviä laajempia syitä. Monissa kulttuureissa initiaattoriiteihin kuuluu itsensä viiltely, joka pienimmillään saattaa olla melko vähäpätöistä ja täysin riippumatonta toisista ihmisistä. Joissain tapauksissa sen toteuttaa kuitenkin joku muu, kuten taatuinninkin tapauksessa. Viimeksi mainitussa terveydelliset riskit ovat pieniä, kun taas laajamittaisella viiltelyllä voi olla vakavia seurauksia.

Eniten julkista keskustelua herättäneenä kuitenkin aikaisemmin mainittu naisen sukuelinten silpominen, josta Maailman terveysjärjestö WHO on erottanut toimenpiteen laajuuden perusteella neljä päätyyppiä. Klitoridektomiassa poistetaan klitoris

kokonaan tai osittain, mahdollisesti vain esinahka. Eksisiossa klitoris sekä pienet häpyhuulet poistetaan kokonaan tai osittain. Infibulaatiossa poistetaan klitoris sekä osa pienistä ja isoista häpyhuulista. Vulvaan jätetään haavapintojen kiinnittämisen jälkeen vain pieni aukko virtsaamista ja kuukautisvuotoa varten. Neljäs tyyppi sisältää muut vahingollisina pidettävät ei-lääketieteelliset tyttöjen ja naisten sukupuolielimiä koskevat toimet. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen kotisivuilta löytyy paljon tietoa aiheesta.

Kolme ensimmäistä tyyppiä, joita voidaan myös kiistatottomasti kutsua silpomiseksi, liitetään usein islamin uskontoon. Traditiota on kuitenkin ylläpidetty myös joissain kristillisissä ja juutalaisissa yhteisöissä. Toisaalta Koraanissa ei ole mainintaa sen kummemmin tästä kuin poikien ympärileikkauksesta, eikä traditiota ylläpidetä ainakaan laajamittaisesti läheskään kaikissa muslimienemmistöisissä maissa. Perinnettä ja sen jatkamista perustellaan myös lukuisilla erilaisilla syillä, esimerkiksi puhtauden vaalimisella, maskuliinisuuden kitkemisellä ja syntyvien vauvojen suojelemisella. Kuten eräässä seminaarissa puhuja huomautti, silpomisen ehkäisyä koskevassa työssä täytyy lähteä siitä, että siinä tahdotaan tehdä tytölle hyvää eikä pahaa.

Hyvät aikomukset eivät oikeuta pahoja tekoja. Tyttöjen ja naisten sukuelinten silpomiseksi katsottavat toimenpiteet loukkaavat kohteidensa perusoikeuksia, ja sen lisäksi niillä on todennettavissa olevia lukuisia vahingollisia seurauksia ilman riittäviä kulttuurisia perusteita. Läntisissä yhteiskunnissa silpominen onkin kiellettyä, ja se rinnastetaan usein kidutukseen. Vanhempien tai suvun muiden jäsenten uskonnolliset tai muuten kulttuuriset oikeudet eivät salli minkäläistä lasten kohtelua tahansa.

Suomen rikoslaissa tyttöjen ja naisten sukuelinten silpomista pidetään pahoinpitelynä tai törkeänä pahoinpitelynä, josta voi saada kymmenen vuotta vankeutta. Toimenpiteen järjestäminen tai siinä avustaminen voi myös olla rangaistava teko. Ulkomailla toteutettu teko on Suomessa niin ikään rikos, vaikka se ei olisi sitä kyseisen maan lainsäädännön mukaan. Tutkimuksista tiedetään,

että Suomessa asuu tämän toimenpiteen kohteeksi joutuneita tyttöjä ja naisia, joten asia ei ole pelkästään teoreettinen.

Vaikuttaa siltä, että traditio on kuitenkin nykyään vähemmän yleinen kuin aikaisemmin ja että siihen kielteisesti suhtautuvien määrä on kasvanut. Toteutus vaikuttaa myös usein muuttuneen lievempään suuntaan niin, että se muistuttaa poikien ympärileikkausta. Viimeksi mainittuun traditioon Cohen-Almagor suhtautuu suvaitsevaisemmin sillä edellytyksellä, että tietyt lasten terveyttä ja hyvinvointia tukevat näkökohdat otetaan huomioon. Kiellolla sen sijaan voisi olla laajoja kielteisiä seurauksia. Kulttuuristen oikeuksien loukkaamisen lisäksi etenkin muslimeille ja juutalaisille olennaisen tradition kieltäminen voisi viedä sen toteutuksen maan alle, potentiaalisesti vaarallisiin olosuhteisiin.

Cohen-Almagor on valmis tekemään myös enemmän myöntytyksiä tyttöihin ja lapsiin kohdistuvien vähäisempien toimenpiteiden suuntaan. Mahdollisuus säilyttää rituaali on sinänsä kulttuuristen vapauksien ja oikeuksien periaatteiden mukaista, ja lisäksi sen avulla voidaan ehkäistä joitain laittomaksi julistamisen kielteisiä sosiaalisia seurauksia kuten halveksuntaa tai yhteisöstä ulossulkemista. Cohen-Almagor käyttää Israelin beduiineja esimerkkinä väestöryhmästä, joka vaikuttaa luopuneen vahingollisimmista käytänteistään ennen muuta koulutuksen ja muun tiedon lisääntymisen kautta. Israelin valtion voimaperäisellä asioihin puuttumisella olisi voinut olla jopa kielteisiä seurauksia.

Julkinen valta on siten jälleen kerran tuomittu hyväksymään ilmiöiden moninaisuuden ja tasapainoilemaan mahdollisimman vakaasti. Henkilökohtaisen vahingoittamisen osa-alueella menään kulttuuristen arvojen ja traditioiden oikeuttamana toisinaan niin pitkälle, ettei liberaalissa demokratiassa voida sitä millään hyväksyä. Äärimmäisissä tapauksissa kuten kunniaväkivallan tai jopa ns. kunniamurhan ollessa kyseessä julkinen valta ei saisi missään tapauksessa lähettää sellaista signaalia, että vaikka teko on kielletty, sitä kuitenkin siedetään esimerkiksi jättämällä tapauksia selvittämättä tai langettamalla lievempiä rangaistuksia. Esimerkiksi

naisten sukuelinten silpominen on käytäntö, jonka toteuttamista yhteiskunnan tulee myös aktiivisesti pyrkiä vähentämään.

Sitten on traditioita, joiden noudattaminen aiheuttaa vähäistä vahinkoa ja joiden täydellinen kieltäminen voi aiheuttaa yhteiskunnassa itsessään enemmän haittaa kuin hyviä seurauksia. Cohen-Almagor ei pidä esimerkiksi pienimuotoista viiltelyä tai poikien ympärileikkausta niin vakavina tekoina, että kulttuurisia oikeuksia kannattaisi rajoittaa niitä juridisesti kieltämällä. Se ei myöskään tarkoita sitä, että julkisen vallan pitäisi kannustaa niihin edes hiljaa hyväksymällä. Esimerkiksi jakamalla informaatiota, järjestelmällä keskusteluja ja suojelemalla haavoittuvassa asemassa olevia voidaan vaikuttaa siihen, että tekojen kohteista pidetään mahdollisimman hyvin huolta.

Keskustellaan, keskustellaan, keskustellaan

Monikulttuurisen yhteiskunnan toimintaperiaatteita käsittelevässä kirjassaan Bhikhu Parekh käsittelee kulttuurisia oikeuksia ja niiden rajoja laajemminkin kuin vain perheenmuodostukseen liittyvien kysymysten osalta. Hänen mukaansa asioista keskusteltaessa tai niistä päätettäessä nojataan yleensä neljään periaatekokonaisuuteen. Jonkun mielestä päätöksiä tehtäessä täytyy nojata yleismaailmallisiin ihmisoikeuksiin tai niitä vastaaviin moraalisiin arvoihin. Toisten mukaan kullakin yhteiskunnalla on oma historiallisesti rakentunut identiteettinsä, jota on oikeus ja jopa velvollisuus puolustaa muutospaineen alla. Kolmas perustelu lähtee siitä, että kaikki puuttuminen sellaisiin tapoihin ja traditioihin, jotka eivät aiheuta kenellekään vahinkoa, ovat paheksuttavaa kulttuuri-imperialismia. Neljänsien mielestä ainoa tapa saavuttaa hyväksyttävissä oleva päätös on antautua vuorovaikutukseen eri osapuolten kanssa ja saavuttaa lopulta keskusteluun perustuva konsensus.

Parekhin mukaan kaikissa periaatteissa on omat ongelmansa. Yleismaailmalliset ihmisoikeudet ovat luonteeltaan liian yleisiä ja ohuita, jotta niistä saisi useinkaan konkreettisia välineitä päätösten tekemiseen erilaisissa toimintaympäristöissä. Yhteiskunnan historiallisesti rakentuneet arvot ja traditiot eivät koskaan ole olleet kaikkien yhteiskunnan jäsenten jakamia, ja ne saattavat sisältää myös sellaisia arvoja, joita on vaikea soveltaa liberaaliin moninaiseen yhteiskuntaan. Vahinkoperiaatteen soveltamisen ongelmana ovat rajatapaukset, jotka tulevat vastaan esimerkiksi silloin, kun siirrytään ihmisten välisestä suorasta fyysisestä vahingoittamisesta sosiaalisiin instituutioihin ja henkisiin ja sosiaalisiin vahinkoihin. Kiistanalaiset kysymykset kytkeytyvät väistämättä osanottajien arvoihin, joita on usein vaikea sovittaa yhteen. Se haittaa asioista päättämistä ja konsensuksen saavuttamista avoimen vuoropuhelun avulla.

Parekhin mukaan asioissa on syytä edetä lähtien liikkeelle yhteiskunnan operatiivisista julkisista arvoista, jotka tarjoavat lähtökohdan ja orientaatiopisteen erilaisten asioiden käsittelylle. Tämän vuoksi asioiden käsittely on aina kontekstuaalista. Sitä ei voi irrottaa siitä ajasta ja paikasta, jossa kysymys nousee esille. Julkiset arvot tarjoavat lähtökohdan ja viitekehyksen keskustelulle, mutta silti nekin on syytä nähdä muuttuvina ja keskustelunalaisina. Vaikka ne ilmenevät perustuslaissa, muussa lainsäädännössä ja ihmisten sosiaalista kanssakäymistä ohjaavissa arvoissa ja normeissa, ne sekä muuttuvat että niitä voidaan muuttaa. Eri näkökulmia perusteellisesti esille tuovan vuoropuhelun avulla on mahdollista päätyä yhteisymmärrykseen siitä, miten kiistanalaisiin kulttuurisiin käytänteisiin tulee suhtautua.

Arvojen ja käytänteiden yhteensovittamisen selvittely edellyttää vakavaa suhtautumista molemmilta osapuolilta. Jos vähemmistön edustaja esittää, että yhteiskunnan arvot ja käytänteet ovat syrjiviä, marginalisoivia tai epäjohtonmukaisia, niin yhteiskunnan edustajien on pakko puolustaa kunnolla niiden olemassaoloa sellaisina kuin ne ovat, tai olla valmis pohtimaan niitä uudelleen.

Vaatus perustella koskee kuitenkin myös kulttuurista vähemmistöä, jonka velvollisuutena on kertoa, miksi heidän ajattelu- tai menettelytapansa pitäisi hyväksyä osana julkista kulttuuria ja miksi sitä ei voida muuttaa tai poistaa. Kulttuurienvälinen vuoropuhelu tarkoittaa sitä, että asiallista kritiikkiä voidaan esittää molempiin suuntiin.

Tarkastellessaan erilaisia käytännön kiistakysymyksiä kuten sukupuolielinten operointia tai moniavioisuutta Parekh nostaa esille sekä niiden puolustajien argumentteja että yhteiskunnan julkisten arvojen näkökulmasta niiden oikeutusta kyseenalaistavia perusteluja. Useita asioita voidaan tarkastella monesta eri näkökulmasta täysin rationaalisesti, ja ainoastaan erityisissä tapauksissa argumentaatio voidaan hylätä suoralta kädeltä. Kulttuuristen arvojen ja käytänteiden kulttuurienvälinen arviointi johtaa siis miltei väistämättä pitkällisiin keskusteluihin, joiden käyminen edellyttää oman näkemyksen esilletuomisen lisäksi kunnollista perehtymistä aiheeseen ja valmiutta kuunnella toista osapuolta.

Yhteenkuuluvuus moninaisessa yhteiskunnassa

Yhteiskunta on joukko ihmisiä, jotka asuvat tietyllä alueella. Tuo alue on niin iso ja sen sisältämä ihmisryhmä on niin suuri, että kaikki eivät millään voi tuntea toisiaan. Benedict Andersonin edellä mainituin termien, ollakseen kansakunta heidän pitää kuvitella itsensä yhteisöksi. Yhteisössä sen jäsenten yhtäläisyydet ylittävät heidän keskinäisten erojensa merkityksen. Yhteisöä voidaan myös pitää toisista yhteisöistä erillisenä, vaikka ihmisiä ylipäätään, etenkin naapurimaissa, yhdistävät monet tekijät.

Kun ihmisjoukko on kovin heterogeeninen, tuo itsensä yhteisöksi kuvittelemisen kohtaa omanlaisiaan haasteita. Se edellyttää sitä, että ihmiset kokevat kaltaisikseen ja samaan ryhmään kuuluiiksi myös sellaisia lähimmäisiä, jotka ovat monella tapaa erilaisia. Toisaalta yksikään kansakunta ei ole koskaan ollut niin homogeeninen esimerkiksi kieltensä, uskontojensa, tapojensa ja arvojensa tai fyysisten piirteiden osalta kuin usein väitetään. Työtä yhtenäisyyden kokemuksen vahvistamiseksi on aina pitänyt tehdä. Kaikki kansakunnat ovat paitsi kuviteltuja myös rakennettuja yhteisöjä, tietoisien toiminnan tulosta. Se ei tee niistä vähemmän tosia.

Kaikissa yhteisöissä tarvitaan yhteenkuuluvuuden tunnetta, ja se on sitä tärkeämpää (ja vähemmän luonnollista), mitä suuremmasta yhteisöstä tai yhteiskunnasta on kyse. Yhteenkuuluvuuden tunne on ikään kuin sidosaine, joka kytkee ihmisiä toisiinsa sekä ajatuksissa että teoissa. Yhteenkuuluvuuden tunnetta, jota voi myös kutsua yhteiseksi kansalliseksi identiteetiksi, tarvitaan lisää-

mään kansalaisten valmiutta osallistua yhteisiin ponnistuksiin ja tekemään uhrauksia yhteiseksi hyväksi niin rauhallisissa oloissa kuin kriisitilanteissa.

Tämän luvun tarkoituksena on pohtia tarkemmin yhteenkuuluvuuden tunteen ja yhteisen identiteetin mahdollisuutta moninaisuuden oloissa. Mihin samastuminen ja solidaarisuus voivat perustua silloin, kun henkilökohtaiset ja lähiyhteisölle tärkeät asiat erottavat ihmisiä toisistaan?

Yhteenkuuluvuuden tunnetta tarvitaan

Aluksi on syytä vastata perusteellisemmin kysymykseen, miksi yhteenkuuluvuuden tunne itse asiassa on niin tärkeä. Eikö riitä, että ihmiset tulevat jotensakin sivistyneesti toimeen keskenään ja kykenevät tarvittaessa yhteistyöhön? Eikö ole tarpeeksi, että ihmiset, ja heistä koostuvat ryhmät, hyväksyvät liberaalin demokratian tärkeimmät arvot ja periaatteet ja toteuttavat kulttuurisia vapauksiaan toisiaan kunnioittaen, yksilönvapauksia arvostaen ja muiden vahingoittamista välttäen?

Amerikkalainen filosofi Martha Nussbaum määrittelee *Teaching Patriotism* -artikkelissaan (2012) patriotismin vahvaksi tunteeksi, jonka kohteena on kansakunta (*nation*). Tässä mielessä se on eräänlaista rakkautta, ja suomeksi isänmaallisuus (jota termiä tässä käytän) voidaankin käsitteellistää myös isänmaarakkaudeksi. Se on siten enemmän kuin kansakunnalle annettu yksinkertainen hyväksyntä tai siihen muodollinen sitoutuminen tai sen peruseriaatteiden omaksuminen. Ihminen, joka rakastaa kansakuntaansa pystyy vaivatta liittämään siihen myös puheessa itsensä: minun maani, minun kansani.

Nussbaumin mielestä kansakuntaan samastumisessa ja myönteisen tunnesidoksen rakentamisessa sitä kohtaan ei ole mitään

itsestään selvää, saati luonnollista. Kansakunnat on rakennettava yhteisöiksi nimenomaan niiden hyödyllisyyden eikä niiden sisäsyntyisen arvon varaan. Tätä työtä puolestaan tarvitaan, koska usein valtioiksi järjestäytyneet kansakunnat ovat nyky maailmassa yhä niitä toimijoita, joihin suurin osa yksilöiden velvollisuuksista kohdentuu ja joka on heidän useimpien oikeuksiensa lähde. Olemme kenties matkalla kohti sosiaalisen ja poliittisen elämämme organisoimista muulla tavoin kuin yhteiskunniksi ja territoriaalisiksi valtioiksi, mutta toistaiseksi kansallisvaltioiden merkitys on vielä suuri.

Nussbaum viittaa 1800-luvun italialaiseen nationalistiin Giuseppe Mazziniin, jonka mukaan ihmisillä on synnynnäinen taipumus ahneuteen ja itsekkyyteen. Näiden kielteisten persoonallisuuspiirteiden kurissa pitämiseksi tarvitaan kohteita, jotka suuntaavat tunteita ja tekemistä yhteisen menestyksen ja hyvinvoinnin hyväksi. Mazzinin mielestä kansakunta on juuri sopivan kokoinen ja luonteinen toimija tähän tarkoitukseen. Ihmisten luonteeltaan partikularistinen moraalinen mielikuvitus tarvitsee jotain riittävän konkreettista ja kouriintuntuvaa, mihin kohdistua.

”Kansakunnan idea olisi Mazzinin mukaan juuri tällainen idea: tarpeeksi paikallinen, tarpeeksi oma ja tarpeeksi konkreettinen, tai ainakin konkretisoitavissa, motivoidakseen meitä vahvasti, ja silti riittävän suuri kiinnittämään sydämemme ahneuttamme ja itsekkyyttämme laajempaan kohteeseen”.
(Nussbaum 2012, 219, käänös P.S.).

Isänmaallisuus auttaa Nussbaumin mukaan kansakunnan sisäisten erojen häivyttämisessä tai ainakin laimentamisessa. Ihmisillä on paitsi taipumus havaita eroja myös liittää joihinkin havaintoihin kielteisiä määritteitä ja assosiaatioita. Miltei kaikkialta voidaan löytää väestöryhmien välisiä kielteisiä stereotyyppioita, ennakkoluuloja ja jopa rasismia. Enemmistö tai valtaapitävä väestönosa halveksuu usein vähemmistöjä alueellaan. Kansakunta on kuitenkin

kin mahdollista rakentaa isänmaallisten tunteiden kohteiksi myös siten, että kaikki väestöön kuuluvat hyväksytään sen sisäpuolelle ja jokaiselle annetaan arvo heidän taustastaan tai ominaisuuksistaan riippumatta.

Vaikutusvaltaisessa teoksessaan *Multicultural citizenship* (2003 [1995]) kanadalainen filosofi Will Kymlicka pohtii teoksensa lopussa samoja kysymyksiä. Hänen mielestään on ymmärrettävää, että jotkut kantavat huolta vähemmistöille annettujen oikeuksien yhteenkuuluvuuden tunnetta tai keskinäistä solidaarisuutta heikentävästä vaikutuksesta. Pysyäkseen koossa ja toimiakseen kunnolla liberaali yhteiskunta edellyttää vähintään jonkin tasoista tunnetta jaetusta identiteetistä. Kysymys sosiaalisesta yhtenäisyydestä ja keskustelu sen rakentamisen ja ylläpitämisen tarpeesta ovat siten Kymlickan mielestä täysin asiallisia ja tärkeitä.

Suuri osa yhteiskunnan etnisestä ja kulttuurisesta moninaisuudesta on yleensä melko sujuvasti kytkettävissä kansalliseen kokonaisuuteen. Vaikka yksilöt ja ryhmät ylläpitävät omia erityisiä henkilökohtaisia ja kollektiivisia itsekäsityksiään, ne eivät estä laajempaan kansakuntaan kuulumista ja siihen samastumista. Voidaan jopa ajatella, että kansallinen yhteenkuuluvuus ja solidaarisuus voivat vakavasti vaarantua, mikäli vähemmistöille ei anneta tunnustusta ja kulttuurisia oikeuksia. Se voi johtaa selän kääntämiseen yhteiskunnalle ja jopa sen vastaiseen mahdollisesti väkivaltaiseen toimintaan.

Kulttuuristen oikeuksien kannattajat ovat onnistuneet varsin vakuuttavasti kertomaan, että vähemmistöjen sulauttaminen valtaväestöön ei ole kestävä ratkaisu. Kymlicka kuitenkin pahoittelee, että rakentavat näkemykset siitä, millä tavalla sosiaalista yhteenkuuluvuutta pitäisi moninaisuuden oloissa rakentaa, ovat jääneet vähiin. Kysymys on toki vaikea, eikä yksinkertaisia ratkaisuja ole olemassakaan. Yhteiset poliittiset arvot, joita monet hänen kollegansa ehdottavat, eivät tähän riitä. Vaikka monessa länsimaisessa demokratiassa nämä arvot jaetaan, väestöryhmät ovat silti jännitteisessä suhteessa toisiinsa. Yhteiset demokraattiset arvot eivät myöskään auta erottamaan maita ja kansakuntia toisistaan.

Arvot vaativat tuekseen kokemuksen yhteydestä, halun kuulua yhteen ja ajatuksen toisesta kansakunnasta toisaalla. Vaikka amerikkalaisten arvot ovat hyvin moninaisia, käsitys jaetusta amerikkalaisuudesta on varsin kiistaton. Vaikka Ruotsissa ja Norjassa on hyvin samanlaiset liberaalit ja demokraattiset arvot, norjalaiset ovat ja haluavat olla norjalaisia ja ruotsalaiset ruotsalaisia. Yhteenkuuluvuus ja yhteinen kansallinen identiteetti moninaisuuden oloissa edellyttävät sisäisten erojen painamista alas ja ristiriitoja aiheuttavien muistojen ”unohtamista”.

Yhteenkuuluvuuden tunteen ja kansallisen lojaalisuuden synnyttämiseksi ja vahvistamiseksi on olennaista, että vähemmistöihin kuuluvat eivät koe tulevansa yhteiskunnassa alistetuiksi tai nöyryytyviksi. Parempi on, jos asiat voidaan järjestää niin, että he voivat ajatella kielensä, kulttuurinsa tai muun tunnusmerkkinsä nimenomaan voivan hyvin yhteiskunnassa. Tehtävä ei ole helppo, ja se on erityisen vaativa sellaisissa olosuhteissa, joissa moninaisuus on itsessään hyvin monimuotoista, niin kuin se nykyään yhä useammassa yhteiskunnassa on. On alkuperäiskansoja, perinteisiä vähemmistöjä, maahanmuuton tuottamia uusia ryhmiä, ja kaikilla on omanlaisensa suhde valtioon ja yhteiskuntaan. Tällaisissa ”monimutkaisen moninaisuuden” oloissa me nykyään elämme, halusimme tai emme.

Bhikhu Parekh (2005) onkin korostanut, että aikamme monikulttuuriset yhteiskunnat ovat historiallisesti ainutlaatuisia ja tuovat esiin uudenlaisia ongelmia ja kysymyksiä. Nykyisen moninaisuuden oloissa tarvitaan kollektiivisesti hyväksyttäviä ja käyttökelpoisia tapoja sovittaa yhteen sekä yhteisyyden että erillaisuuden vaatimukset. Ilman näitä tapoja yhteiskunta ei voi toimia kuin yksi kollektiivi, jonka on tehtävä yhteisiä päätöksiä sekä säädeltävä ja ratkaistava ristiriitoja. Yhtenäisyyttä tarvitaan myös siihen, että yhteiskunta voi tarjota idean kollektiivisesta itsetunnosta, rohkaista yhteenkuuluvuuden tunnetta ja kansalaisuutta. Yhteinen kansallinen identiteetti lisää yhteiskunnan jäsenten keskinäistä luottamusta ja hyvää tahtoa sekä vahvistaa halukkuutta uhrauksiin ja kompromisseihin.

Kansallinen identiteetti on myös amerikkalaisen politiikan tutkijan ja filosofin Francis Fukuyaman (2018) mukaan edellytys hyvin toimivalle pluralistiselle yhteiskunnalle. Kansallinen identiteetti pitää koossa suuria valtioita, joiden kyky puolustaa itseään on parempi kuin pienten maiden. Se edistää hyvää hallintoa ja vähentää korruptiota, koska poliitikot ja virkamiehet kokevat olevansa samassa veneessä. Yhteenkuuluvuuden tunne on hyödyllistä myös kansantalouden kannalta, koska yhteiseksi koetussa taloudessa toimitaan ryhmärajojen ylitse. Kansallinen identiteetti lisää ylipäättään keskinäistä luottamusta ja laventaa yhteiskunnan jäsenten sosiaalista pääomaa. Sen avulla voidaan rakentaa sosiaalisia turvaverkkoja, ja viime kädessä se on myös liberaalin demokratian yksi edellytys, koska tämä poliittisen järjestelmän muoto voidaan nähdä kansalaisten keskinäisenä sopimuksena.

Tiivistäen voidaan todeta, että kansallisen tason yhteenkuuluvuuden tunteesta seuraa monia hyviä asioita:

- Yhteinen kansallinen identiteetti laskee sosiaalisen vuorovaikutuksen kynnyksiä ja heikentää toisten kanssa tekemisissä olemisen ja toisiinsa tutustumisen pidäkkeitä: ihmiset eivät koe, että vastaantulija on eroistaan huolimatta vieras tai outo.
- Yhteenkuuluvuuden tunne vahvistaa ihmisten keskinäistä luottamusta. Kun ihmiset kokevat olevansa samaa me-yhteisöä, luottamusta ei tarvitse jokaisessa kohtaamisessa tai yhdessä tekemisessä alkaa rakentaa alusta, vaan se on olemassa ikään kuin alkuasetelmassa.
- Tunne kuulumisesta samaan yhteisöön edesauttaa ja vahvistaa valmiutta auttaa myös piirteiltään ja ominaisuuksiltaan itsestä poikkeavaa kanssaihmistä hädässä sekä ennaltaehkäisemään ongelmia joutumista.
- Yhteinen kansallinen identiteetti luo yhteiskuntaan solidaarisuutta, jota voisi kutsua ”pieneksi uhrivalmiudeksi”. Kyseessä on suostumus ja hyväksyntä sille, että jotain henkilökohtaista omaa käytetään yhteiskunnan ylläpitämiseksi

ja yhteisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Esimerkki tästä on verotus ja veronmaksun välttelemättä jättäminen.

- Kansakuntaan samastuminen luo myös ”suurta uhrivalmiutta”. Tarkoiton tällä myönteistä asennoitumista maan, yhteiskunnan ja valtion puolustamiseen sotilaallisissa konflikteissa ja vakavissa kriiseissä. Äärimmäinen esimerkki tästä on valmius lähteä rintamalle ja menettää henkensä sodassa.

Jos yhteinen kansallinen identifikaatio puuttuu, sillä on useita kielteisiä seurauksia:

- Ihmiset kokevat itselleen vieraiksi suuren osan yhteiskunnan jäsenistä: enemmistöön kuuluvat eivät sisällytä vähemmistöihin kuuluvia ”me-ryhmään”, vähemmistöihin kuuluvat eivät tunne yhteiskuntaa, kansakuntaa ja/tai valtiota omakseen.
- Sosiaalisen vuorovaikutuksen aloittamisen kustannukset kasvavat ja yhteistyössä kitka lisääntyy, jos yhteenkuuluvuuden tunnetta ei ole ja jos keskinäinen luottamus pitää aina rakentaa alusta asti uudelleen.
- Vapaaehtoinen osallistuminen yhteisiin ponnistuksiin on vähäistä; välttämättömiin suorituksiin joudutaan käyttämään palkkioita ja sanktioita, viime kädessä pakkoa.
- Kriiseissä ja konflikteissa kansallinen yhtenäisyys rakoilee ja valtion ja yhteiskunnan puolustuskyky heikkenee, resilienssi vähenee. Pahimmillaan kansa jakautuu ja kriisi saattaa kehittyä sisäiseksi konfliktiksi, joka heikentää vielä jälkeinkin päin suuresti yhteiskunnan toimintaa.

Patriotismia ja nationalismia

Jotkut haluavat tehdä selvän eron patriotismin eli isänmaallisuuden ja nationalismin eli kansallismielisyyden välillä, ja suosia edellistä. Eronteko ei ole ongelmaton, koska patriotismin ja isänmaallisuuden käsitteitä käytetään hyvin paljon myös nationalistisissa tarkoituksissa. Näiden kahden ajattelu- ja toimintatavan välillä voi kuitenkin nähdä myös ratkaisevan eron, ja siinä mielessä patriotismissa voi nähdä myös myönteisiä eteenpäin menemisen mahdollisuuksia, kun taas moninaisuuden oloissa nationalismi tuottaa oikeastaan vain ongelmia.

Nationalistinen tapa ymmärtää yhteiskunta ja valtio sekä ihmisen paikka näissä on äärimmäisen yksinkertainen. On houkuttelevaa ajatella, että tähän yksinkertaisuuteen perustuu myös suuri osa nationalismin vetovoimasta maailmassa, joka tuntuu muuttuvan koko ajan vain hahmottomammaksi, ja monimutkaisemmaksi. Nationalismilla ei ole varsinaisesti erityistä teoriaa, mutta olen itse pitänyt mielekkäänä puhua erityisestä nationalistisesta maailmankuvasta. Sen tärkeimmät osatekijät ovat helposti eriteltävissä.

Kansallisuusaatteen kannattaja ajattelee, että ihmiskunta koostuu ensisijaisesti kansoista, jotka ovat ennen muuta etnisesti ja kielellisesti määriteltyjä ja rajattuja. Joissain tapauksissa myös uskonnolla voi olla vahva merkitys. Etnisyydellä viitataan tässä etenkin yhteiseen alkuperään tai sellaista käsitystä ylläpitävään kertomukseen. Nationalismin jyrkimmissä tulkinnoissa myös fyysisiä piirteitä ja ominaisuuksia korostavalla rotuajattelulla voi olla suuri painoarvo määriteltäessä, kuka kuuluu ja kuka ei kuulu kansaan.

Edelleen nationalisti ajattelee, että jokaisella kansakunnalla pitäisi olla oma valtionsa, jonka puitteissa se voi itse vapaasti päättää omista asioistaan. Ideaalitapauksessa jokaisessa valtiossa olisi puolestaan vain yksi kansa, jonka jäseniä ei ole muissa val-

tioissa. Jos valtion rajaama yhteiskunta sisältää useampia ryhmiä, vähemmistöjen velvollisuutena on yksiselitteisesti hyväksyä johtavan kansakunnan asema ja määräysvalta sekä pyrkii sulautumaan valtaväestöön, ellei tätä ole esimerkiksi ihonvärin perusteella tehty mahdottomaksi.

Yksilön velvollisuutena on puolestaan asettaa kansallinen yhteenkuuluvuus kaikkien muiden sosiaalisten identiteettien edelle. Ihmiset kuuluvat useisiin ryhmiin ja yhteisöihin, mutta viime kädessä uskollisuus kansakunnalle ja sen varaan luodulle valtiolle menee kaikkien muiden lojaliteettien ja solidaarisuuksien edelle. Kansakunnan jäsenen – ja kansakunnan johtavan aseman tunnustavan vähemmistön jäsenen – täytyy olla valmis myös tekemään suurin mahdollinen uhraus eli menettämään henkensä taistelussa kansakunnan puolesta.

Tämän nationalistisen maailmankuvan mukaista retoriikkaa on hieman toisistaan poikkeavissa muodoissa helppo löytää tämän päivän pääsääntöisesti oikeistolaisen uusnationalismin variaatioissa eri puolilta Eurooppaa. Kriitikki kohdistuu nykyään ennen muuta siihen yhteiskunnan moninaistumiseen, joka on seurausta viime vuosikymmenten muuttoliikkeestä. Kansallisuusaate onkin tänä päivänä ennen muuta taaksepäin katsovaa, nostalgista. Yhteiskunta haluttaisiin palauttaa takaisin siihen yhtenäiskulttuurin tilaan, jossa sen ajateltiin aikaisemmin olleen, ennen vähemmistöille annettuja – nationalistien mielestä usein kohtuuttomia – oikeuksia ja laajamittaista maahanmuuttoa.

On selvää, että paluuta menneeseen tai tietä yhtenäiskulttuuriseen utopiaan ei ole olemassa. Täsmällisemmin sanottuna, se on mahdollista ainoastaan alkamalla polkea perustavanlaatuisia yksilöille ja ryhmille kuuluvia ihmisoikeuksia sekä sosiaalisia ja kulttuurisia oikeuksia ja vapauksia. Viime kädessä nationalistinen maailmankuva johtaisi nykymaailmassa pakkokeinojen käyttöön ja lopulta väkivaltaan. Kaikki ajattelutavan kanssa eri mieltä olevat ja vähemmistöihin kuuluvat eivät varmasti suostuisi omien oikeuksiensa loukkaamiseen ilman vastarintaa.

Patriotismin tarjoama mahdollisuus rakentaa yhteenkuuluvuutta erilaisten ihmisten keskuuteen perustuu ajatukseen valtion/ yhteiskunnan ja kansan/kansakunnan erottamiseen toisistaan. Isänmaallisuus kohdistuisi nyt valtioon, joka tiukan kansallisvaltiomäärittelyn sijasta olisi ennen muuta poliittinen yhteisö, joka on kulttuurisesti neutraali. Tämä valtio hyväksyy yhteiskunnan etnisen ja kulttuurisen moninaisuuden ja tarjoaa sen sisältämille kulttuurisille yhteisöille oikeuksia. Tällainen valtio ei vastusta vähemmistöjä alueellaan vaan suojelee niitä tarvittaessa nationalistisilta hyökkäyksiltä.

Patriotistinen maailmankuva poikkeaa siis ratkaisevasti nationalistisesta maailmankuvasta. Ihmiskunta jakautuu ennen muuta yksilöihin, jotka kuuluvat elämänsä aikana useisiin erilaisiin ryhmiin ja yhteisöihin. Näiden ryhmien asema yksilön elämässä vaihtelee eri elämänvaiheissa ja elämäntilanteissa. Kuuluminen etniseen, kulttuuriseen ja/tai kansalliseen yhteisöön voi olla ihmiselle tärkeä, mutta ei välttämättä tärkein – joillekin sillä on vain vähän merkitystä. Kuuluminen valtioon on tärkeä, koska – kuten Martha Nussbaum esitti – valtio on yhä yksilön tärkeimpien oikeuksien lähde ja samoin velvollisuuksien kohde.

Nationalistille kansallinen identiteetti on samanaikaisesti sekä poliittinen, etniskulttuurinen että yksilöpsykologinen käsite. Moninaisuuden oloissa elävälle uusisänmaalliselle patriootille nämä identiteetin ulottuvuudet ovat väljemmässä suhteessa toisiinsa. Yksilön näkökulmasta katsottuna sosio-kulttuurinen kansallinen identiteetti voi tarkoittaa eri asiaa kuin sosio-poliittinen kansallinen identiteetti. Kansallinen identiteetti on kuitenkin kaikkineen varsin kiehtova ja monitulkintainen käsite. Koska sitä käytetään paljon näissä keskusteluissa, siihen kannattaa kiinnittää tarkempaa huomiota.

Kansallinen identiteetti on monitahoinen asia

Kansallisesta identiteetistä puhutaan usein ikään kuin käsitteen sisältö olisi itsestään selvä. Näin ei kuitenkaan suinkaan ole. Nykyisissä merkityksissään termillä ei myöskään ole kovin pitkää historiaa, vaikka puhe identiteetistä, tai identtisuudesta, on sinänsä vanhaa perua (ks. Benjamin 2014; Saukkonen 1999).

Identiteetti viittaa etymologisesti samuuteen, ja tämä identtisyys on yksinkertaista todeta esimerkiksi matemaattisissa kaavoissa ja esineiden tapauksessa. Ihmisyksilöön sovellettaessa samuus tiukasti ymmärrettynä tuottaa kuitenkin ongelmia: miten niin minä olen aikuisena sama minä kuin kaksivuotiaana. Henkilöllisyystodistusta (esimerkiksi englanniksi *identity/identification card*) käytetään välineenä sen todistamiseen, että ihminen on ylipäätään se, joka hän väittää olevassa.

Kun on kyse ihmisryhmästä, samuuden problematiikka käy entistä monimutkaisemmaksi. Millä perusteella kaikki nämä erilaiset ihmiset kuitenkin kuuluvat samaan ryhmään tai yhteisöön? Millä perusteella tietty ihmisryhmä on ”sama” ryhmä kuin samanniminen ryhmä sata vuotta sitten, vaikka miltei koko väestö on vaihtunut? Mikä erottaa heidät toisesta ryhmästä, joka kuitenkin monelta osin on ihan samanlainen?

Modernin psykologian uranuurtaja William James teki myöhempää keskustelua ajatellen merkittävän muutoksen, kun hän 1800-luvun lopussa tarkensi ihmisten identiteetin käsitettä siten, että tiukasti otetun samuuden sijasta kyse on identtisuutta koskevista tuntemuksista ja käsityksistä (*the sense of identity*). Näin voidaan paremmin puhua myös kollektiivisista identiteeteistä. *Käsitykset* samuudesta, yhtenäisyydestä ja erottumisesta auttavat kiinnittämään huomion sellaisiin seikkoihin, jotka luovat ja ylläpitävät mielikuviamme näiden ryhmien olemassaolosta.

Osa ihmisen käsitystä itsestään on hänen sosiaalinen identiteettinsä. Se tarkoittaa niitä sidonnaisuuksia, joita ihmisillä

on toisiin ihmisiin ja ihmisryhmiin. Jokaisella meistä on useita tällaisia, ja monet niistä näkyvät myös ulospäin: toiset ihmiset luokittelevat meitä sen mukaan, miltä näytämme esimerkiksi oletetun sukupuolemme, ikämme, ihonvärimme tai pukeutumisemme perusteella. Paikat, joissa asumme ja joissa käymme työssä, vaikuttavat niin ikään sekä muiden kuvaan meistä että omakuvaamme.

Oma käsityksemme itsestämme ei kuitenkaan aina vastaa muiden meistä jakamaa käsitystä. Identiteetti on aina vuorovaiikutuksellinen prosessi sisältä päin luodun itsekäsityksen ja ulkoapäin tulevien, muiden antamien käsitysten välillä. Tämä tietty dialogisuus toteutuu sekä yksilöiden että ryhmien ja yhteisöjen tapauksessa. Yhdenlainen identiteettikriisi on käsillä, kun itse ylläpidetty ja annettu kuva on eri kuin ulkopuolisen maailman kokema ja esittämä kuva. Identiteettikriisistä puhutaan myös silloin, kun yksilö tai ryhmä ei itse enää koe olevansa sellainen, millaisena hän tai se on tottunut itsensä näkemään.

Kansallinen identiteetti on sekä yksilöllisesti että kollektiivisesti erityistapaus. Kollektiivisesti se voidaan jakaa oikeudellis-poliittiseen ja etnis-kulttuuriseen ulottuvuuteen. Edellisestä on kyse ennen muuta valtioiden ja joissain tapauksissa itsehallinnollisten alueiden tai yhteisöjen tapauksessa. Jälkimmäinen liittyy puolestaan ryhmään tai yhteisöön, joka on määritelty etnisesti, kielellisesti, uskonnollisesti tai muuten kulttuurisesti.

Kuten edellä esitettiin, nationalistisen maailmankuvan mukaisesti järjestyneessä sosiaalisessa elämässä näiden välillä ei pitäisi olla eroa. Aidossa kansallisvaltiossa valtion identiteetti ja kansakunnan identiteetti ovat saman yhteiskunnan ja kansallisen yhteisön eri puolia, jotka tukevat toisiaan. Vastaavasti yksilön kansallinen identiteetti ei ole moninainen, vaan moniulotteinen käsitys itsestä ja kuulumisesta. Suomen kielessä tämä näkyy poikkeuksellisen hyvin, kun *kansalaisuuden* käsite sitoo yksilön valtioon ja sen oikeuksiin ja velvollisuuksiin, *kansallisuuden* käsite puolestaan etnis-kulttuurisesti määriteltyyn kansaan.

Uusisänmaallisesta näkökulmasta katsottuna meidän on syytä katsoa myös kansallisen identiteetin käsitettä uusin silmin. Kun valtio ymmärretään kulttuurisesti neutraaliksi ja yhteiskunta kulttuurisesti moninaiseksi, valtioon liitettävä kansallinen identiteetti on vailla etnisiä tai kulttuurisia määreitä. Sen sisällä olevia ryhmäidentiteettejä voidaan myös kutsua kansallisiksi identiteeteiksi, mutta mahdollisesti joitain itsehallinnollisia oikeuksia lukuun ottamatta ne eivät sisällä poliittisia tai oikeudellisia elementtejä. Esimerkiksi Belgiassa voi näin ajateltuna olla Belgian valtion kansallinen identiteetti ja maan ranskankielisten ja hollanninkielisten kansalliset identiteetit.

Tällä tavalla eroteltuna yksilön näkökulmasta hänellä voi vastaavasti olla useita etnisiä, kulttuurisia, ja kansallisia identiteettejä eli sosiaalisen yhteenkuuluvuuden ja itsekäsityksen tuntemuksia ja ajatuksia. Kun valtiota ei ole määritetty etnis-kulttuurisesti, esimerkiksi kielelliset ja uskonnolliset identiteetit eivät ole ristiriidassa valtiollispoliittisten identiteettien kanssa. Ihminen tietää kuuluvansa moneen yhteisöön, jotka ovat hänelle eri tavoin tärkeitä. Nämä yhteisöt myös asettavat hänelle erilaisia odotuksia ja antavat vapauksia niillä elämänalueilla, joihin puuttuminen ei niille kuulu.

Liberaalia nationalismia vai uutta ydinkulttuuria

Kuinka moninaisen yhteiskunnan liberaali valtio onnistuu rakentamaan itselleen sellaisen identiteetin, joka on paitsi maan sisältä ja sen ulkopuolelta tunnistettava, myös tämän yhteiskunnan jäsenille ja valtion kansalaisille rakastettava? Miten siitä saadaan tehtyä uusisänmaallisen rakkauden, perinteisestä ahdasmielisestä nationalismista riisutun patriotismin kohde? Miten tarjotaan ihmisille sellainen sosiaalinen konteksti, jonka sisällä he voivat

tuntee itsensä vapaiksi, turvallisiksi ja omana itsenään yhteisön jäseniksi ja joka samalla kytkee yhteen erilaisia ihmisiä ja saa heidät kokemaan yhteenkuuluvuuden tunnetta?

Aiheesta käydyssä keskustelussa tähän dilemmaan on esitetty kahteen pääluokkaan kuuluvia ratkaisuja, joista toisessa painotetaan vähemmistöjen oikeuksia ja toisessa puolestaan enemmistön symbolista asemaa. Ensiksi mainittu liittyy keskusteluun liberaalista nationalismista ja jälkimmäinen puolestaan debattiin ydinkulttuurista.

Liberaalien nationalistien tavoitteena on luoda ohut mutta kestävä identiteetti, jossa olisi kuitenkin niin paljon yhteistä ja monipuolista tarttumapintaa, että siihen voisi samastua myös tunteiden tasolla. Liberaalin nationalismin kulttuurisesti riisutuimmasta päästä löytyvät esimerkiksi Jürgen Habermasin (1992) ajatukset perustuslaista yhteiskunnan jäsenten yhdistäjänä. Kansakunta rakentuu siten valtion perustavanlaatuisten säädösten ja instituutioiden muodostamaksi poliittiseksi yhteiseksi. Samansuuntaisia käsityksiä löytyy myös Will Kymlickalta, jonka ajatuksissa valtion tekee positiiviseksi samastumiskohteeksi nimenomaan vähemmistöille tarjotut vapaudet ja oikeudet.

Konservatiivisemmat ajattelijat korostavat tarvetta määritellä identiteetti sisällöllisesti vahvemmin. Vaikka yhteiskunnan moninaisuus tunnustetaan ja ryhmien oikeudet ja vapaudet tunnustetaan, valtio ja yhteiskunta tarvitsevat kuitenkin ankkureita, joiden avulla ihmiset voivat tunnistaa itsensä ja toisensa. Tällaisina kiinnekohtina nostetaan usein esille kieli, mutta myös esimerkiksi kulttuuriset tavat ja traditiot sekä historialliset kokemukset ja kohtalot. Näissä keskusteluissa usein esiin nouseva käsite on ydinkulttuuri, *Leitkultur*.

Ydinkulttuurin käsitteen teki tunnetuksi saksansyyrialainen tutkija Bassam Tibi vuonna 1998 ilmestyneessä teoksessaan *Europa ohne Identität* (Eurooppa ilman identiteettiä). Hänen näkemyksessään ydinkulttuurin keskeiset osatekijät muodostuisivat ennemmin länsimaisista poliittisista kuin kulttuurisista arvoista

painottaen esimerkiksi demokratiaa, uskonnonvapautta, valistusta ja ihmisoikeuksia. Ydinkulttuuria alettiin kuitenkin pian pitää esillä ahtaammassa ja kansallismielisemmässä merkityksessä, jossa se kytkeytyi maahanmuuton rajoittamiseen, islamin kritiikkiin ja maahanmuuttajien sulautumisvelvollisuuteen.

Käsitettä yritti palauttaa vapaamielisempään käyttöön historioitsijataustainen belgianflaamilainen poliitikko Bart de Wever. Hän puhuu kansallista identiteettiä nyky maailmassa käsittelevässä teoksessaan (2019) myös uudesta kansalaisuskonnosta, joka ei pakottaisi ketään mihinkään tiukasti määriteltyyn muottiin. Sen sijaan ydinkulttuurin tulisi toimia lähtökohtana julkisen yhteiskunnallisen elämän järjestämiselle. Sen pitäisi olla myös kompassi, joka osoittaa suuntaa valinnoille esimerkiksi sosiaalisten ja kulttuuristen ilmiöiden sallimisen ja kieltämisen välillä.

Lähtökohdat tälle ydinkulttuurille ovat pitkälti samat kuin tämän kirjan alussa kuvatut liberaalin demokratian peruselementit. Valtion tulee olla aatteellisesti neutraali toimija, joka takaa tärkeimmät yksilönvapaudet. Julkinen valta ei saa osoittaa puolueellisuutta minkään uskonnon, elämäntavojen, filosofian tai poliittisen ideologian puolesta tai vastaan. Yksittäisillä viranhaltijoilla voi olla omat käsityksensä, mutta ne eivät saa tulla esille heidän toimensaan.

Esimerkiksi Belgian hollantilaisia yhdistävä ja ranskankielisistä erottava flaamilaisuus ei saa de Weverin mukaan riippua siitä, mihin uskoo tai miten pukeutuu. Yhteiskunnan ei kuitenkaan tarvitse myöntyä kaikkiin ilmaisunvapauden tai kulttuuristen oikeuksien nimissä esitettyihin vaatimuksiin. Julkisen vallan ei pidä lähettää sellaista signaalia, että tiettyjen käyttäytymismallien salliminen tarkoittaa myös julkista tukea niiden taustalla olevalle arvojärjestelmälle. Yhteiskunnan ja julkisen vallan arvoperustan kanssa ei tarvitse olla samaa mieltä, mutta näiden arvojen olemassaolo ja loukkaamattomuus on tunnustettava.

Enemmän sisältöä ja konkretiaa kansalliselle identiteetille antaa hänen mukaansa ennen muuta kieli, joka on sekä vuoro-

vaikutuksen ja itseilmaisun väline että tärkeä osa henkilökohtaista identiteettiä. Ilman alueen valtakielen hallintaa pääsy sisälle flaamilaiseen kansalliseen identiteettiin ja tasavertainen osallistuminen yhteiskuntaan eivät onnistu. Erityisesti aikana, jolloin internet ja muut sähköiset kommunikaation välineet tarjoavat mahdollisuuden pitää kiinteätä yhteyttä taustamaahan ja omaan kielellis-kulttuuriseen yhteisöön, julkisen vallan on pidettävä huolta siitä, että kaikki tietystä maassa asuvat osaavat paikallista kieltä ja myös käyttävät sitä.

De Wever korostaa myös kansalaisuuden symbolista ulottuvuutta. Sen lisäksi että kansalaisuus tarjoaa pääsylipun moniin oikeuksiin ja vapauksiin, se on ”identiteettimme olennainen ilmentymä, samoin tuolle identiteetille dynaamisesti muotonsa antavan valistuneen ydinkulttuurin artikulaatio”. Kansalaisuuden pitäisi hänen mukaansa olla tarjolla vain riittävän maassa oleskelun jälkeen ja vasta kun kansalaisuuden hakija kykenee osoittamaan (hollannin) kielen taitonsa ja muuta yhteiskuntaan osallistumistaan. Kansalaisuuden saamisen pitäisi olla juhllainen tilaisuus, jossa poliittisen järjestelmän uusi jäsen antaa kuuliaisuusvalan.

Myös Patrick Loobuyck esittää kirjassaan, että liberaalin nationalismin mukaista ohutta kansallista identiteettiä pitäisi pystyä jotenkin konkretisoimaan ja tekemään helpommin ymmärrettäväksi sekä myös tunteen tasolla samastuttavaksi. Loobuyck ehdottaa tähän tarkoitukseen ydinkulttuurin sijaan kulttuurien välisiä yhteyksiä sekä instituutioiden että yksilöiden ja ryhmien tasolla luovaa interkulturalismia. Erilaisten ihmisten kohtaaminen ja yhdessä tekeminen tasa-arvoisista lähtökohdista vähentävät kontaktihypoteesin mukaisesti ennakkoluuloja, vähentävät stereotyyppisiä käsityksiä ja lisäävät avoimuutta ja suvaitsevaisuutta.

Kulttuurienvälisen vuorovaikutuksen avulla voidaan vahvistaa solidaarisuutta yhteiskunnan jäsenten kesken myös sellaisissa tapauksissa, joissa jaettua kansallista identiteettiä ei (vielä) juurikaan ole. Olemalla tekemisissä toistensa kanssa mielekkäissä toimissa ja tehtävissä ihmiset alkavat nähdä erojen lisäksi myös heitä yhdistä-

viä tekijöitä ja kokea yhteenkuuluvuuden tunnetta. On tärkeää, että kohtaaminen ja kanssakäyminen tapahtuvat yhdenvertaisesti ja ilman tarpeetonta kilpailua. Optimaalista on, jos yhdessä toimimalla voidaan saavuttaa yhteisiä tavoitteita ja jos sosiaaliset normit ja pelisäännöt kannustavat yhteydenottoon ja yhdessä tekemiseen.

Kohtaamiselle tulee siten olla myös konkreettisia mahdollisuuksia. Interkulturalistinen toiminta on mahdotonta ilman yhteistä tilaa, jossa tehdä asioita yhdessä, ja yhteistä julkisuutta, jossa käydä keskustelua yhteisistä asioista. Vastaavasti yhteisen tilan puute johtaa helposti siihen, että ihmiset elävät toisistaan erillään ilman kosketusta ja vuorovaikutusta. He myös alkavat suhtautua toisiinsa epäluuloisesti, keskinäinen luottamus vähenee, yhteenkuuluvuus heikkenee ja solidaarisuus katoaa. Tämän jälkeen yhteiseen tekemiseen ryhtyminen on myös aikaisempaa vaikeampaa. Julkisen vallan on hyvä tarjota paikkoja ja tiloja, joissa ristiriitoja voidaan käsitellä ja konflikteja ratkaista.

Yhteenkuuluvuuden tunteen rapautumisesta oli huolissaan myös Francis Fukuyama laatiessaan omaa, identiteettiä käsittelevää teostaan. Hän puhuu etnisestä ja kulttuurisesta moninaistumisesta (monikulttuurisuudesta), mutta myös laajemmin sellaisesta kulttuurimuutoksesta, joka on johtanut Fukuyaman sanoin ekspressiiviseen individualismiin. Vapauden käsite on venytetty kunkin yksilön loukkaamattomaksi oikeudeksi määritellä oman olemassaolonsa tapa, asioille antamansa merkitykset ja jopa maailmankaikkeuden luonne ja inhimillisen elämän mysteeri. Tämän seurauksena yhdessä elämisen ja toimimisen edellytykset ovat vakavasti heikenneet.

”Ellemme ole yhtä mieltä ainakin pienestä määrästä yhteistä kulttuuria, emme pysty tekemään yhteistyötä keskenämme emmekä katsomaan samoja instituutioita laillisiksi. Emme voi edes viestiä toistemme kanssa, ellei meillä ole yhteistä kieltä yhteisesti ymmärrettyine merkityksineen.”

(Fukuyama 2020, 79).

Vastareaktionä tälle kehitykselle myös monenlaiset keskipakoiset kollektiiviset identiteetit ovat vahvistuneet. Identiteettipoliittinen ajattelu- ja toimintatapa ajaa ihmisiä ryhmiin ja yhteisöihin, jotka jakavat ihmisiä jyrkästi sisä- ja ulkoryhmiin ja joissa uskotaan oman asian oikeuteen ja pidetään tiukasti kiinni omista oikeuksista ja vapauksista. Tämän teoksen näkökulmasta katsottuna tärkeitä tällaisia identiteettipoliittisia liikkeitä ovat etenkin uusnationalistiset ryhmittymät ja poliittisen islamin erilaiset muodot.

Keskinäisestä vihamielisyydestään huolimatta niissä on paljon yhteistä. Molemmat ilmentävät alistetun tai tukahdutetun ryhmäidentiteetin pyrkimystä saada julkista tunnustusta ja arvostusta. Ne ovat ideologioita, jotka auttavat ihmisiä ymmärtämään oman yksinäisyytensä ja hämmennyksensä perimmäisiä syitä ja jotka osoittavat onnettomalle ihmiselle syyllisen heidän hätäänsä ja ahdinkoonsa. Molemmat ovat myös eksklusiivisia yhteisöjä: ulkopuolelle rajataan ne, jotka eivät kuulu samaan kansakuntaan tai tunnusta samaa uskontoa ja sen tiettyjä tulkintoja.

Ongelmana on siis identiteettipolitiikan valtavirtaistuminen ja nouseminen yhteisten asioiden järjestämisen ja hoitamisen sekä laaja-alaisten ja kauaskantoisten uudistustarpeiden edelle. Tämä kehitys pitäisi saada käännetyksi ennen kuin on liian myöhäistä. On hyväksyttävä yhteiskuntien sisäinen moninaisuus, mutta samalla onnistuttava ylläpitämään ja vahvistamaan sellaisia laajoja ja kokoavia kansallisia identiteettejä, jotka mahdollistavat yhteisten tavoitteiden asettamisen ja saavuttamisen. Tarvitaan uusi ”me”, joka yhdistää ryhmäidentiteettejä toimivaksi kansalliseksi kokonaisuudeksi ja onnistuu tällä tavalla haastamaan pahimmillaan rasistisen uusnationalistisen identiteettipolitiikan ja muut yhteiskuntaa vakavasti hajottavat tendenssit.

Mukaan kutsuvat symbolit ja kertomukset

Useilla ihmisyhteisöillä tai -organisaatioilla on symboleja, joista niiden jäsenet tunnistavat oman joukkonsa ja joista ulkopuoliset tiedostavat niiden olemassaolon. Symbolit kantavat myös usein mukanaan ryhmän arvoja, joskin niiden alkuperäinen merkitys on jo voinut huuhtoutua pois. Valtiolla on laaja valikoima erilaisia tunnusmerkkejä, ja valtioiden kansainvälisessä järjestelmässä useimmilta mailta löytyvät samat symboliset rakenteet. Niiden liput voidaan sijoittaa pöydälle ilmaisemaan, kenen paikka on missäkin, jalkapallo-otteluiden aluksi ja olympialaisten voittajien kunniaksi voidaan esittää kansallislaulut.

Valtion tärkein tunnusmerkki on tietenkin sen nimi, jonka käyttö on niin automaattista, ettei sitä usein tule edes ajatelleeksi symbolina. Joissain tapauksessa nimeen ja sen merkityksiin liittyvät jännitteet nousevat kuitenkin esille. Näin tapahtui esimerkiksi Jugoslavian hajoamisprosessin yhteydessä. Kreikka vastusti sitä, että yksi uusista tasavalloista otti itselleen nimen Makedonia. Nytemmin maa tunnetaan Pohjois-Makedoniana, mutta pitkään asiaa jouduttiin kiertämään kömpelöllä ilmaisulla ”Entinen Jugoslavian tasavalta Makedonia”. Irlannin saaren pohjoisosan nimittäminen Pohjois-Irlanniksi tai Ulsteriksi sisältää myös poliittisen kannanoton: Pohjois-Irlanti on osa Irlantia.

Muita valtiollisia symboleja ovat esimerkiksi edellä mainitut lippu ja kansallislaulu, joka on toisinaan sanaton, sekä vaakuna. Useimmissa maissa vietetään myös jotain päivää vuodessa erityisenä kansallispäivänä, jonka taustalta löytyy itsenäistyminen tai jokin muu historiallinen tapahtuma. Vähemmän virallisia ovat niin ikään monissa maissa käytössä olevat kansalliseläimet, kansallispuut tai -kasvit, kansallispuvut, kansallissoittimet sekä erityiseen asemaan nostetut kansallissäveltäjät, -runoilijat tai -filosofit. Etenkin tässä kohtaa valtion poliittiset symbolit lähenevät johonkin kansakuntaan kytkeytyviä kulttuurisia tunnusmerkkejä.

Symboleita löytyy tietenkin myös muilta alueilta, paikkakunnilta, ryhmiltä ja yhteisöiltä, ja esimerkiksi Euroopan unionilta.

Euroopan unioni kuuluukin niihin organisaatioihin, jotka tunnuslausettaan myöten korostavat sisäistä erilaisuutta. *Moninaisuudessaan yhtenäinen* viittaa yhtäältä maanosan lukuisiin kulttuureihin, perinteisiin ja kieliin sekä toisaalta haluun työskennellä yhdessä rauhan ja hyvinvoinnin puolesta. *E pluribus unum* lukee myös Yhdysvaltain vaakunassa, joskin vuonna 1956 kongressi valitsi maan viralliseksi tunnuslauseeksi kulttuurisesti ja elämäkatsomuksellisesti rajaavamman *In God We Trust* -lauseen. Useissa maissa ajatus yhtenäisyydestä ja sen positiivisesta, ellei jopa elintärkeästä merkityksestä tuodaan vielä selvemmin esiin. Suomella ei ole virallista mottoa.

Valtiollisia symboleja on usein myös muutettu, ja joskus tarkoituksena on ollut avartaa käsitystä kansakunnasta sulkemaan sisään myös sen lukuisia ryhmiä ja yhteisöjä. Kanada luopui visuaalisista viittauksista Britanniaan ottamalla vaahteranlehtilipun käyttöön 1960-luvulla. Saksassa alettiin toisen maailmansodan jälkeen laulaa *Deutschlandlied* sen kolmannesta säkeistöstä lähtien, jolloin laulua ei aloiteta kansallissosialistista taakkaa kantavalla *Deutschland, Deutschland, über alles* -säkeellä. Alankomaiden nykyinen kansallislaulu alkaa kuvaamalla 1500-luvun lopun kansallissankarin Vilhelm Oranialaisen saksalaisia, ranskalaisia ja espanjalaisia taustoja ja kytköksiä. Sitä edelsi *Wien Neêrlands bloed*, joka korosti kansakuntaa vieraista tahoista vapaana verenperintöyhteisönä.

Monet valtiollisista/kansallisista symboleista ovat kuitenkin paljon nuorempia kuin usein tullaan ajatelleeksi, myös maisa, jotka ovat valtioina olleet olemassa jo pitkän aikaa. Niissä on usein tapahtunut pienempiä tai suurempia muutoksia. Kuitenkin näihin symboleihin suhtaudutaan usein hyvin vakavasti ja tunteenomaisesti, ja niiden väärinkäyttöä tai muuta normista poikkeamista pidetään helposti pyhäinhäväistyksenä. Tämä johtaa siihen, että vihaa toista valtiota tai kansakuntaa kohtaan osoitetaan nimenomaan kohtelemalla näitä symboleja kaltoin, kuten tallat-

taessa lippua maahan tai polttamalla se. Rauhallisempi suhtautuminen symboleihin vähentäisi myös niiden häpäisemistä.

Monen maan symboliikkaan sijoittuu yhä suoria tai epäsuoria viittauksia siihen, ketkä ovat ”aitoja” kansakunnan jäseniä ja ketkä taas nimenomaan eivät ole. Israelin valtion kansallislaulu, vaaku-na ja lippu viittaavat vahvasti juutalaisuuteen, vaikka väestöstä suuri osa on arabeja tai muihin etnisiin tai kulttuurisiin ryhmiin kuuluvia, esimerkiksi islaminuskoisia tai kristittyjä. Usein tämä vertauskuvallisuus on kuitenkin jo liudentunut ja kadonnut historian hämäriin. Esimerkiksi ristiä Englannin tai Suomen lipuissa ei enää ymmärretä kristillisiksi symboleiksi.

Kaikissa moninaisissa yhteiskunnissa valtiollista tai kansallista symboliikkaa kannattaakin tutkiskella sen eksklusiivisuuden tai inklusiivisuuden sekä sen herättämien tunnereaktioiden näkökulmasta. Jotkut pahoittavat mielensä siitä, että esimerkiksi ulkomaalaistaustaiset tai vähemmistöihin kuuluvat eivät laula kansallislaulua tai näyttävät vaivaantuneilta kansallisten symbolien edessä. Käytöksen taustalta voi kuitenkin löytyä myös hyviä syitä, jotka voivat liittyä esimerkiksi symboleiden tuottamiin sisällöllisiin mielle yhtymiin tai historiallisiin kokemuksiin. Monissa maissa kansallismielinen äärioikeisto on myös onnistunut valjastamaan kansallisia symboleja omaan käyttöönsä.

Symbolien lisäksi kansakuntaa yhdistää ja erottaa muista myös yhteinen kertomus, kansallinen historia laajasti ymmärretynä. Oma ja yhteiseksi koettu narratiivi liittyy nykyhetken ja sen ihmiset aikaisempien sukupolvien ja historiallisten tapahtumien jatkumoon. Sen avulla kansakunnasta tulee ranskalaisen Ernest Renanin 1800-luvun lopulla muotoilema ”henkinen periaate”. Taaksepäin katsomisen lisäksi kansallinen kertomus osoittaa myös tietä eteenpäin. Se velvoittaa nykyisiä ja tulevia sukupolvia jatkamaan elämää yhdessä, muistamaan koetut kärsimykset ja kunnioittamaan saavutettuja voittoja.

Historia voi kuitenkin paitsi yhdistää myös erottaa. Harvat yhteiskunnat ovat menneisyydessä vailla sisäisiä ristiriitoja, ja ker-

rotuilla tarinoilla on taipumus suosia voittajien tekemiä tulkintoja. Itsensä tunnistaminen kansallisesta tarinasta on ymmärrettävästi erityisen hankalaa niille, jotka ovat itse muuttaneet uuteen asuinmaahansa tai joiden suvulla ei ole seudulla pitkää historiaa. Voi olla, että oma etninen, kulttuurinen tai kansallinen tausta kuuluu toisen maan perinteisiin vihollisiin ja viholliskuviin. Niiden esillä pitäminen ja korostaminen saattavat yhdistämisen sijaan jakaa yhteiskuntaa.

Will Kymlicka nostaa Ernest Renanin kirjoituksista myös huomion, jonka mukaan yhteisen kansallisuuden jaetun kokemuksen luominen edellyttää muistamisen ohella myös unohtamista. Etenkin monikansallisissa ja monikulttuurisissa yhteiskunnissa voi olla tärkeätä poistaa kansallisesta kertomuksesta ristiriitoja aiheuttavia muistoja tai muuttaa niitä. Muuten historia, jonka pitäisi yhdistää ja tuottaa yleviä tunteita, saa aikaan jakolinjoja ja katkeruutta. Toisaalta pyrkimykset puhdistaa tai uudelleen tulkita historiallista tarinaa voivat myös aiheuttaa omat jännitteensä ja jopa konfliktinsa. Tämä näkyy esimerkiksi monien maiden siirto-maahistoriaa ja rasismia käsittelevissä keskusteluissa.

Varsinaisen historiankirjoituksen pitää tietenkin olla mahdollisimman objektiivista ja tieteelliseen tutkimukseen perustuvaa. Myös silloin kun laaditaan esimerkiksi historian oppikirjoja tai yleisteoksia tai kun pidetään kansalliseen historialliseen kertomukseen vahvasti liittyviä puheita tai esitelmiä, valittavana on aina sisällöllisiä vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia painottaa joitain asioita ja ilmiöitä enemmän kuin muita. Jokainen kertomus on valintojen tulos. Tärkeätä on olla tietoinen tästä valintatilanteesta ja valintojen mahdollisista vaikutuksista.

Moninaisen yhteiskunnan yhteisen identiteetin ja yhteenkuuluvuuden tunteen rakentamisen mielessä on tärkeätä, ettei esimerkiksi historiallista moninaisuutta paineta näkymättömiin tai tuoda esille vähemmistöjä ja niiden kulttuuripiirteitä tarkoitushakuisesti kielteisessä valossa. Ylipäätään ryhmien ja yhteisöjen stereotyyppisiä kuvauksia kannattaa välttää ja enemmän sisällyt-

tää mukaan myös vähemmistöjen omaa näkökulmaa menneisyyteen ja niiden rooliin valtion, yhteiskunnan ja kansakunnan eri vaiheissa. Esimerkiksi Suomen historialliset vähemmistöt osallistuivat vahvasti maan puolustamiseen toisessa maailmansodassa.

Vastavuoroisuuden periaate pätee kuitenkin myös tässä. Vähemmistöjen ja maahanmuuttajien velvollisuuksiin kuuluu tunnustaa kansallisen tarinan merkitys yhteiskuntaa ja valtiota koossapitävänä voimana ja monille yhteiskunnan jäsenille psykologisesti ja emotionaalisesti merkityksellisenä asiana. Perinteisiin vähemmistöihin ja maahanmuuton toiseen sukupolveen kuuluvat lapset ja nuoret oppivat valtion, yhteiskunnan ja kansakunnan historiasta koulussa. Sen sijaan myöhäisessä nuoruusiässä tai aikuisiällä muuttaneiden kannattaa hankkia tietoa uuden asuinmaansa menneisyydestä. Vastaanottavan yhteiskunnan on puolestaan hyvä tarjota materiaalia ja tilaisuuksia oppia uutta.

Kuinka kansakunnat rakennetaan uudelleen?

1800-luku oli kansakuntien rakentamisen suuri vuosisata. Edessä olevat haasteet liberaalin demokratian ja moninaisen yhteiskunnan yhdistämisessä käyvät kenties helpommiksi ratkaista, kun muistetaan, että kansallisvaltiossa ei myöskään ollut mitään luonnollista. Alueellisesti rajattu ja keskitetysti johdettu valtio, joka yhtenäistettiin sisäisesti niin modernilla hallinnolla ja liikenteen infrastruktuurilla kuin kansallisilla symboleilla ja kertomuksilla, osoittautui omana aikanaan toimivaksi ratkaisuksi kehittää yhteiskuntaa taloudellisesti ja poliittisesti sekä puolustaa niitä ulkoisia vihollisia vastaan.

Joissain tapauksissa, kuten Ruotsissa, valtion olemassaolo edelsi sen rakentamista kansallisvaltioksi. Toisissa tapauksissa, kuten Virossa, kansallismielinen liikehdintä edelsi itsenäisen val-

tion syntyä. Suomi on tässä katsannossa hieman erikoinen, koska yhteiskunnan modernisaatio ja kulttuurinen yhtenäistäminen saattoivat tapahtua autonomisessa suuriruhtinaskunnassa, vaikka valtio ei ollutkaan itsenäinen. Suomalainen nationalismi oli myös sikäli omituista, että monet äidinkieleltään ruotsinkieliset edistivät suomalaisuuden vahvistamista ja samalla sellaista kansakuntäkäsitystä, joka nojasi pitkälti suomen kieleen.

Kaikissa tapauksissa kansallista herättämistä voitiin tehdä olosuhteissa, jotka olivat monella tapaa suotuisat. Kuten edellä viitattiin, myös liikennevälineet ja -reitit kehittyivät nopeasti 1800-luvulla. Kaupungistumisen myötä entistä suurempi osa ihmisistä asui alueellisissa tai kansallisissa keskuksissa, joissa ihmisten kohtaaminen arkipäiväistyi. Tuotantorakenteen muutos maataloudesta teollisuuteen toi niin ikään ihmisiä tekemisiin toistensa kanssa. Se myös edellytti aikaisempaa koulutetumpaa väestöä. Koululaitoksen ohella myös yhdistys- ja kansalaistoiminnan monet muodot lisäsivät kuulumista yhteen kansakuntaan.

Valtiokäsityksen siirtämistä yhtenäisyyttä korostavasta kansallisvaltiosta moninaisuuden hyväksyvään liberaalidemokraatiseen valtioon joudutaan tekemään vaikeammassa olosuhteissa. Liikennereitit ovat nykyään globaaleja, ja matka toiseen maahan voi olla helpompi ja halvempi kuin johonkin oman maan toiseen kaupunkiin. Vuorovaikutus on muutenkin rajoja ylittävää tehokaiden tietoverkkojen aikakaudella. Ihmisillä on taskussaan koko maailma, mutta kohtaukset saman seudun muiden asukkaiden kanssa voivat olla harvassa. Mediamaisema on kaikkineen aikaisempaa paljon kansainvälisempi.

Etenkin maissa, joissa on luovuttu yleisestä asevelvollisuudesta, väestöä vahvasti yhdistävästä ja muista erottavista elementeistä on jäljellä oikeastaan vain koululaitos. Siksi sen merkitys yhteiskuntaa koossa pitävänä instituutiona on entistäkin tärkeämpi. Monet ovatkin viime aikoina kiinnittäneet siihen suurta huomiota. Edellä siteeratulle Bart de Weverille koulu on instituutio, jossa valmistuu tulevia kansalaisia. Se ei saa olla olohuoneen jatke, vaan

res publican eteinen. Kouluissa täytyy huolehtia siitä yhteenkuuluvuuden tunteen rakentamisesta, joka saattaa kotioloissa jäädä tekemättä.

Koululaitos aina opetuksen valtakunnallisista perusteista pedagogisiin käytänteisiin ja oppilaiden keskinäiseen vuorovaihtukseen voi vaikuttaa suuresti ja myönteisesti keskinäisen yhteenkuuluvuuden tunteeseen ja erilaisuuden kunnioittamisen kokemukseen. Kouluissa voidaan myös oppia, sisäistää ja soveltaa moninaisen yhteiskunnan pelisääntöjä esimerkiksi siitä, mikä on sallittua ja mikä kiellettyä. Lapset ja nuoret voivat oppilaitoksissaan oppia käymään asiallista keskustelua kiistanalaisista asioista ja katsomaan asioita eri näkökulmista. Sanomattakin on selvää, että vaikutus voi näissä kaikissa kohdissa olla myös päinvastainen, jos tehdään vääriä asioita väärin.

Martha Nussbaum esittää omassa kirjoituksessaan patriotismin opettamisesta joitain periaatteita, joita seuraamalla isänmaallisuudesta saadaan esille sen parhaat puolet ja sen huonoimpia puolia voidaan puolestaan pitää kontrollissa. Olen muokannut alkuperäistä listaa hieman tämän teoksen tarpeisiin ja suomalaisen kontekstia silmällä pitäen.

1. Aloita rakkaudesta. Lapsista ei tule hyviä kansakunnan arvostelijoita ja toisinajattelijoita, elleivät he ensin opi värittämään kansakunnasta ja sen historiasta.
2. Aloita myös kriittisen ajattelun opettaminen varhain ja jatka siihen kasvattamista. Lapset voivat oppia järkeilyn taitoja jo varhain ja mielellään, jopa rakastaen, jos asia esitetään fiksusti ja oppilaiden ikä huomioiden.
3. Isänmaallisuuteen pitää kasvattaa inklusiivisesti. Kansakunnasta pitää kertoa niin, että myös erilaisten vähemmistöjen asemat, roolit ja kohtalot sisältyvät tarinaan.
4. Menneisyyden sotia ja konflikteja ja niiden syitä pitää käsitellä demonisoimatta vastapuolta tai vihollista.

5. Oppilaiden on opittava arvostamaan ja kunnioittamaan historiallista totuutta ja kansakuntaa sellaisena kuin se todellisuudessa on, arvoja vääristämättä ja vähemmistöjä leimaamatta.

Mitä aikuisiin tulee, tärkeätä olisi saada Suomeen muuttaneet ja vähemmistöihin kuuluvat uskomaan, ettei itsensä suomalaisiksi kokeminen edellytä aikaisemmasta tai toisesta identiteetistä luopumista. Sen sijaan, että ihmisten pitäisi astua uuteen elämään kuin toiseen huoneeseen ja lukita ovi perässään, asuinmaan kansakuntaan itsensä identifioiminen pitäisi nähdä ovena toiseen maailmaan. Tässä uudessa elinympäristössä voi tehdä ja kokea monenlaista samalla kun aikaisemmasta elämästä voi säilyttää sen, mikä siinä on arvokasta ja ylläpitää sitä identiteetin osaa omassa itsekäsityksessään.

Nämä ajatukset tulivat mieleen, kun kuulin Ylen srilankalais-taustaisen kolumnistin Rajkumar Sabanadesanin (2021) kertovan radiossa, että hän ei koe olevansa suomalainen, eikä hän pyydä eikä edes halua itselleen ”oikeutta” olla suomalainen (lainausmerkit alkuperäiset kolumnin kirjallisessa versiossa). Sabanadesan kokee olevansa identiteetiltään ensisijaisesti tamili ja hän on ylpeä tästä taustastaan. Hänen mielestään oletus siitä, että kaikki Suomessa asuvat tuntisivat itsensä suomalaisiksi, on arrogantti.

Jäin pohtimaan, että mikä on ollut se viesti ja kuka on ollut sen viestin lähettäjä, joka on saanut hänet ajattelemaan, että tamilius ja suomalaisuus sulkevat toisensa pois. Suomalaisessa kotouttamispolitiikassa (ja vähemmistöpolitiikassa) on jo pitkään ollut se linjaus, että oman etnisen tai kulttuurisen identiteettinsä säilyttäminen on paitsi sallittua myös suotavaa, samalla kun kaikkien toivotaan osallistuvan suomalaiseen yhteiskuntaan ja pitävän itseään ainakin jossain määrin suomalaisena. Monissa Euroopan suurkaupungeissa, ja esimerkiksi Suomen pääkaupunkiseudulla, ei ole oikeastaan muuta mahdollisuutta kuin hyväksyä ihmisten

lukuisat, rinnakkaiset tai päällekkäiset samastumisen kohteet ja siten yhteisöjäsenyydet.

Sabanadesanin kolumni sisältää kuitenkin myös olennaisen tarkennuksen, joka paljastaa, että hän itsekin ajattelee lopulta samansuuntaisesti. Hän sanoo olevansa ”ylpeästi Suomen kansalainen, ja haluan sydämeni pohjasta tehdä työtä tämän yhteiskunnan eteen. Rakastan Suomea, enkä voisi kuvitella enää asuvani missään muualla.” Vaikka hän ei koe olevansa etniseltä identiteetiltään suomalainen, hän on kansalaisuudeltaan ja yhteiskunnalliselta lojaliteetiltaan suomalainen. Rakastamisesta puhuminen viittaa vahvaan tunnesidokseen, ja ”nussbaumilaisittain” hänen voi ajatella olevan niin isänmaallinen, ettei paremmasta väliä.

Miltä Suomi näyttää moninaisen yhteiskunnan ja liberaalin demokratian valossa?

Miltä Suomi näyttää nyt liberaalin demokratian, moninaisuuden sallimisen, yhteisten pelisääntöjen ja kansallisen identiteetin avoimuuden perspektiiveistä? Tässä luvussa analysoidaan suomalaista valtiota ja yhteiskuntaa näistä kysymyksistä käsin. Ensin selvitän kielellisten ja kulttuuristen vähemmistöjen oikeuksia suomalaisessa yhteiskunnassa ja sen jälkeen liberaalille moniarvoiselle demokratialle maassamme viime aikoina ilmenneitä haastajia. Tarkastelen myös, millä tavalla Suomessa on toistaiseksi käsitelty erilaisia kysymyksiä kulttuuristen vapauksien rajoista. Suomen kansallista identiteettiä, symbolista kansakuntaa, on myös syytä analysoida suhteessa muodollisiin vapauksiin ja oikeuksiin. Lopuksi arvioin, onko Suomi mahdollisesti perfektionistinen yhteiskunta, ei pelkästään liberaali vaan myös etninen tai sekulaari demokratia.

Suomi on liberaali demokratia, jossa monilla vähemmistöillä on oikeuksia

Suomi on itsenäistymisestään lähtien säilynyt edustuksellisenä demokratiana, jossa muiden Pohjoismaiden tavoin yksilöiden vapaudet ja oikeudet ovat jo pitkään olleet korkeassa arvossa.

Perusoikeuksia vahvistettiin 1990-luvun puolivälissä, jolloin suurin osa oikeuksista saatettiin myös Suomessa asuvien muiden maiden kansalaisten ulottuville. Nykyisen tulkinnan mukaan kaikki Suomen yhteiskuntajärjestyksen piirissä olevat ovat lain edessä yhdenvertaisia. Kansallisia perusoikeuksia vahvistavat edelleen Euroopan unionin perusoikeudet, Euroopan neuvoston puitteisissa tehdyt sopimukset sekä kansainväliset ihmisoikeussopimukset.

Suomi on ollut itsenäistymisestä lähtien virallisesti kaksikielinen valtio. Molempien kansalliskielten puhujien, suomenkielisten ja ruotsinkielisten, oikeuksista määritetään tarkemmin kieli-laissa ja eräissä muissa laeissa. Selvästi suomenkielisiä pienemmästä väestöosuudesta huolimatta ruotsin kieli ei ole muodollisesti vähemmistökieli vaan toinen kansalliskieli. Suomen Euroopan neuvostolle tekemässä raportoinnissa alueellisia ja vähemmistökieliä koskevan peruskirjan täytäntöönpanosta ruotsin kieltä pidetään *de facto* kielellisenä vähemmistönä. Monista muista kaksikielisyys- tai monikielisistä maista Suomen erottaa se, että Suomessa näitä kansalliskieliryhmiä ja niihin kuuluvien oikeuksia ei ole rajattu alueellisesti. Poikkeuksen muodostaa kansainvälisen sopimuksen nojalla yksikieliseksi määritelty Ahvenanmaan maakunta.

Vuodesta 1992 lähtien Suomessa puhutuilla saamen kielillä, pohjoissaamalla, inarinsaamalla ja koltansaamalla on ollut virallisen kielen asema saamelaisten kotiseutualueella eli Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnissa sekä Sodankylän pohjoisosassa. Saamenkielisten kielellisistä oikeuksista säädetään tarkemmin saamen kielilaissa. Saamelaisilla on muun muassa oikeus asioida äidinkielellään virastoissa ja saada terveystalveta saameksi tällä alueella. Suomen saamelaisten korkein poliittinen elin on *Sámediggi* eli saamelaiskäräjät. Sen yhteydessä toimii myös kielten ylläpidosta ja kehittämisestä huolehtiva kielineuvosto.

Suomen valtio ei virallisesti tunnusta muita vähemmistöjä ja vähemmistökieliä. Perustuslain 17. pykälässä säädetään kuitenkin, että alkuperäiskansa saamelaisten lisäksi romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus kielenä ja kulttuurinsa kehittämiseen. Näistä

”muista ryhmistä” perustuslain perusoikeusuudistuksen esitöissä mainitaan juutalaiset ja tataarit. Euroopan neuvoston edellä mainitun peruskirjan täytäntöönpanon raportoinnissa Suomi raportoi vuonna 2017 ruotsin kielen ja saamen kielten lisäksi romanikielestä, venäjän kielestä, tataarikielestä, jiddiisistä, karjalan kielestä ja viron kielestä sekä suomenkielisestä ja ruotsinkielisestä viittomakielestä. Suomi on allekirjoittanut myös Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleis-sopimuksen ja raportoi tässä yhteydessä näistä kieliryhmistä, jid-dišin osalta laajemmin Suomen juutalaisista.

Uskonnonvapautta koskevan perustuslain säännöksen mukaan jokaiselle Suomessa kuuluu uskonnon ja omantunnon vapaus. Se sisältää oikeuden tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeuden ilmaista vakaumus ja oikeuden kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Vuodelta 1923 olevaa uskonnonvapauslakia uudistettiin kokonaisuudessaan vuonna 2003. Lainsäädäntöön on lisätty esimerkiksi yksilöiden itsemääräämisoikeutta uskonnolliseen yhteisöön liityttäessä ja siitä erottaessa vahvistavia säännöksiä sekä tarkennettu uuden uskontokunnan perustamista koskevia säännöksiä.

Varsinainen valtionkirkkojärjestelmä purettiin Suomessa jo 1800-luvulla. Suomen evankelisluterilaisella kirkolla ja sittemmin myös Suomen ortodoksisella kirkolla on kuitenkin ollut laissa säädely asema erityisine oikeuksineen. Molemmista kirkkokunnista on käytetty kansankirkon nimitystä. Vuodesta 2009 lähtien Suomessa myös muilla rekisteröidyillä uskonnollisilla yhdyskunnilla on ollut mahdollisuus saada valtionavustusta toimintansa tukemiseen. Näillä avustuksilla edistetään uskonnonvapauden toteutumista parantamalla uskonnollisten yhteisöjen mahdollisuuksia uskonnon tunnustamiseen ja harjoittamiseen.

Perusopetukseen kuuluu oman uskonnon opetus, joka ei kuitenkaan ole tunnustuksellista. Sen vaihtoehtona on elämäntietomustiedon opetus. Uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomat

voivat kuitenkin osallistua uskonnon opetukseen. Evankelisluterilaiseen kirkkoon ja ortodoksiseseen kirkkoon kuuluvat osoitetaan kyseiseen oman uskonnon opetukseen. Muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvat oppilaat voivat pyytää oman uskonnon opetusta. Kunnalla on velvollisuus järjestää tätä opetusta, mikäli kunnan tai muuten koulutuksen järjestäjän alueella on vähintään kolme tähän uskontokuntaan kuuluvaa oppilasta.

Suomessa asuvien ulkomaalaisten oikeudet olivat monella tapaa rajoitetut 1980-luvun lopulle saakka. Siihen asti maahanmuutto Suomeen oli tosin myös varsin vähäistä. Kun maahanmuutto alkoi kasvaa, Suomessa ryhdyttiin sujuvaa asettautumista yhteiskuntaan ja asuinpaikkakunnalle edistäviin toimiin, jotka osin nojasivat jo pakolaisten vastaanotosta 1970- ja 1980-luvulla saatuihin kokemuksiin. Ensimmäinen laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanottamisesta säädettiin vuonna 1999. Tässä laissa kotoutuminen määriteltiin maahanmuuttajan yksilölliseksi kehitykseksi tavoitteena osallistua työelämään ja yhteiskunnan toimintaan samalla omaa kieltään ja kulttuuriaan säilyttäen.

Uusi laki kotoutumisen edistämisestä tuli voimaan vuonna 2010. Siinä kotoutuminen määriteltiin seuraavasti: kotoutumisella [tarkoitetaan] maahanmuuttajan ja yhteiskunnan vuorovaikutteista kehitystä, jonka tavoitteena on antaa maahanmuuttajalle yhteiskunnassa ja työelämässä tarvittavia tietoja ja taitoja samalla kun tuetaan hänen mahdollisuuksiaan oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen. Vuonna 2021 työ- ja elinkeinoministeriön julkaisemassa kotoutumisen sanastossa kotoutumisen määrittely oli jälleen hieman toisenlainen, mutta keskeiseltä sisällöltään kuitenkin sama: oman kielen ja kulttuurin ylläpitämisen katsotaan yhä kuuluvan kotoutumiseen.

Kansainvälinen vertailu maahanmuuttajien kotoutumista edistävästä politiikoista selvittää 52 maan maahanmuuttajien asemaa ja oikeuksia kahdeksalla ulottuvuudella. Nämä teema-alueet ovat oleskeluoikeus, perheen yhdistäminen, kansalaisuuden

saaminen, poliittinen osallistuminen, työmarkkinat, koulutus, terveys ja syrjinnän vastustaminen. Tämän MIPEXin (Migrant Integration Policy Index) tuoreimmassa, vuoden 2020 julkaisussa, Suomi sijoittui kolmanneksi 85 pisteellä (maksimi 100). Suomessa kotouttamispolitiikka kannustaa tietojen kerääjien mukaan koko väestöä pitämään maahanmuuttajia yhdenvertaisina ja tasa-arvoisina kanssaihmisinä ja potentiaalisina kansalaisina.

Toinen kansainvälinen vertailuhanke on Queensin yliopistossa Kanadassa ylläpidetty *Multiculturalism Policy Index* (MCP), joka selvittää kulttuuriseen moninaisuuteen liittyviä instituutionaalaisia rakenteita ja politiikkatoimia 21 länsimaassa. Hankkeessa tarkastellaan kolmea väestöryhmää, kansallisia vähemmistöjä, alkuperäiskansoja sekä maahanmuuttajaryhmiä. Niiden ja niihin kuuluvien henkilöiden oikeuksia ja vapauksia tarkastellaan usealla ulottuvuudella.

Vuoden 2020 julkaisu osoittaa, että Suomen lisäksi kaikkia kolmea vähemmistöryhmää ja niitä koskevia oikeuksia löytyy ainoastaan Kanadasta, Japanista ja Yhdysvalloista (taulukko 1). Maahanmuuttajien oikeuksien osalta Suomen saamat pisteet ovat Kanadan ja Ruotsin ohella korkeimmat Australian jälkeen (maksimi 9 pistettä). Suomen ruotsinkieliset on tässä tarkastelussa katsottu kansalliseksi vähemmistöksi, ja tällä alueella Suomen 4,5 pistettä oikeuttaa jaettuun viidenteen tilaan (maksimi 6 pistettä). Alkuperäiskansoja ei ole läheskään kaikissa tarkastelussa olleista maista. Alkuperäiskansojen ja niihin kuuluvien oikeudet olivat parhaat Kanadassa ja Yhdysvalloissa (maksimi 9 pistettä). Saamelaisten oikeudet ovat tämän vertailun perusteella Suomessa jonkin verran heikommät kuin Norjassa ja Ruotsissa.

MIPEXin ja MCP:n tavoista tarkastella maahanmuuttajien yhdenvertaisuutta ja osallistumismahdollisuuksia sekä vähemmistöjen kulttuuristen oikeuksien toteutumista ja arvioinnissa käytetystä tietopohjasta voidaan käydä keskustelua. Niiden antamaa kokonaiskuvaa voidaan kuitenkin pitää suurissa linjoissa luotettavana. Suomi on perustuslain, muun lainsäädännön ja instituutio-

naalisten järjestelyjen tasolla yksi maailman kiistattomista liberaaleista demokratioista. Tämän lisäksi Suomi on maa, jossa yksilönvapauksien ja -oikeuksien lisäksi myös kollektiivisia kulttuurisia vapauksia ja oikeuksia on otettu laajamittaisesti ja määrätietoisesti huomioon. Kuinka hyvin tämä päätelmä kestää tarkemman tarkastelun ja testaamisen?

Taulukko 1. Multicultural Policy Indexin vuoden 2020 pisteytys tutkimuksessa mukana oleville maille. Lähde: <https://www.queensu.ca/mcp/>

	Maahanmuuttaja- vähemmistöt	Kansalliset vähemmistöt	Alkuperäiskansat
Alankomaat	1		
Australia	8		6
Belgia	5,5	5,5	
Espanja	3	5,5	
Irlanti	4,5		
Iso-Britannia	6	6	
Italia	1,5	4,5	
Itävalta	1,5		
Japani			3
Kanada	7	6	8,5
Kreikka	2,5		
Norja	4,5		5,5
Portugali	3,5		
Ranska	1,5	1,5	
Ruotsi	7		4,5
Saksa	3		
Suomi	7	4,5	3,5
Sveitsi	1	4	
Tanska	1		7
Uusi-Seelanti	6,5		7,5
Yhdysvallat	3,5	3,5	8,5
Keskiarvo	3,8	3,7	6

Moniarvoisen liberaalin demokratian haastajat

Moniarvoista liberaalia demokratiaa voidaan kyseenalaistaa ja pyrkiä kaatamaan monin tavoin. Näin voidaan tehdä kokonaisvaltaisesti pyrkimällä esimerkiksi luomaan autoritaarisen tai totalitaarisen valtion, jossa yksilöiden perusoikeudet eivät toteudu, eivätkä vähemmistöihin kuuluvat ole turvassa heidän oikeuksiensa ja vapauksiensa loukkaamiselta. Haaste voi myös olla luonteeltaan rajallisempi ja kohdennetumpi. Myös demokraattisessa ja monella tapaa vapaamielisessä yhteiskunnassa voi olla heikosti tilaa kulttuuriselle poikkeavuudelle tai ainakin joillekin sen muodoille. Liberalismikin voi olla omalla tavallaan ahdasmielistä.

Suomella on, kuten sanottu, takanaan pitkä yhtäjaksoinen kansanvaltaisen poliittisen järjestelmän ajanjakso. 1900-luvun lopulla suomalaisen yhteiskunnan ja valtion keskeisistä periaatteista ja instituutioista vallitsi vahva konsensus. Tilanne oli toinen maailmansotien välisenä aikana, jolloin järjestelmää haastettiin sekä oikealta että vasemmalta, suomalaisten fasistien ja kommunistien toimesta. Sisällissodan jälkeen äärimmäinen vasemmisto oli suljettu pois poliittisesta toiminnasta, toisen maailmansodan jälkeen kommunistit pääsivät mukaan politiikkaan, kun taas äärioikeiston toiminta puolestaan kiellettiin.

Suomen virallinen kaksikielisyys ei myöskään ollut aluksi kaikkien mieleen. Suomalaiskansallisen aatteen jyrkimmät kannattajat vastustivat yhä ruotsin kielen asemaa toisena kansalliskielenä ja ruotsin kielen ja ruotsinkielisten asemaa yhteiskunnassa. Ristiriidat kulminoituivat Helsinkiin ja erityisesti Helsingin yliopistoon, jonka kielioloista käytiin kiivasta keskustelua. Kielipoliittiset konfliktit laantuivat kuitenkin 1930-luvun kuluessa ja kansainvälisen poliittisen tilanteen kärjistyessä. Yhteiskunnassa haettiin muutenkin mahdollisuuksia rakentaa siltoja eri tavoin ajattelevien välillä sen sijaan, että olisi pystytetty entistä korkeampia raja-aitoja.

Poliittinen populismi sai näkyvimmän muotonsa Suomessa aluksi Veikko Vennamon johtaman Suomen Maaseudun Puolueen muodossa. Tätä ennen muuta eliittikriittistä liikettä on kuitenkin vaikea pitää erityisen antiliberaalina antidemokraattisuudesta puhumattakaan eikä sen kansallismielisyys ollut sen ajan olosuhteissa kovin jyrkkää. SMP:n mentyä konkurssiin sen raunioille perustettiin uusi modernimpi puolue Perussuomalaiset. Puolue ei Timo Soinin johtamana kuitenkaan haastanut kovin radikaalisti vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä ja sen taustalla olevia arvoja.

Tämän kirjan näkökulmasta relevanttia poliittista radikalismia alkoi Euroopassa esiintyä aikaisempaa laajemmin ja voimalisemmin 1900-luvun lopussa. Monet vanhat äärioikeistolaiset puolueet loivat nahkansa, ja uusia liikkeitä ja puolueita syntyi useisiin maihin. Uusnationalistinen ajattelutapa alkoi muotoutua kohdistuen perinteisten populististen aiheidensa lisäksi kritiikkinsä ennen muuta lisääntyneeseen maahanmuuttoon ja sen seurauksiin. Erityisen huomion kohteeksi nousivat ajan mittaan islaminuskoisten kasvava osuus väestöstä ja sen myötä tähän uskontokuntaan kuuluvien lisääntynyt yhteiskunnallinen näkyvyys.

Tästä uusnationalistisesta virtauksesta – joka siis erotuksena vanhemmasta nationalismista ei pyri luomaan uutta vaan palauttamaan jotain kadotettua – maltillisempi osa korosti tarvetta vähentää maahanmuuttoa, heikentää maahanmuuttajien oikeuksia sekä velvoittaa heitä sulautumaan: maassa maan tavalla. Osaa tästä uudesta kansallismielisyydestä voidaan kuitenkin pitää tavoitteidensa ja toimintatapojensa puolesta radikaalimpana, jopa uutena äärioikeistona. Viimeksi mainituissa ryhmittymissä pyrittiin laajempaan yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseen, hylättiin sen taustalla vaikuttavat humanistiset ja liberaalit arvot ja joiltain osin jopa hyväksyttiin väkivaltaiset keinot tavoitteiden saavuttamiseksi.

Toisenlaista ääriajattelua alkoi puolestaan muotoutua luonteeltaan kansainvälisemmän radikaalin islamin piirissä. Myös tällä puolella saattoi erottaa maltillisempia ja jyrkempiä variaa-

tioita. Maltillisemmat suuntaukset eivät pyrkineet haastamaan vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä, vaan ennemmin eristäytymään länsimaisesta arvomaailmasta ja saamaan lisää kannatusta edustamilleen aatteille. Radikaalissa ääripäässä hyväksyttiin tässäkin tapauksessa väkivallanteot ja pyrittiin kaatamaan liberaalia ja demokraattista yhteiskuntajärjestystä. Terroristiset teot sekä esimerkiksi ISIS-järjestön pyrkimys totalitaarisen kalifaatin luomiseen Syyrian ja Irakin alueella leimasivat ylipäätään mielikuvaa islamista länsimaissa.

Suomeen molemmat aatesuunnat saapuivat verrattain myöhään. Kuten edellä mainittiin, nationalistinen populismi rantautui Suomeen Perussuomalaisten kannatuksen kasvun mukana. Se oli tuolloin kansallisuusajattelultaan melko maltillista ja pikemminkin vasemmistolaista kuin oikeistolaista. Linja jyrkentyi ja siirtyi enemmän oikealle Jussi Halla-ahon tultua valituksi puolueen puheenjohtajaksi. Puolueessa on vaikuttanut useita avoimesti kansallismielisessä Suomen Sisu -järjestössä aktiivisesti toimineita henkilöitä.

Maahanmuuton vastustamisen lisäksi puolue on sittemmin suhtautunut kielteisesti myös monikulturalistiseksi ideologiaksi kutsumaansa ajattelutapaan sekä kritisoinut ruotsin kielen asemaa Suomessa. Puolue on kuitenkin säilynyt ytimeltään demokraattisena ja rangaissut sekä jopa poistanut puolueesta liian radikaalisti ajattelevia. Ehkä juuri tämän vuoksi Suomessa toimiikin demokraattisen poliittisen järjestelmän ulkopuolelle asettuvia sekä kaikkien Suomessa asuvien perusoikeuksista piittaamattomia äärioikeistolaisia ryhmiä. Näistä eniten julkisuudessa on ollut vuonna 2018 toimintakieltoon asetettu Suomen vastarintaliike.

Leena Malkin ja Juha Saarisen vuonna 2019 julkaiseman raportin mukaan ympäröivän yhteiskuntamuodon hylkäävä islamilainen jihadismi on Suomessa yhä vähäistä, joskin sen kannatus on kasvanut 2010-luvulla osin Irakin ja Syyrian levottomuuksien sekä vuosina 2015–2016 Suomeen saapuneiden turvapaikanhakijoiden kasvaneen määrän myötä. Ainoana Suomessa tapahtunee-

na jihadistisena iskuna he pitävät Turussa elokuussa 2017 tehtyä puukotusiskua, jonka tekijän yhteys suomalaisiin tai kansainvälisiin jihadistisiin verkostoihin on kuitenkin epävarma. ISIS:in perustettua kalifaattinsa Suomesta lähti – väestömäärään nähden jopa melko paljon – sen hallitsemalle alueelle taistelijoita ja muita tukijoita.

Keskustelua rajoista kulttuurisille vapauksille ja oikeuksille

Suomessa ei toistaiseksi ole käyty kovin paljon laajaa julkista keskustelua kulttuuristen vapauksien ja oikeuksien rajoista. Tämä johtuu osin historiasta ja osin väestösuhteista. Ennen 1990-luvun alkua suuri osa Suomesta oli kulttuurisesti hyvin yhtenäistä aluetta, vaikka erilaiset vähemmistöt ovatkin aina kuuluneet myös väestöön. Maahanmuutto on sittemmin kasvanut merkittävästi, mutta se on kohdistunut voimakkaasti tietyille seuduille. Noin puolet Suomen ulkomaalaistaustaisesta väestöstä asuu pääkaupunkiseudulla, mikä tarkoittaa kansainvälisestikin katsottuna vahvaa keskittymistä.

Useiden muiden maiden tavoin Suomeen suuntautuneesta maahanmuutosta suuri osa on saapunut Suomen lähialueilta, Ruotsin lisäksi entisestä Neuvostoliitosta ja Venäjältä sekä Virosta. Neuvostoliiton hajoaminen oli merkittävä taustatekijä myös ensimmäisten somalialaisten tulossa Suomeen. Islam on Suomessa kasvanut painoarvoltaan myös ennen muuta Lähi-idästä ja Pohjois-Afrikasta tapahtuneen muuton ja maahanmuuttajien Suomessa syntyneiden lasten määrän kasvun myötä. Suomen tataariyhteisö kuuluu toki vanhastaan islaminuskoisena vähemmistönä Suomeen, mutta se on sopeutunut erittäin hyvin suomalaiseen yhteiskuntaan.

Tataareja enemmän Suomessa on perinteisesti keskusteltu vielä pidempään täällä asuneesta romaniväestöstä. Huomio kiinnitettiin kuitenkin aikaisemmin ennen muuta sosiaalisiin kysymyksiin, kuten työttömyyteen, matalaan koulutustasoon ja rikollisuuteen eikä niinkään kulttuurisiin seikkoihin. Romanit ovat onnistuneet säilyttämään monia kulttuurinsa piirteitä hyvin myös suomalaisessa yhteiskunnassa, joskin romanikieli on ollut vaarassa kadota. Hankalana tapakulttuurilähtöisenä kysymyksenä on pidetty ennen muuta väistämivelvollisuutta ja muuttolupakäytännön, jotka ovat vaikuttaneet siihen, mihin romani voi yksin tai perheensä kanssa asettua asumaan. Näillä säännöstoilla on pyritty ehkäisemään ennalta konflikteja, mutta samalla on tietenkin rajoitettu ihmisten valinnanvapautta. (Ks. esim. Törmä ja Huotari 2018.)

Jo kohtalaisen pitkäikäinen keskustelu koskee uskonnollisten tai sellaisiksi koettujen tilaisuuksien tai niiden osien järjestämistä valtion tai kuntien ylläpitämissä kouluissa ja oppilaiden velvollisuutta osallistua tai oikeutta olla osallistumatta tällaisiin tilaisuuksiin, tapahtumiin tai toimintaan. Nämä kysymykset eivät koske ainoastaan ei-kristillisiä uskonnollis-kulttuurisia vähemmistöjä, eikä keskustelu ole aina edes niistä lähtöisin. Vahvoja aloitteenkijöitä ovat olleet mm. Vapaa-ajattelijoiden liittoon järjestäytyneet kirkkoon kuulumattomat.

Voimassa olevan uskonnonvapaussäännösten mukaan ketään ei voi velvoittaa uskonnon harjoittamiseen. Varsinaisten uskonnollisten tilaisuuksien kuten jumalanpalvelusten osalta asia on yksinkertainen: kirkkoon kuulumattomalla ei ole velvollisuutta osallistua niihin. Ongelmallisemmaksi asia käy silloin, kun kyseessä on vain osa jonkin tilaisuuden toteutusta. Tällöin voi yhtä perustellusti edellyttää osallistumista sen yhteen osaan kuin vapautusta jostain osasta. Lisäksi tilanteiden ja tapahtumien uskonnollisuus ei aina ole itsestään selvä. Suvivirren laulamista koulun kevätkuullassa on perusteltu sillä, että juhlatraditiot ovat osa suomalaista kulttuuria. Opetushallituksen linjauksen

mukaan juhlaan sisältyvä yksittäinen virsi ei tee tilaisuudesta vielä uskonnollista.

Tuorempi ja ennen muuta sananvapauteen liittyvä tapaus oli näyttelijä-kansanedustaja Pirkka-Pekka Peteliuksen julkinen anteeksipyyntö vuonna 2019 saamelaisilta, joka palauttaa mieleen edellä mainitun Jay Lenon julkisen pahoittelun. Peteliuksen tapauksessa kyseessä olivat eräät 1980- ja 1990-luvulla tehdyt televisiosarjat, joissa hän ja Aake Kalliala esittivät sketseissään juopuneita saamelaisia. Tiedotteessaan Petelius kirjoitti, että hän nyt tiedostaa sketseillä olleen haitallista vaikutusta ja että kansanedustajana hänen on tuotava oma kantansa aikaisemmista tekemisistään julki. Hän lähetti tapaamispyynnön myös romansiasian neuvottelukunnalle keskustellakseen romaneista kyseisissä ohjelmissa annetuista mielikuvista ja pyytääkseen tapahtunutta anteeksi.

N-sanana sittemmin tunnetuksi tulleen, tummaihoista ihmistä halventavalla tavalla kuvaavan termin käytöstä on käyty paljon keskustelua. Termiä pidettiin yleisesti hyväksyttävänä pitkälle 1900-luvulla. Sittemmin suhtautuminen siihen on muuttunut jyrkän kielteiseksi, mutta N-sanaa käytetään kuitenkin yhä, yleensä aikaisempaan verrattuna selkeästi enemmän nimenomaan tietoisesti loukkaavassa tarkoituksessa. Esimerkiksi kaupallisista tuotteista se on kadonnut. Muun muassa romaneista ja venäläisistä on suomen kielessä käytössä niin ikään selvästi kielteisiä merkityssisältöjä kantavia käsitteitä, joiden käyttöä on toisinaan oikeudessa pidetty kunnianloukkausrikoksen tunnusmerkit täyttävänä.

Toisen kunnian loukkaamista pidetään siis Suomen lainsäädännössä rikoksena. Liberaalin monikulttuurisen yhteiskunnan kannalta relevantteja rikoksia ovat esimerkiksi kiihottaminen kansanryhmää vastaan ja uskonrauhan rikkominen. Sen sijaan viime aikoina yleistynyttä vihapuheen käsitettä Suomen lainsäädäntö ei tunne. Eräässä valtakunnansyyttäjänviraston asettaman työryhmän raportissa vuodelta 2012 kirjoittajat ovat määritelleet vihapuheen sellaisiksi lausumiksi, joissa niiden kohdetta uhataan, solvataan, panetellaan tai muuten loukataan rangaistavalla tavalla. Kuten Reeta

Pöyhtäri toteaa Vihapuhe Suomessa -teoksessa (Neuvonen 2015), kaikki vihapuhe ei ole vihaista puhetta, vaan vakava kielteinen, esimerkiksi vahingoittava tai ulossulkeva vaikutus voidaan saada aikaan myös rauhalliseen sävyyn ilmaistussa argumentaatioissa.

Kunnian loukkaaminen on ollut keskiössä myös kulttuurista appropriaatiota tai omimista käsittelevässä keskustelussa. Käsitteen sisältö vaihtelee jonkin verran, mutta sen ytimessä on tulkinta, jonka mukaan etuoikeutettuna tai valtaapitävänä pidettävän ryhmän edustaja hyödyntää jonkin toisen ryhmän, yleensä tavalla tai toisella määritellyn vähemmistön, aineetonta tai aineellista kulttuurista perintöä. Laajimmassa tapauksessa se sisältää esimerkiksi sen, että kirjailija kuvaa jotain yhteisöä olematta kuitenkaan sen jäsen tai vähemmistöön kuulumaton näyttelijä esittää siihen kuuluvaa henkilöä. Jyrkkä tulkinta kulttuurisesta omimisesta on ristiriidassa liberaalin yhteiskunnan arvojen ja periaatteiden kanssa sikäli, että se rajaa kohtuuttomasti yksilön vapautta ilmaista tai muuten toteuttaa itseään.

Sen sijaan voidaan perustellusti hyväksyä sellaisten tekojen ja toimintamuotojen kritiikki, jossa toisen väestöryhmän identiteettiä, olemusta tai perinteitä käytetään hyväksi näiden halveksimiseen tai taloudellisen hyödyn tavoittelemiseen vailla asianmukaista kunnioitusta. Myös näitä tapauksia on Suomessa tullut vastaan ennen muuta saamelaiskulttuuriin tai -traditioihin liittyvien tuotteiden tai esiintymisten yhteydessä.

Saamelaisyhteisön jäsenet ovat arvostelleet useaan otteeseen heidän pukujensa tai niitä muistuttavien pukujen käyttöä muiden kuin saamelaisten toimesta, mikä on johtanut myös anteeksipyyntöihin. Toisaalta on myös valitettu, että kiistely aiheesta on johtanut siihen, että saamelaiskäsitöitä ei uskalleta ostaa ja ottaa käyttöön kulttuurisen omimisen syytösten pelossa. Saamelaiskäräjät hyväksyi vuonna 2018 vastuullisen ja eettisesti kestävänsä saamelaismatkailun toimintaperiaatteet, joista ensimmäinen koskee juuri saamelaisen kulttuuriperinnön arvon ja rikkauden tunnistamista ja kunnioittamista.

Sikäli kun tiedän, Suomen perinteisten vähemmistöjen puukeutumiseen ei ole enää viime aikoina liittynyt ainakaan runsaasti sellaisia kysymyksiä, kuten saavatko yhteisön jäsenet käyttää perinteisiä asusteita esimerkiksi työpaikalla tai virallisissa tilaisuuksissa. Aikaisemmin vähemmistöidentiteettiä piti Suomessakin piilotella. Romanivaatetus on olennainen osa yhteisön ja siihen kuuluvien identiteettiä, eikä sen käyttö nykyään yleensä estä koulutukseen tai työelämään osallistumista, joskaan kaikki eivät pukeudu työssä ollessaan romanasuun. Saamenpuku on romanipukuun verrattuna nykyään enemmän juhlakäytössä olevan vaatetus.

Maahanmuuton myötä Suomeen on tullut joitain uusia kysymyksiä, vaikka asioista ei kovin laajaa keskustelua olekaan käyty. Muslimien uskonnollisten päähineiden, kuten *hijab*-huivien käyttö osana sotilaan univormua tai poliisin virkapukua on noussut esille. Sisäministeriössä on ollut käynnissä selvitys, jonka tuloksia voisi hyödyntää poliisin virkapuvun lisäksi myös pelastustoimen ja rajavartiolaitoksen virkapukusääntöksiin. Armeijan osalta ainakin toistaiseksi asevelvollisuuslaista lähtevä yleinen palvelusohjesääntö on määrännyt noudattamaan yhtenäistä puukeutumista.

Pukeutumissäännökset ovat yhdistyneet myös meillä joihinkin laajempiin kysymyksiin miesten ja naisten yhteisten toimintojen sopivuudesta. Näistä ajatus sukupuolen mukaan eriytetyistä uintivuoroista lienee herättänyt eniten huomiota. Osa muslimieista on katsonut, että uiminen ja kenties laajemminkin liikunnan harrastaminen vähissä ja mahdollisesti vartalon muodot paljastavissa vaatteissa on ristiriidassa uskonnon sopivuussääntösten kanssa. Asian huomioiminen ja esimerkiksi uintivuorojen uudelleenjärjestäminen voisivat kuitenkin tarjota heille mahdollisuuden liikkuu ja osallistua.

Tasa-arvoaltuutettu antoi vuonna 2008 lausunnon, jonka mukaan naisille suunnattu erillinen uintivuoro ei ole tasa-arvo-lain kanssa ristiriidassa. Lähtökohtaisesti henkilöä ei saa asettaa yleisesti saatavilla olevien tavaroiden ja palvelujen tarjonnassa su-

kupuolen perusteella muita epäedullisempaan asemaan. Tällainen järjestely on kuitenkin mahdollinen, jos menettelylle löytyy oikeutettu tavoite ja jos keinot tavoitteeseen pääsemiseksi ovat asianmukaisia ja tarpeellisia. Tasa-arvovaltuutettu katsoi, että erilisillä naistenvuoroilla turvataan kaikkien tosiasialliset mahdollisuudet käyttää uimahallipalveluja.

Helsingin Jakomäen uimahallissa oli aiemmin lauantaiaamupäivisin, jolloin uimahalli oli muuten kiinni, käytössä ”maahanmuuttajien uimavuoro” muslimityttöjen uimakoulun jälkeen. Menettely ei kuitenkaan saanut jatkoa uimahallin avattua ovensa uudelleen remontin jälkeen kielteisen palautteen vuoksi. Asiasta kirjoitti *Scripta*-blogissaan kärkevästi muun muassa Jussi Hallaaho. Järjestely muutettiin kaikille naisille tarkoitetuksi uintivuoroksi. Sittenmin yhdenvertaisuusvaltuutettu on suositellut, että kaikki uimahallit sallisivat burkinien käytön. Asusteen kieltäminen voidaan katsoa syrjinnäksi. Burkinin käytön mahdollisuus on myös ainakin Saksassa mainittu perusteluna sille, että myös islamilaistaustaisilla tytöillä on velvollisuus osallistua koulujen liikuntatunneille kuuluvaan uintiopetukseen.

Oikeusministeriössä on käynnissä selvitys pakkoavioliiton nykyistä täsmällisemmästä kriminalisoinnista. Suomen rikoslain mukaan avioliittoon pakottaminen ymmärretään nykyisissä säännöksissä ihmiskauppana, törkeänä ihmiskauppana tai pakottamisena. Ihmisoikeusliiton mukaan ihmiskauppasääntely ei kuitenkaan sovellu kuin hyvin harvoihin avioliittoon pakottamisen tapauksiin. Ongelmana on myös se, että jos kyse on vain suomalaisen avioliittolain mukaisen avioliiton pakotetusta solmimisesta, niin seurauksena voi olla niin sanottujen epävirallisten liittojen jääminen sääntelyn ulkopuolelle. Naisjärjestöjen Keskusliitto ja Monika-Naiset liitto ovat lisäksi korostaneet, että pakkoavioliiton uhrin pitäisi voida valita avioeron, avioliiton kumoamisen ja sen mitätöinnin välillä.

Suomen rikoslaissa on laajasti kriminalisoitu myös ruumiilliseen koskemattomuuteen kohdistuvat oikeudenvastaiset teot.

Jäljelle jää kuitenkin kysymys siitä, mitä kulttuurisesti perusteltuja ja koskemattomuutta loukkaavia tekoja voidaan pitää hyväksyttävänä.

Poikien ei-lääketeieteellinen ympärileikkaus on Suomessa tunnettu pitkään, koska traditio on esiintynyt maamme juutalais- ja tataariyhteisöissä. Toimenpidettä ei ole kielletty Suomen lainsäädännössä, mutta keskustelua sen sallittavuudesta on kuitenkin käyty. Ympärileikkauksen on katsottu loukkaavan lapsen koskemattomuutta ja itsemääräämisoikeutta ja täyttävän lähtökohtaisesti pahoinpitelyn tunnusmerkistön. Eduskunnan lakivaliokunnan vuonna 2020 antamassa mietinnössä todetaankin, että poikien ei-lääketeieteellisiin ympärileikkauksiin liittyviä sääntelytarpeita olisi aiheellista selvittää ja arvioida tarkemmin. Sosiaali- ja terveysministeriöllä on erillinen ohjeistus siitä, millä edellytyksillä ja miten toimenpiteen voi Suomessa toteuttaa.

Tyttöjen ja naisten sukuelinten ympärileikkaus tai silpominen ovat Suomessa selvästi myöhäisempiä ilmiöitä, ja kielteinen suhtautuminen niihin on sekä lainsäädännössä että viranomaisohjeistuksessa selkeämpää. Pahoinpitelynä kyseessä on rangaistava teko, josta ovat vastuussa tekijän lisäksi muut rikokseen osalliset. Lastensuojelulaki velvoittaa lasten parissa työskentelevät henkilöt tekemään sosiaaliviranomaiselle lastensuojeluilmoituksen, jos herää epäily, että tyttö on läpikäynyt silpomisen Suomessa tai silpomista suunnitellaan. Tyttöjen ja naisten sukuelinten silpomisen estämisen toimintaohjelmassa (2021) operaation läpikäyneiden tyttöjen ja naisten määräksi arvioitiin noin 10 000 henkilöä.

Väestön moninaistuminen on siten tuottanut Suomeen uusia keskusteluja kulttuurisen vapauden rajoista. Internetin uutisia ja keskusteluja tarkastelemalla voi tehdä pari havaintoa, joilla on merkitystä suomalaisen yhteiskunnan moninaisuuteen liittyvien pelisääntöjen rakentumisessa. Ensimmäinen näistä on, että useimpiin keskusteluihin on osallistunut varsin vähän uusiin vähemmistöihin kuuluvia ihmisiä tai ryhmittymiä. Toinen huomio on kenties seuraus ensimmäisestä: monista asioista tuntuu vallit-

sevan varsin laaja yhteisymmärrys. On mahdollista, että joidenkin keskustelun osapuolten puuttumisen vuoksi konsensus vaikuttaa laajemmalta kuin se tosiasiallisesti on.

Suomalainen kansakuntakäsitys yhdistää ja erottaa

Kansallisuusaate saapui Suomeen 1700-luvulla, ja se vaikutti voimakkaasti 1800-luvulla käytyihin keskusteluihin suomalaisuudesta ja sen luonteesta. Suomessa hyödynnetty usein saksankielisestä kirjallisuudesta ammentanut ajattelutapa korosti voimakkaasti kieltä ja 1800-luvun vertailevan kielitieteen tulkintojen mukaisesti kieliyhteisön etnisiä juuria ja yhteenkuuluvuutta. Suomenkieliset olivat ”aitoja” suomalaisia, ja heidän historiansa oli jäljitettävissä tuhansien vuosien taakse, Volgan mutkaan.

Tämä ajattelutapa teki Suomen ruotsinkielisistä ei-suomalaisia tai ainakin vähemmän suomalaisia. Etenkin 1800-luvun jälkipuoliskolla ajatus omasta erillisestä kansakunnasta sai Suomessa kannatusta myös ruotsinkielisen väestön keskuudessa. Tätä vastakkainasettelua lievensivät yritykset korostaa yhteistä valtiollis-yhteiskunnallista historiaa, yhteisiä kokemuksia ja koetelemuksia. Zachris Topeliuksen tunnetun määritelmän mukaan kaikki ihmiset, jotka pitävät ja rakastavat Suomea isänmaanaan sekä jotka noudattavat maan lakia ja tekevät työtä sen hyväksi, ovat yhtä kansaa.

Ajan mittaan jonkinlainen laajasti jaettu yhteisymmärrys syntyi siitä, että suomalaisuuden ytimen muodostavat suomen kieli, luterilainen uskonto sekä tietyt fyysiset piirteet ja kulttuuriset perinteet. Näillä elementeillä ja etenkin niiden yhdistelmällä Suomen kansa erottui sekä läntisen naapurin Ruotsin että itäisen naapurin Venäjän väestöistä. Ruotsin kieli ja ruotsinkielinen

väestö ymmärrettiin kuitenkin osana suomalaista yhteiskuntaa, ja ajan mittaan suomalaisuuden kuvauksissa muistettiin mainita myös vähemmistöjä kuten saamelaiset, romanit ja tataarit.

Tämän teoksen tematiikan kannalta on kuitenkin olennaista, että suomalaisuus ja Suomen kollektiivinen kansallinen identiteetti määriteltiin tavalla, joka korosti vahvasti etnis-kulttuurisen ytimen ympärille kietoutunutta yhtenäisyyttä, erilaisuutta suhteessa muihin läheisiin kansoihin ja kulttuureihin sekä jopa vuosituhansien taakse ulottuvia pitkiä historiallisia juuria. Toisen maailmansodan jälkeen nimenomaan ajatus yhtenäisyydestä Suomen kansaa ja kulttuuria määrittävänä tekijänä nousi vahvasti esiin.

Yhtenäisyyskorostuksen käänköpuoli oli tietty ahdasmielisyys moninaisuutta kohtaan: suomalaisuutta eivät uhanneet pelkästään kielteisellä tavalla poikkeavat piirteet, vaan ylipäättään diversiteetti ja sen lisääntyminen. Jos Suomi määriteltiin lähtökohtaisesti identiteetiltään yhtenäiseksi, erojen lisääntyminen vaaransi samalla koko kansakunnan olemassaolon. Heikki Waris esitti 1950-luvulla ilmestyneessä sosiologian oppikirjassaan käsityksensä Suomen rodullisesta yhtenäisyydestä suurena vahvuutena ja korvaamattomana tukena kansakunnan yhtenäisyydelle ja vakaudelle.

Suomalainen kansakuntakäsitys sisältää siis eräänlaisen riskiriidan tai jopa paradoksin. Yhtäältä maamme on ollut vähemmistöoikeuksien osalta kansainvälisessä eturintamassa ja taannut juridisesti useille ryhmille oikeuden omaan kieleen ja kulttuuriin ja valtion tukea näiden ylläpitämiseen ja kehittämiseen. Toisaalta Suomessa vaalittu käsitys kansakunnasta ja kansallisesta identiteetistä on korostanut ja arvostanut sisäistä yhtenäisyyttä ja pitänyt etnisiä ja kulttuurisia eroja uhkina ja riskitekijöinä. Kenties tämä jälkimmäinen ajattelutapa on tuottanut monilla Suomeen muuttaneilla ajatuksen, että heistä ei voi tulla ”suomalaisia”, vaikka he kuinka yrittäisivät.

Käsitys suomalaisuudesta alkoi avartua samoihin aikoihin kuin moninaisuus maassamme lisääntyi maahanmuuton myötä. Kyse ei ollut ainoastaan sopeutumisesta väestömuutokseen, vaan

laajemmista ja osin pitkäaikaisemmista osatekijöistä. Jo 1960-luvulta lähtien yksilöllistyminen oli lisännyt valinnanvapautta ja monenlaisten alakulttuurien nousu maamme moninaisuutta. Elintason nousu toi mukanaan lisää mahdollisuuksia matkustaa ulkomailla ja tutustua muihin maihin ja elämäntapoihin. Ylipäätään suvaitsevaisuus yhteiskunnassa lisääntyi merkittävästi.

Kylmän sodan päättyminen antoi Suomelle aiempaa enemmän kansainvälistä liikkumavaraa, ja Suomi liittyi Euroopan neuvostoon vuonna 1989. Suomi ratifioi nopeasti aikaisemmin mainitut EN:n vähemmistökieliä ja kansallisia vähemmistöjä koskevat sopimukset ja samassa yhteydessä tunnusti aikaisempaa selvemmin tiettyjen ryhmien olemassaolon ja sen oikeutuksen. Eroa muihin maihin lievensi ennen muuta vahvempi kytkeytyminen Länsi-Euroopan yhdentymisjärjestelyihin. Jäsenyyttä Euroopan unionissa markkinoitiin ”paluuna Eurooppaan”.

Edellä mainittu paradoksi ei kuitenkaan ratkennut täysin, koska uusi eurooppalaisempi ja monikulttuurisempi käsitys suomalaisuudesta ei heti korvannut vanhaa ainutlaatuisuutta ja kansallista yhtenäisyyttä korostanutta käsitystä. Useimmat puolueet siirtyivät kyllä 2000-luvun alussa avoimemmille linjoille, mutta toisella laidalla Perussuomalaisten kannatuksen kasvu osoitti, että perinteisellä kansakuntakäsityksellä oli yhä vetovoimaa. Jussi Halla-ahon ja muiden uusnationalistien integrointi puolueeseen näkyi jo puolueen vuoden 2011 vaaliohjelmassa.

Jokaisen kansan identiteettiin vaikuttavat tietyt omalaatuiset ainekset, kuten kieli, tapakulttuuri, taide, oikeuskäsitykset, luonto, myytit ja uskomukset. Jokaisella kansalla nämä ovat ainutlaatuisia, mikä juuri on maailman monimuotoisuutta ja rikkautta. (s. 8.)

Nykyinen tilanne on siten aikaisempaa monimutkaisempi. Suomalaisuudesta on aina aiemminkin vallinnut useita käsityksiä, joista toiset ovat olleet avaramielisempiä ja toiset ahdasmie-

lisempiä. Tämä kahtiajako on kuitenkin nykyään selvempi kuin koskaan aikaisemmin. Virallinen Suomi on yhä suvaitsevaisilla linjoilla, mikä näkyy esimerkiksi pääministeri Juha Sipilän johdettaman oikeistohallituksen ohjelmassa vuodelta 2015: ”Suomi on avoin ja kansainvälinen, kieliltään ja kulttuuriltaan rikas maa.” Toisaalta suuri osa väestöstä kannattaa yhä kansakuntakäsitystä, jossa Suomen väestö jaetaan varsin jyrkästi (aitoihin) suomalaisiin ja muihin. Suomi sekä yhdistää että jakaa ihmisiä, riippuen siitä, keneltä kysytään.

Liberaali demokratia, etninen demokratia vai sekulaari demokratia?

Tämä luku alkoi kysymyksellä, miltä Suomi näyttää liberaalin demokratian, moninaisuuden sallimisen ja kansallisen identiteetin avoimuuden perspektiiveistä? Tähän asti käsitellyt asiat ovat toivottavasti luoneet lukijalle sellaisen käsityksen, että kuva maastamme on tämän kysymyksenasettelun näkökulmasta monimuotoinen. Suomi on maa, joka on helppo ymmärtää väärin, varsinkin jos asioita katsotaan vain jostain näkökulmasta käsin tai jos tarkastellaan vain juridisia rakenteita tai esimerkiksi vain subjektiivisia kokemuksia.

Raphael Cohen-Almagor määrittelee liberaalin demokratian moninaisessa yhteiskunnassa sellaiseksi aidoksi ja toimivaksi demokratiaksi, jossa yksilöiden perusvapauksien lisäksi kulttuurisilla yhteisöillä on mahdollisimman laajat vapaudet elää ja toimia yksilöinä ja ryhminä haluamallaan tavalla. Vapaus ei kuitenkaan voi olla rajatonta, vaan sellaista toimintaa on välttämätöntä rajoittaa, joka kieltää etenkin haavoittuvassa asemassa olevien yksilöiden perusoikeudet, josta puuttuu riittävä kunnioitus toisia ihmisiä ja ryhmiä kohtaan tai jonka piirissä aiheutetaan ihmisille

sellaista vahinkoa, jota ei voida pitää hyväksyttävänä. Tällaista toimintaa varten pitää olla asianmukaiset linjaukset ja instituutiot.

Kaikki länsimaat täyttävät keskinäisistä eroistaan huolimatta liberaalin demokratian peruseriaatteen. Suomi kuuluu tähän joukkoon. Kaikki nämä maat eivät kuitenkaan tarjoa kaikille yhteiskuntiansa jäsenille – kansalaisille ja sellaisiksi rinnastettaville – riittäviä kulttuurisia vapauksia ja oikeuksia, jotta niitä voitaisiin todella pitää moninaisuuden näkökulmasta oikeudenmukaisina maina. Ongelmallisina tapauksina Cohen-Almagor pitää valtioita, joita hän kutsuu perfektionistisiksi yhteiskunniksi. Tällaisina hän esittelee teoksessaan Ranskan ja Israelin.

Ranskan tapauksessa ongelmana on sikäläiseen tasavaltaisuusideologiaan (republikanismi) liittyvä valtion ja kirkon jyrkkä erottaminen toisistaan. Vuodesta 1958 voimassa olleessa viidennessä tasavallassa valtio ja julkinen valta laajemminkin on tulkittu *laïcité*-periaatteen mukaisesti ideologisesti maalliseksi. Vaikka vapaus ja tasa-arvo ovat olleet yhteiskunnan johtavia käsitteitä, ranskalainen sekularismi on suhtautunut selvästi myönteisemmin kirkkoon kuulumattomia kuin uskontokuntiin kuuluvia kohtaan. Viimeksi mainituilta on kielletty heidän identiteettiinsä liittyvien uskonnollisten symbolien julkinen näyttäminen esimerkiksi julkisen viran hoidossa.

Lisäksi valtion ja kansakunnan yhtenäisyyttä on korostettu vahvasti, aina perustuslain ensimmäisestä pykälästä lähtien: Ranskan tasavalta on jakamaton. Yksilöiden yhdenvertaisuus tunnustetaan kyllä, mutta kesti hyvin pitkään ennen kuin perinteisiä vähemmistöjä tunnustettiin mitenkään virallisesti. Maahanmuuttajilta on odotettu sopeutumista ranskalaiseen yhteiskuntaan ja kansakuntaan. Sekularisaation ja assimilaation yhdistelmä on tuottanut ongelmia ennen muuta toisen maailmansodan jälkeen voimakkaasti kasvaneen muslimiyhteisön asemassa ja integroitumisessa. Eniten huomiota on herättänyt Ranskan hallinnon kielteinen suhtautuminen musliminaisten pukeutumiseen uskonnollisen koodin mukaisella tavalla.

Cohen-Almagorin mielestä on liberaalin demokratian näkökulmasta ongelmallista, jos valtio asettuu jonkin väestöryhmän tai hyvää elämää koskevan käsityksen puolelle ja pistää sen oikeudet muiden oikeuksien edelle. Ranskassa valtion maallista neutraalisuudesta on tullut perfektionistinen periaate, joka ei asetu erilaisten elämäkatsomusten ulko- vaan yläpuolelle. Uskonnonvastaisessa ideologiassaan Ranskan valtio on suvaitsematon. Täysi kansalaisuus ja oikeus nauttia kansallisesta solidaarisuudesta edellyttävät luopumista henkilökohtaisen identiteetin tärkeistä osatekijöistä. Näin on vaikea toteuttaa vapautta, veljeyttä ja tasa-arvoa muuten kuin hyvin abstraktissa mielessä.

Israel kärsii puolestaan toisenlaisesta ongelmasta. Israelia ei voi pitää täysin liberaalina demokratiana, koska se ei anna täysiä kansalaisoikeuksia kaikille kansalaisilleen ja koska israelilainen demokratia tarkoittaa (etnis-uskonnollisen juutalaisen) enemmistön ylivaltaa (arabialais-palestiinalaista) vähemmistöä kohtaan. Israelin valtion symbolit ovat jo vanhastaan korostaneet juutalaisen uskonnon ja kulttuurin sekä valtion likeistä suhdetta, ja tuore lainsäädäntöuudistus määritteli Israelin entistä vahvemmin nimenomaan juutalaisten valtioksi.

Israelilainen sosiologi Sammy Shooha (1990) on kutsunut Israelia etniseksi demokratiaksi. Vaikka yhteiskunta on moninainen, valtio ei tätä moninaisuutta tunnusta. Sen sijaan valtio ymmärtää tärkeimpänä tehtävänään olla kaikille juutalaisille maailmassa paikka, jossa he voisivat elää vapaina vainosta ja syrjinnästä. Etenkin palestiinalaisen vähemmistön asema on heikko, ja monet oikeudet on varattu ainoastaan Israelin juutalaisille. Eriarvoisuus tuottaa vihamielistä ilmapiiriä ja osaltaan ylläpitää sitä turvattomuutta, josta nimenomaan on haluttu päästä eroon.

Onko myös Suomi liberaali demokratia, joka kärsii yhteiskuntakäsityksensä perfektionistisuudesta? Onko Suomi näennäisesti avoin yhteiskunta, joka rajaa monia Suomessa asuvia kansakunnan marginaaliin tai kokonaan sen ulkopuolelle? Luokitteleeko Suomi kansalaisiaan täydellisesti odotukset täyttäviin ja tavalla

tai toisella puutteellisiin yhteiskunnan jäseniin? Tietyissä mielessä kyllä, tietyissä mielessä ei ole. Tai ainakin se on sitä eri tavalla kuin Ranska tai Israel.

Ranskan ja Israelin vaikeudet taata kaikille yhteiskunnan jäsenille täysi yhdenvertaisuus ja kulttuuriset oikeudet käyvät ilmi hyvin helposti, perustuslakiin ja muuhun lainsäädäntöön tutustumalla. Suomessa juridiset linjaukset ja institutionaaliset ratkaisut ovat näiltä osin ongelmattomia, ja valtion viralliset symbolitkin voidaan joistain historiallisista ja kulttuurisista viitteistä huolimatta tulkita varsin neutraaleiksi. Tiettyä ongelmaa tuottaa historiallisesti dominoinut ja yhä monien Suomessa asuvien jakama käsitys suomalaisuudesta ja suomalaisesta kansakunnasta.

Tämä kansallinen identiteetti vie Suomea lähemmäksi ranskalaista tai israelilaista perfektionismia riippuen siitä, minkälaisiin seikkoihin kiinnittää eniten huomiota. Ranskalaiseen republikanismiin Suomea ei yhdistä niinkään ajatus tasavallan maallisuudesta kuin voimakas yhtenäisyyskorostus. Tuon yhtenäisyyskorostuksen taustalla vaikuttavat etniset ja kulttuuriset rajaukset tulivat selvästi esille esimerkiksi Ranskan presidentinvaalitaitoon osallistuneen Éric Zemmourin puheissa ja kirjoituksissa: Ranskaa uhkaavat maahanmuuttajat yleensä ja muslimit erityisesti. Suomessa tätä ajattelutapaa edustavat politiikassa erityisesti Perussuomalaiset ja puoluetta lähellä olevat järjestöt.

Tietyn etnisesti ja kulttuurisesti määritellyn yhteisön nostaminen muiden edelle näkyy myös laajemmin suomalaisessa uusnationalistisessa retoriikassa. Itsensä isänmaalliseksi ja kristillis-soσιαaliseksi puolueeksi määrittelevässä Perussuomalaisissa käsitteen ”suomalaiset” käyttö on hyvin yleistä. Harvoin käy kuitenkaan eksplisiittisesti ilmi, millä tavalla suomalaisuus määritellään. Kaikkia Suomessa asuvia rajatumpaan määrittelyyn viittasi harvinaisen selkeästi puolueen vastavalittu puheenjohtaja Riikka Purra puoluekokouspuheessaan. Maahanmuuttajista ei seuraavalla tavalla ymmärrettynä tule koskaan suomalaisia.

Ja kyllä, olemme huolissamme väestöpohjan muutoksista. Esimerkiksi siitä, että noin 15 vuoden päästä Espoossa kolmasosa asukkaista on vieraskielisiä. Suurimmiksi ryhmiksi kiilaavat aasialaiset, pohjoisafrikkalaiset ja Lähi-idästä tulevat. Tai siitä, että noin vuonna 2053 suomalaiset ovat Espoossa vähemmistö. Olen vakuuttunut siitä, että suurin osa suomalaisista ei pidä tästä kehityksestä. Toinen asia on se, uskaltavatko he sanoa sen ääneen, tietäen, mitä siitä heille seuraa. (Purra 2021; alleviivaukset P.S.)

Suomen ja suomalaisten puolustukseksi voi toki tässä yhteydessä sanoa, että tässä kaksijakoisessa suhtautumisessa maamme ei ole yksin. Maailmasta tuskin löytyy kovin montaa yhteiskuntaa, joka ei jollain tapaa julkisessa diskurssissa tai arjen vuorovaikutuksessa tekisi eroa avoimemman oikeudellis-poliittisen kansakunnan ja suljetumman etnis-kulttuurisen kansakunnan välillä. Varsin laajaan kannatukseen ainakin ajoittain yltävää uusnationalismia on käytännöllisesti katsoen kaikissa maissa, ja ideologialla on todennäköisesti ainakin osittain kaukupohjaa myös muualla politiikassa ja yhteiskunnassa. Suomessa tämä ristiriita muodollisten oikeuksien ja kyseenalaistamattoman yhdenvertaiseksi jäseneksi hyväksymisen välillä on kuitenkin ehkä poikkeuksellisen voimakas.

Mitä Suomessa pitäisi tehdä?

Suomi on moninainen yhteiskunta ja aina vain monimuotoisemmaksi muuttuu. Tuo diversiteetti on myös aina vain monimutkaisempaa: ihmiset muodostavat ryhmiä ja yhteisöjä, mutta on varottava tekemästä yksilöistä vahvoja päätelmiä esimerkiksi heidän taustansa, kielensä tai uskontonsa perusteella. Suomen väestö on myös jatkuvassa muutoksessa; ihmisiä tulee ja menee, jotkut ovat

pitkään, monet vain jonkin aikaa. Oletettavasti aina vain useampi asuu samaan aikaan monessa maassa.

Näihin muuttuneisiin ja alati muuttuviin olosuhteisiin tarvitaan linjauksia, jotka kestävät aikaa ja koettelemuksia mahdollisimman hyvin. Näitä tarvitaan niin maahanmuuttopolitiikkaan kuin kotoutumisen edistämisen politiikkaan. Haasteita on edessä myös suomalaiselle kielipolitiikalle sekä uskontoja ja elämäntapomuksia koskevalle politiikalle ja ylipäätään vähemmistöpolitiikalle. Kansakunnan rakentaminen ei ole päättynyt, vaan sitä on yhä jatkettava. Oikeudet, velvollisuudet ja käsitys suomalaisuudesta on sovittava tähän aikaan ja näihin olosuhteisiin.

Kansainvälinen muuttoliike on osa ihmiskunnan normaalia elämää. Sen voi myös olettaa kasvavan globaalin väestökehityksen, taloudellisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden sekä sotien ja konfliktien vuoksi. On tärkeätä, että liikkuvuus on mahdollisimman vapaata samalla kun se ei voi olla rajoittamatonta. Suomen on toisissaan edistettävä työperusteista maahanmuuttoa ja kannettava vastuunsa hädänalaisten auttamisessa. Näiden yhtälöiden ratkaiseminen onnistuu parhaiten, kun niitä kehystävät toimivat ja oikeudenmukaiset kansainväliset ratkaisut lähialueilla, Euroopassa ja globaalisti.

Oman paikkansa löytäminen asuinmaassaan on nykyään kaikille haaste, ja etenkin ulkomailta muuttavat tarvitsevat kotoutumiseensa myös yhteiskunnan tukea. Kotoutumisen edistäminen on jokaisen suomalaisen vastuulla, mutta julkisen vallan tulee keskittyä etenkin niihin ihmisiin ja väestöryhmiin, joilla oletettavasti on edessään eniten vaikeuksia. Tällaisia ovat useimmat kansainvälisen suojelun piiriin kuuluvat sekä sellaiset henkilöt, jotka tulevat Suomea kulttuurisesti kaukaisista olosuhteista ilman kunnollista koulutusta.

Kotoutuminen ei ole vain työllistymistä, vaan siihen liittyvät myös kulttuuristen arvojen ja käytänteiden ymmärtäminen, laajojen sosiaalisten verkostojen rakentuminen sekä yhteenkuuluvuuden tunteen vahvistuminen. Sujuva yhteiselo moninaisuu-

den oloissa ei edellytä kaikkien samanlaisuutta, mutta kylläkin mahdollisimman suurta määrää yhteisiä kosketuspintoja. Näiden luomista ja ylläpitoa suomalaisessa kotouttamispolitiikassa on laiminlyöty liian paljon ja liian pitkään.

Pääkaupunkiseutu ja eräät muut paikkakunnat ovat muuttumassa hyvin monikieliseksi alueiksi, joilla elää ja toimii suuri määrä kieliyhteisöjä ja yhä useammat ihmiset ovat kaksi- tai jopa monikielisiä. Suomen kielen riittävä taito on erittäin tärkeä edellytys elämässä menestymiselle ja yksilön mahdollisuuksille tehdä valintoja. Ruotsin kielen osaaminen on tärkeä lisä, ja joillain paikkakunnilla sen hallinta on suomen kieltä tärkeämpää. Valtion ja kuntien tulee luoda matalan kynnyksen mahdollisuuksia oppia kieltä, ja jokainen suomalainen voi tarjota tilanteita käyttää suomea tai ruotsia ja siten kehittää kielitaitoaan.

Suomalainen järjestelmä, jossa ei ole varsinaista valtionkirkkoa mutta jossa kahdella uskontokunnalla on selvästi muita vahvempi ja oikeudellisesti säädelty asema verotusoikeuksineen, on varmasti haasteiden edessä. Sitä mukaa kun väestöstä alati pienevä osa kuuluu evankelis-luterilaiseen kirkkoon, sen ja Suomen ortodoksisen kirkon virallista asemaa on entistä vaikeampi perustella. Kaikkien uskontokuntien sijoittuminen osaksi kansalaisyhteiskuntaa olisi luontevampi ratkaisu. Julkinen valta voi kuitenkin tukea uskonnollisia yhteisöjä esimerkiksi kulttuuriperinnön säilyttämisessä, erilaisten tehtävien kuten hautaamisen hoidossa sekä varmistaakseen uskonnonvapauden toteutumisen.

Suomessa on yleisesti ottaen vahvat vähemmistöpoliittiset puitteet, mutta järjestelmä on tarpeettoman epämääräinen. Perustuslain 17. pykälä ei kunnolla selvennä, mitä oikeus kielen ja kulttuurin säilyttämiseen ja kehittämiseen tarkkaan ottaen tarkoittaa, eikä sitä, mitkä oikeudet millekin ryhmille kuuluvat. Nykyiset olot edellyttävät joustavuutta, mutta vähemmistöpoliittisen järjestelmän selkeyttäminen olisi silti kaikille eduksi. Suomalaisen yhteiskunnan velvollisuutena on pitää huolta erityisesti niistä uhanalaisista vähemmistöistä, jotka eivät saa muualta

riittävästi tukea, tai eivät saa sitä lainkaan. Näin ollen saamelaiset ja kolme Suomessa puhuttua saamen kieltä, Suomen romanit ja heidän romanikielensä sekä karjalankieliset ansaitsevat erityiskohtelun.

Suomen ja suomalaisten ei tarvitse hylätä historiaansa tai kansallista kertomustaan, joka kuvaa maan ja sen kansan muodostumista sellaiseksi kuin se on. Kansakunnan perinteinen identiteetti ansaitsee paikkansa ja arvostuksensa. Samalla on tunnustettava tuon itsekäsityksen tuottamat ongelmat, vähemmistöjen syrjintä ja niihin kuuluvien epäoikeudenmukainen kohtelu. Nykyisiin olosuhteisiin tarvitaan uudistettu käsitys suomalaisuudesta, joka kunnioittaa historiaa sulkematta ovia uusilta tulijoilta ja erilaisilta ryhmiltä ja yhteisöiltä. Kaikilla on oikeus kokea olevansa suomalainen ja tulla hyväksytyksi suomalaisena.

Päättymätön tarina

Elämme merkillisiä, ennen kokemattomia aikoja, eikä mielellemme ole kunnolla varustautunut vastaamaan tämän ajan meille asettamiin haasteisiin. Ajattelemme valtioita täysivaltaisina ja tarkasti rajattuina kokonaisuuksina, mutta todellisuudessa yhteiskunnat ovat kietoutuneet toisiinsa monella tapaa, ja rajoja ylitetään jatkuvasti monin tavoin. Pidämme yhteiskuntia etnisesti ja kulttuurisesti yhtenäisinä, mutta todellisuudessa varsinkin suurimmissa kaupungeissa ovat läsnä kaikki maailman suuret uskonnot ja myös iso osa maailman kielistä. Monikulttuurisuus ja identiteettien lukuisuus ovat arkipäivää. Pidämme perinteitämme ikiaikaisina ja kulttuuriamme muuttumattomana, vaikka todellisuudessa monilla traditioistamme on vain muutaman vuosikymmenen historia, ja arvot ja elämäntavat muuttuvat koko ajan. Kuten Seyla Benhabib (2002) on asian muotoillut, olemme moninaisuuden oloissa kuin matkalaisia, joilla on kädessään vanhentunut, paikkansapitämätön kansallisvaltion kartta.

Tavoitteena on näissä oloissa luoda uusi perusta vakaalle, demokraattiselle, vapaamieliselle ja ihmisoikeuksia kunnioittavalle yhteiskunnalle ja oikeusvaltiolle. Tämä tehtävä edellyttää tietoa, järkeä ja mielikuvitusta. Se vaatii demokratian uudistumista siten, että kansanvaltaisuus ylittää myös kansallisia rajoja samalla, kun suojellaan yhteiskuntien oikeutta itse päättää omista asioistaan. Sen vuoksi on laajennettava yhteenkuuluvuuden piiriä yli maiden rajojen ja aina koko ihmiskuntaan saakka samalla kun ylläpidetään samassa veneessä olemisen tunnetta myös yhteiskuntien sisällä. On myös irtauduttava valtion, yhteiskunnan ja kulttuu-

rin tiiviistä sidoksesta samalla kun kunnioitetaan, ylläpidetään ja edelleen kehitetään niitä traditioita ja instituutioita, jotka yhä vastaavat tärkeitä arvoja ja periaatteita ja luovat perustan toimivalle yhteiskunnalle ja poliittiselle järjestelmälle. Kulttuuri on nähtävä alati muuttuvana ja vuorovaikutuksen tuotteena samalla kun ymmärretään monien asioiden pitkät juuret ja ihmisten niille antama suuri merkitys.

Tässä kirjassa ei ole yritetty vastata kaikkiin yllä oleviin haasteisiin tai ratkaista kaikkia aikamme ongelmia. Olen pyrkinyt vastaamaan rajallisempaan kysymykseen: minkälaisiin perustaviin arvoihin voisi nojata toimiva moninainen yhteiskunta? Toimivuudella on viitattu siihen, että yhteisiä tavoitteita voidaan muotoilla ja niiden saavuttamiseen voidaan pyrkiä yhdessä siten, että vuorovaikutus erilaisten ihmisten ja ryhmien välillä olisi mahdollisimman sujuvaa ja että jyrkkiä ristiriitoja kyettäisiin ehkäisemään ja konflikteja ratkaisemaan tehokkaasti ja kestävästi. Olen myös hakenut yleisiä periaatteita sille, miten moninaisessa yhteiskunnassa voitaisiin ”lyhyemmän kaavan kautta” yhteisesti vastata tiettyihin väistämättömiin kysymyksiin: mitä sosiaalisia ja kulttuurisia ilmiöitä yhteiskunnassa avoimesti hyväksytään, mitä paremman puutteessa ehkä vastahakoisestikin siedetään ja mitä moninaisen ja liberaalin yhteiskunnan pelisääntöjä rikkovina kielletään juridisesti tai paheksutaan moraalisesti.

Toivon, että tämä kirja antaa perusteita ja rohkeutta hakea täsmällisempiä vastauksia moninaisen yhteiskunnan yhteisten pelisääntöjen kysymyksiin. Keskustelut näistä asioista eivät aina ole helppoja eivätkä ristiriidattomia, mutta niiden käymistä ei ole syytä pelätä eikä väistää. Tarvitaan paljon vuoropuhelua eri tavoin ajattelevien ja kokevien kesken. On myös hyvä tunnustaa alusta lähtien, että lopulliseen maaliin ei päästä koskaan. Vapaassa ja dynaamisessa yhteiskunnassa sallitun, siedetyn ja kielletyn välistä rajanvetoa joudutaan tekemään aina. Maailman muuttuessa myös normijärjestelmiemme täytyy muuttua. Silti tarvitaan myös ainakin kohtalaisen hyvin aikaa kestäviä linjaratkaisuja, jotka tarjoa-

vat selkänöjan yhdessä elämiseen ja yksityiskohtaisempien kysymysten käsittelyyn. Muuten elämä menee jatkuvaksi kinasteluksi pienistäkin asioista.

Kirjallisuus

- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Benhabib, Seyla (2002). *The Claims of Culture*. Princeton University Press, Princeton.
- Benjamin, Saija (2014). Kulttuuri-identiteetti — Merkitys kehitykselle ja kotoutumiselle. Teoksessa Laine, Marja (toim.). *Kulttuuri-identiteetti ja kasvatus. Kulttuuriperintökasvatus kotoutumisen tukena*. Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seuran julkaisuja. Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seura, Helsinki.
- Cohen-Almagor, Raphael (2021). *Just, Reasonable Multiculturalism – Liberalism, Culture and Coercion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Elias, Norbert (1969 [1939]). *The Civilizing Process, Vol. I. The History of Manners*. Blackwell, Oxford.
- Elias, Norbert (1982[1939]). *The Civilizing Process, Vol. II. State Formation and Civilization*. Blackwell, Oxford.
- Fukuyama, Francis (2020 [2018]). *Identiteetti — Arvostuksen vaatimus ja kaunan politiikka*. Docendo, Jyväskylä.
- Gogová, Lenka (2016). Ethnic humour in a multicultural society. *Ars Aeterna* 8: 2. DOI:10.1515/aa-2016-0006.
- Habermas, Jürgen (1992). Citizenship and National Identity. Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International* 12: 1, 1–19.

- Hallamaa, Jaana (2021). Rokottamattomat eivät ole yhteiskunnan vihollisia. Mielipide. *Helsingin Sanomat* 23.10.2021.
- Kymlicka, Will (2003 [1995]). *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Clarendon Press, Oxford.
- Loobuyck, Patrick (2017). *Samenleven met gezond verstand*. Polis, Kalmthout.
- Malkki, Leena ja Saarinen, Juha (2019). *Jihadistinen liikehdintä Suomessa*. Sisäministeriön julkaisuja 14. Sisäministeriö, Helsinki.
- Margalit, Avishai (1998). *The Decent Society*. Harvard University Press, Cambridge.
- Melissaris, Emmanuel (2004). The More the Merrier? A New Take on Legal Pluralism. *Social & Legal Studies* 13: 1, 57–79.
- Modood, Tariq (2005). *Multicultural Politics. Racism, Ethnicity and Muslims in Britain*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Neuvonen Riku (toim.) (2015). *Vihapuhe Suomessa*. Edita, Helsinki.
- Nussbaum, Martha (2012). Teaching Patriotism. Love and Critical Freedom. *University of Chicago Law Review* 79: 1, Article 9.
- Parekh, Bhikhu (2000). *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. Harvard University Press, Cambridge.
- Parekh, Bhikhu (2005). Kuinka sitoutua kulttuuriseen monimuotoisuuteen. *Synnyt/Origins* 3.
- Purra, Riikka (2021). Vastavalitun puheenjohtajan Riikka Purran linjapuhe Seinäjoella. Suomen Uutiset -verkkosivu, <https://www.suomenuutiset.fi/vastavalitun-puheenjohtajan-riikka-purran-linjapuhe-seinajoella/>, katsottu 20.4.2022.
- Rawls, John (1988 [1971]) *Oikeudenmukaisuusteoria*. WSOY, Helsinki.

- Rawls, John (1993). *Political Liberalism*. Columbia University Press, New York.
- Sabanadesan, Rajkumar (2021). Maahanmuuttokeskustelun ääripäitä yhdistävät ylimielisyys ja väärät oletukset. Yle kolumni 12.9.2021.
- Saukkonen, Pasi (1999). *Suomi, Alankomaat ja kansallisvaltion identiteettipoliitiikka. Tutkimus kansallisen identiteetin poliittisuudesta, empiirinen sovellutus suomalaisiin ja hollantilaisiin teksteihin*. SKS, Helsinki.
- Saukkonen, Pasi (2013 [2007]). Poliitiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö, Helsinki (vuoden 2007 versio WSOYPro, Helsinki).
- Saukkonen, Pasi (2015). *Erilaisuuksien Suomi. Vähemmistö- ja kotouttamispoliittiset vaihtoehdot*. Gaudeamus, Helsinki.
- Saukkonen, Pasi (2020). *Kotoutuminen kaupungissa. Kokonaiskuva ulkomaalaistaustaisista Helsingissä vuonna 2020*. Tutkimuksia 1. Helsinki: Helsingin kaupunginkanslia.
- Smootha, Sammy (1990). Minority status in an ethnic democracy. The status of the Arab minority in Israel, *Ethnic and Racial Studies*, 13: 3, 389-413.
- Suominen, Annakaisa (2017). *Miksi kättelemmme? Tervehtimisen ja tapojen historiaa*. Areopagus, Turku.
- Taylor, Charles (1994). The Politics of Recognition. Teoksessa Guttman, Amy (toim.): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press, Princeton.
- Tibi, Bassam (1998). *Europa ohne Identität? Die Krise der multi-kulturellen Gesellschaft*. Bertelsmann, Gütersloh.
- Törmä, Sinikka ja Huotari, Kari (2018). *Romanien asumisen yhdenvertaisuuden seurantaselvitys*. Ympäristöministeriön raportteja 6. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Wever, Bart de (2019). *Over identiteit*. Borgerhoff & Lambregts, Gent.

Aiheeseen liittyvät Depolarize-hankkeen blogikirjoitukset

Monikulttuurisuuspolitiikan nousu ja tuho. Julkaistu 7.5.2021.

<https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/05/07/monikulttuurisuuspolitiikan-nousu-ja-tuho/>

Identiteettitriptyykin osa 1: de Wever. Julkaistu 30.5.2021.

<https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/05/30/identiteettitriptyykin-osa-1-de-wever/>

Identiteettitriptyykin osa 2: Fukuyama. Julkaistu 30.5.2021.

<https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/05/30/identiteettitriptyykin-osa-2-fukuyama/>

Identiteettitriptyykin osa 3: Saukkonen, Julkaistu 30.5.2021.

<https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/05/30/identiteettitriptyykin-osa-3-saukkonen/>

Jakautunut yhteiskunta, erilaisuuksien Suomi. Julkaistu

5.8.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/08/05/jakautunut-yhteiskunta-erilaisuuksien-suomi/>

Pelisäännöt monikulttuuriseen yhteiskuntaan (Patrick

Loobuyck), Julkaistu 9.8.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/08/09/pelisaannot-monikulttuuriseen-yhteiskuntaan/>

Liberaali oikeudenmukaisuus monikulttuurisessa yhteiskunnassa

(Raphael Cohen-Almagor), Julkaistu 7.9.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/09/07/liberaali-oikeudenmukaisuus-monikulttuurisessa-yhteiskunnassa/>

Yhdessä elämisen vaikea taito (Marcel ten Hooven),

Julkaistu 10.10.2021. <https://pasisaukkonen.wordpress.com/2021/10/10/yhdessa-elamisen-vaikea-taito/>